

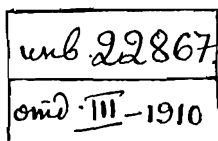

Първата българска
църква въ Варна.

Първото
българско училище
въ гр.
Варна.

235x140.

IV.

ИЗВЪСТІЯ

НА

Варненското Археологическо Д-ство
1910.

МАТЕРИАЛИ

за изучаване историята на гр. Варна и окръга.

(Съ три таблици и 5 обр. въ текста).

ВАРНА

Издание на Варненското Археологическо Дружество
1911.

РК 351
РА 354

57

ПОСВЕТЯВА СЕ
ЗА
СПОМЕНЪ НА
ПЕТДЕСЕТГОДИШНИНАТА

ОТЪ
ОСНОВАНЕТО НА ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ
въ гр. Варна

(1-и Септември 1860 г. — 1-и Септември 1910 г.)

И
ПЪРВОТО БОГОСЛУЖЕНИЕ НА СЛАВЯНСКИ ЕЗИКЪ
въ гръцката черква св. Георги

(12-и Мартъ 1860 г. — 12-и Мартъ 1910 г.).

I.

Възраждането на българщината въ Варна.

(1860—1865 г.).

Съ една таблица.

Встѣпителни думи.

Българскиятъ елементъ въ Варна е новъ. Прѣди 70 години името българинъ никой не е смѣялъ да произнесе. Следъ Кримската война, благодарение на тогавашния руски вице-консулъ А. В. Рачински и на нѣколцина родолюбиви, влиятелни, примѣрни, честни и смѣли патроти движението въ полза на българщината се започва и за скоро врѣме се увѣнчава съ сполучливъ край. Спомени за нѣкои отъ тѣхъ печатане въ настоящата книжка по случай петдесетгодишнината отъ основането на първото българско училище въ гр. Варна и първото богослужение на славянски языкъ въ гръцката черква „Св. Георги“.

Първиятъ, най-главенъ радетель за откриването на български училища и черкови въ варненския окръгъ е билъ: Атанасъ Георгиевъ отъ с. Николаевка; той, заедно съ х. Иванъ Вълковъ отъ Добричъ сж били избрани народни прѣдставители отъ варненския окръгъ въ народния съборъ въ Цариградъ, дѣто съ едно упорито настояване българитъ извоюваха припознаването на българската черква за отдѣлна и независима отъ гръцката патриаршия. Тукъ А. Георгиевъ издѣйствиува въ беретъ (султанско позволение) за построяването на първото българско училище въ гр. Варна, както и за черковитъ въ селата Гелинджикъ, Ботево и Гявуръ Суютчукъ.

Отъ варненското училище заблещукаха първитъ лъчи на умственъ български животъ и спомогнаха на много бл-

гафи да си отворятъ очитѣ, да се отърсятъ отъ гагауцината и да съзнаятъ своята народностъ.

Слава и честъ на тия българи-първенци, които посветиха цѣлия си животъ да работятъ за свѣстяването на българщината въ източния крайморски край!

Девизътъ на варненскитѣ труженци виждаме издѣлбанъ върху печата на първата българска училищна община въ Варна. Той се състои отъ слѣднитѣ три думи:

„Съгласие, дързостъ и успѣхъ.“

Дълбока мисль се крие въ тия думи. Тя не може да се отгатне и изясни напълно иначе, освѣнъ че съгласието е душата на народополезно дѣло, дързостта е необходима за борба съ фанатизма и грубостта и успѣхътъ — сполучливия край за изходъ отъ неизвѣстността. Такова е било вѣрвото на варненскитѣ родолюбци прѣзъ 1860 година.

Да завѣришимъ встъпнителнитѣ си думи съ стиховетъ, написани въ една счетоводна книга отъ вѣрмето на варненското възраждане:

Боже, на помощъ намъ бжди,
Съгласие и любовъ упазѣ:
Да напѣрднемеъ вси въ наука,
Да имаме въ всичко сполука!

Варна, 1 септемврий 1910 г.

А. В. Рачински.

Съобщава Иеромонахъ Иннокентий (Софийски ¹⁾).

Въ Варна, като приморски търговски градъ, населенъ съ различни народности и чужди поданици, още прѣди освобождението ни, сж били основани консулства — прѣдставителства на европейскитѣ държави, — които да покровителствуватъ и защищаватъ интереситѣ на своитѣ поданици прѣдъ респективното правителство. Изъ между прѣдставителитѣ на тия държави, се явява свѣтлия ликъ на първия руски вице-

¹⁾ Родомъ отъ Варна, сега ректоръ на свещеническото училище въ Бачковския манастиръ.

консулъ Александъ В. Рачински¹⁾, който е положилъ най-голѣми старания да защитава интереситѣ на онеправданитѣ въ онова врѣме негови еднокрѣвни братя — българитѣ, отъ прѣслѣдваніята на турцитѣ и силнитѣ на деня, гърцитѣ. Нуждата отъ такова покровителство на току що възраждающиятъ се български елементъ е била повече отъ необходима. Двата главни фактора, *църквата и училището*, които трѣбвало да служатъ като пѣтеводна звѣзда на българитѣ за тѣхното просвѣщение и културно развитие, у тѣхъ липсвали. Силнитѣ на деня, гърцитѣ, които сж държали властѣта въ своитѣ рѣцѣ, не сж давали възможность на българитѣ да иматъ на лице тия два мощни фактора. Обаче тѣ, при всичката си сила и влияние, трѣбваше да отстъпятъ отъ силната си позиция благодарение дипломатическата похватливость на Рачински, който, като славянинъ, не е могълъ да търпи обучаването българитѣ въ грѣцки училища и да се извършва богослужението на единъ чуждъ и непонятенъ за него езикъ. Затова, Рачински, за да удовлетвори българитѣ и спомогне за тѣхното просвѣтително и културно развитие, вземалъ грижата за построяването на руска църква и при нея училище за българитѣ. Но за да се осъществи тоя проектъ изведнажъ, не е било възможно. Всичко това било свързано съ голѣми трудности и се изисквало умѣлость и тактика въ дѣйствиата. Ето защо Рачински най-напрѣдъ се постаралъ да се въведе богослужението на славянски езикъ въ една отъ грѣцкитѣ църкви, *лично за него*, до като се прѣдставѣше удобенъ случай за привеждане въ изпълнение проекта — *построяването самостоятелна църква и при нея училище*.

¹⁾ Прѣди да дойде въ Варна той е билъ въ Солунъ, дѣто билъ пратенъ съ прѣпорѣчителни писма отъ славянското благотворително дружество. Отъ Солунъ той пратилъ много младежи като стипендианти на дружеството (напр. Р. Жинзифовъ, който се намиралъ въ Москва отъ 1858 г., К. Миладиновъ и др.).

Въ „Цариградския вѣстникъ“ (№ 469 отъ 19 декем. 1859 г.) четемъ за него слѣдното: „А. В. Рачински, познатъ за ученитъ свои издирвания на древни български рѣкописи въ мѣнастиритѣ изъ България, стигна прѣзъ тѣзи дни отъ Русия; той отхожда за Варна, дѣто е опрѣдѣленъ за руски консулъ“.

Въ Енциклопедическия Словарь (51, стр. 390) четемъ за него слѣдното: „Рачинскій А. В. († 1876 г.), писателъ. Най-болѣе крупныя его статьи, составленныя по архивнымъ матеріаламъ: „*Типографская дѣятельность Вильны въ періодъ 1854—1865 г.*“ (слѣдватъ още петъ статии).“

Прѣговоритѣ по въпроса за въвеждането на славянското богослужение въ една отъ грѣцкитѣ църкви, Рачински е водилъ съ тогавашния грѣцки митрополитѣ Порфирия, съ когото се намиралъ въ доста добри отношения. Но безъ да се гледа на тия тѣхни отношения до окончателното уреждане на въпроса, трѣбвало да се минатъ цѣли двѣ години, до като най-послѣ Рачински е можалъ да издѣйствиува отъ митрополита Порфирия да се извършва богослужението *лично за него*, веднѣжъ въ седмицата, въ сѣбота, на славянски езикъ. Първото такова било извършено на 12 мартъ 1860 г. въ църквата „св. Георги“. Какво впечатление е произвело това първо богослужение, извършено на *славянски езикъ*, Рачински е писалъ: *„Стечението на народа, както на българитѣ, тѣй и на гърцитѣ, било голѣмо, тѣй щото молящитѣ стоели даже въ двора. Това събитие е произвело добро впечатление на всичкитѣ присѣтствующи, даже хубавото славянско богослужение се харесало и на грѣцкитѣ чорбаджии“*.

Отъ това съобщение на Рачински, смѣло може да се твърди, че прѣзъ половината на миналото столѣтие, българскиятъ елементъ въ гр. Варна е билъ доста силенъ, макаръ неговото право като самостоятеленъ народъ се е оспорвало и се не признавалъ за такъвъ отъ турското правителство, вслѣдствие на което не му се давала възможность да се развива въ просвѣтително и културно отношение.

Въ своитѣ постоянни грижи и старания за успѣха на славянското богослужение, Рачински е срѣщналъ голѣмо противодѣйствиe отъ страна на гърцитѣ. Най-вече това се изразило въ окончателното прѣкъсване отношенията между българи и гърци, поводъ на което е дало печалниятъ Великденски инцидентъ прѣзъ 1860 година. Като официаленъ прѣдставителъ на Руското правителство, той не можалъ да застане открито къмъ страната на българитѣ, при всичко че силно имъ симпатизиралъ. По поводъ на това положение на работитѣ Рачински въ едно отъ своитѣ донесения до Министра на Външнитѣ Работи е писалъ: *„Селенитѣ, свещеницитѣ и кметоветѣ откровено ми се радваха, като руска властъ, отъ която тѣ сѣ очаквали защита противъ ежедневиитѣ насилия въ своитѣ духовни и граждански дѣла, въ тѣхнитѣ граждански и духовни нужди. Но на Императорското Правителство е извѣстенъ оня отрицателенъ, при новитѣ об-*

стоятелства, невъзможно примирителния характеръ на дѣятелността, който ми бѣше приписалъ съ наставление, ония оскѣдни парични сръдства, които се даватъ на вице-консулството. Когато кметоветъ на градоветъ и селата, на поканата на българската община въ Цариградъ, рѣшили се да подпишатъ, че се отричатъ отъ административното подчинение на Цариградския Патриархъ, добросъвестните свещеници отъ Добричъ, Нови-Пазаръ, Котелъ и селата Хадърча (Николаска) и Гюндогду, поставяха ме въ затруднително положение, като се обръщаха за съветъ къмъ мене“.

Благодарение на създаделитъ се обтегнати отношения между българи и гърци, Митрополитъ Порфирий отказалъ за напрѣдъ отстъпването на църквата „св. Георги“ да се извършва въ нея богослужението на славянски езикъ. Рачински, като се увѣрилъ въ категорическия отказъ на М. Порфирия, рѣшилъ да построи нова църква за осъществяване на цѣльта.

Прѣзъ същата 1860 год. Рачински нарочно заминалъ за Петроградъ, щото лично да докладва за положението на работитъ и ходатайствува прѣдъ Императора за необходимата нужда отъ построяването на една руска църква въ Варна. Императорътъ приелъ Рачински благосклонно и го изслушалъ. На 26 ноември послѣдвала слѣдующата Височайша заповѣдъ на името на главния Прокуроръ на св. Синодъ: „*Моля Ви да влѣзнете въ споразумѣние съ нашия вице-консулъ въ Варна Рачински, за да се построи тамъ наша руска църква и при нея училище за българитъ, а Вашитъ съображения по сношенията Ви съ Княза Горчакова да ми прѣдставите на усмотрѣние*“ (Дѣло Канц. Гл. Прок. № 367, II отд., 2 стр. 1860 г., л. 1). Главниятъ Прокуроръ, слѣдъ получаванieto на тая императорска заповѣдъ поканилъ при себе си Рачински, за да обмислятъ по дѣлото, да намѣрятъ сръдства и приведатъ проекта въ изпълнение. Прѣди обаче да пристъпи къмъ изпълнението му, Прокурорътъ намѣрилъ за необходимо да се обърне къмъ знаменития московски митрополитъ Филарета и да иска мнѣнието му. За тая цѣль той му изпратилъ Височайшата заповѣдъ съ молба да му отговори на въпроса: умѣстно ли е да се почне постройката на руска църква въ гр. Варна, макаръ и при консулството, който градъ спада въ прѣдѣлитъ на Цариградския Патриархъ, безъ да искатъ не-

говото разрѣшение и какви прѣдпазвания споредъ църковнитѣ канони трѣбва да се има при сношението съ българското духовенство и народъ, който въ 38 мѣстности се отказалъ отъ вѣдомството на Цариградския Патриархъ. Въ отговоръ на това запитване М. Филаретъ писалъ, че безъ разрѣшението на Цариградския Патриархъ не може да се строи въ Варна руска църква, нито пъкъ да се заема такава отъ мѣстното гръцко духовенство и се назначи въ нея български свещеникъ, особено при сегашното църковно вълнение.

Това мнѣние на М. Филарета Прокурорътъ прѣпратилъ въ Министерството на Външнитѣ Работи, което пъкъ отъ своя страна го прѣпратило на Цариградския Руски Посланикъ да се изкаже по него.

Рачински, като узналъ, по частенъ начинъ, отъ помощника на Прокурора, Князя Урусова, за положението на работитѣ, подалъ чрѣзъ Варненския гръцки Митрополитъ прошение до Вселенския Патриархъ. Резултата отъ това прошение билъ благоприятенъ. На 11 мартъ 1861 год. се получило разрѣшение да се построи въ дома на руското вицеконсулство руски параклисъ. Когато той е билъ вече готовъ и въ него почнало да се извършва богослужението на славянски езикъ¹⁾, Рачински писалъ въ Св. Синодъ, че всичкитѣ прѣпятствия, каквито можаха да се случатъ, споредъ прѣдположението на М. Филарета, сж отстранени.

Рачински напусналъ занимаемата длѣжностъ и заминалъ за Одеса. Тукъ той се срѣцналъ съ Княгиня Воронцова, чийто мжжъ е ржководилъ обсадата на Варна въ врѣме на Руско-Турската война прѣзъ 1828 година. За споменъ на покойния си мжжъ, тя подарила 5,000 рубли за разширение на подходния параклисъ. Рачински, като получилъ въпросната сума, прѣпратилъ я на помощника на Прокурора Князя Урусова и му писалъ: *„Княже, азъ ще бѣда особено щастливъ, ако намисленото разширение на Варненската църква се състои, а че не на мене ще се падне това щастие, за това азъ имамъ утѣшителния примѣръ на Царя Псалмостъвеца, който заради грѣха не му било сждено да приведе въ изпълнение благочестивото намѣрение: моля само Бога, щото моя Соломонъ да се заеме за дѣлото въ духа на любовта и сми-*

¹⁾ Параклисътъ билъ осветенъ на 12 априлъ.

рението, за да видя Варненската църква като истинска сила, а не политическо оръжие“ (Дѣло Канц. Глав. Прок. № 342, II отд. 1862 л. 3).

Отъ изложеното до тукъ ясно се очертава каква трѣскава и самоотвержена дѣятелностъ е проявявалъ А. В. Рачински, въ битността си руски вицеконсулъ, за закрѣпяването на българщината въ Варна прѣзъ периода на възраждането ѝ¹⁾.

Атанасъ Георгиевъ.

Той е билъ много добъръ приятелъ на вицеконсула Рачински; съ него е пропътувалъ цѣла източна България за да събиратъ свѣдения за българското население. За да избѣгнатъ подозрѣнията на турскитѣ власти, тѣ сж пътували като търговци, които купуватъ вълна. Атанасъ е ималъ постоянни сношения съ варненскитѣ дѣйци: Братия Георгиевичъ, свещ. К. Джновски, Господинъ и Стоянчо х. Ивановъ, Ангелъ Георгиевъ и др.; той е присѣствувалъ на събранията имъ, когато се разгледвали и рѣшавали разни въпроси по въздигането на българщината.

Атанасъ²⁾ се е родилъ въ с. Гулица около 1805 г. Баща му Георги³⁾ билъ единъ отъ по-първитѣ селени въ с. Гулица и ималъ силно желание къмъ учението. Въ близкото село Еркечъ, енорийски свещеникъ Михаилъ ималъ нѣколко селски момчета, които учалъ въ кжщата си; при него завелъ дѣдо Георги сина си Атанаса да го учи. Отецъ Михаилъ билъ единствениятъ български свещеникъ въ тия балкански села; при всичко, че той ималъ работа по енорията си, пакъ успѣвалъ да учи нѣколко дѣца. Атанасъ ходилъ наредъ двѣ зими да се учи при отца Михаила и се научилъ да прочита и пише.

¹⁾ Въ красивата приморска градина въ Варна е проектирано да се издигнатъ редъ паметници на народнитѣ ни труженици. Струва ни се, че нравственъ дългъ на признателностъ се налага на варненци, щото да увѣковѣчатъ паметта на тоя ратникъ за българизма, като наредъ съ проектиранитѣ паметници се издигне такъвъ и на А. В. Рачински, който да краси Варна, тая българска Одеса, както она на Ришельо въ руската, и да напомня на бждещитѣ поколения, че варненци скжпо цѣнятъ свѣтлитѣ личности на подобни свои благодѣтели.

²⁾ Гл. биографията му отъ Свещ. Икономъ Ив. К. Радовъ въ „Паметникъ.“ Урежда Ил. Р. Блъсковъ, Шуменъ 1895, стр. 549

³⁾ Прадѣдитѣ на Георги произхождатъ отъ Призренско, отъ гдѣто се прѣселили въ с. Гулица.

Това не задоволило дѣда Георги; той пожелалъ да изучи сина си и на гръцки; затова е отишелъ въ гр. Месемврия та намѣрилъ мѣсто, гдѣто да седи синъ му и да ходи въ гръцкото училище. Тукъ въ разстояние на двѣ години Атанасъ се научилъ да чете и пише на гръцки. Не стигало само това, а трѣбало и турски да се научи Атанасъ; за тази цѣль той ходилъ при единъ ходжа.

Настанали размирни години и Атанасъ трѣбало да се прибере въ село при родителитѣ си. Прѣзъ 1820—21 г., въ врѣме на гръцката „завѣра“, отецъ Михаилъ, заедно съ нѣколко още селски първенци, били вързани и закарани въ гр. Месемврия при пашата и затворени; тая сжщата участъ била постигнала и дядо Георги. До като отишелъ дѣдо Георги въ затвора, присждата за отца Михаила и други гръцки свещеници и миряни била рѣшена. Отецъ Михаилъ билъ откаранъ и заедно съ други хвърленъ въ морето.

За добра честь, дѣдо Георги се отървалъ заедно съ други; той отдавалъ това на божие то провидение.

Затворниците били закарани до с. Копаранъ (Анхиалско), гдѣто билъ разположенъ пашата на лагеръ. Когато били изклани вече много затворници настанало едно много бурно врѣме съ силенъ дъждъ-градъ и много свѣткавица и гърмежи. Бурята дигнала палатката на пашата, който силно уплашенъ, извикалъ: „*Харизвамъ душитѣ на останалитѣ християни*“ (баашладжмъ каланъ християнларжнъ джанларжнъ). И така, отпуснали останалитѣ затворници, между които е билъ и дядо Георги.

Въ руско-турската война прѣзъ 1828—29 год. Атанасъ билъ прѣводчикъ на руситѣ, съ които е ходилъ до Одринъ. Баща му се заселилъ тогава въ с. Николаевка (Хадърча). Слѣдъ заминаването на руситѣ и Атанасъ се прибралъ въ селото; като грамотенъ, той скоро добилъ уважение отъ своитѣ съселени българи и турци.

Той често е ходилъ въ Варна, дѣто се запозналъ и съ турскитѣ и съ гръцкитѣ първенци и агаларци и съ малкото българи-търговци. Селото Николаевка отстои около 4 часа отъ гр. Варна, и 2 часа отъ с. Везиръ-Козлуджа, което било тогава кааза (околия) съ мюдюринъ; Николаевчани тамъ отивали за разни разправии. И тукъ съ честото си отиване

Атанасъ се запозналъ съ агаларитѣ, които при всѣко отиване, безъ да му правили нѣкакво прѣпятствие, извършвали скоро работата за която е отивалъ. Това повдигало честта на Атанаса, когото въ скоро врѣме избрали за селски мухтаринъ (кметъ) — чорбаджия. Като добилъ Атанасъ първенство, той вече помислилъ да отвори училище въ селото си и за тази цѣль той, освѣнъ дѣто говорилъ тукъ-тамъ частно на съселенитѣ си, повикалъ цѣло село на общо събрание и ги уговорвалъ да си направятъ едно здание за черква и училище. На селенитѣ се виждало това нѣщо, като че не ще може да се осъществи и стояли хладнокрѣвно, обаче Атанасъ намѣрилъ срѣдство да ги убѣди. Той захваналъ да търси учителъ за селото и желанието му било изпълнено. Нѣкои си момъкъ Костантинъ А. Джновски, родомъ отъ с. Читакъ (Ахж-Челебийско въ Родопитѣ) билъ дошелъ въ Варна да търси мѣсто да стане учителъ; като се срѣщналъ съ него Атанасъ въ гр. Варна, влѣзалъ въ пазарлъкъ и на свой счетъ го условилъ и завелъ въ селото. Сега трѣбвало помѣщение, та и на това намѣрилъ Атанасъ леснината; накаралъ да разтрѣбятъ и да замажатъ *занищата* (стая, гдѣто си турятъ кѣщни дреболии за ядене) и тамъ младия учителъ събралъ 10—15 дѣца, та ги училъ.

Селенитѣ съ любопитство отивали да гледатъ и слушатъ какъ се учатъ дѣцата да четатъ и пишатъ и захванало да имъ се харесва, когато зели дѣцата да сричатъ и позаписватъ и още да пѣятъ църковни пѣсни. Атанасъ вече разбралъ че селенитѣ сж готови да го послушатъ, та ги повикалъ на събрание, въ което едногласно рѣшили да си построятъ училище и параклисъ.

Било въ 1847 г., когато условилъ Атанасъ даскалъ Константи́на, за 500 гроша и да го храни¹⁾. Училището захванали да строятъ на слѣдующата година.

Като се чуло, обаче, че се строи въ с. Николаевка едно здание, което щѣло да бжде и за черква и за училище, дош-

¹⁾ Втория учителъ билъ П. Атанасовъ и подиръ него Курти Добревъ, който по занаятъ е билъ шивачъ (абаджи); въ училището той шиялъ и прѣподавалъ. Ученицитѣ сѣдяли на земята върху възглавнички, които си донасяли отъ кѣщни. Чинове нѣмало. Заплатата на шивачъ-учителя била хилядо гроша (т. е. 200 л.); той изпълнявалъ още друга длѣжностъ, а именно водене селски смѣтки.

ла заповѣдь отъ Варна да не работятъ майсторитѣ. Атанасъ чорбаджи въ тоя случай трѣбвало да отиде въ града да се срѣщне съ голѣмцитѣ, да имъ разправи работата и да се искара зданието. Говорѣло се, че въ тая работа имало грѣцка интрига. Атанасъ успѣлъ да убѣди правителството, да проводи една комисия, която да отиде на мѣстото за да направи огледъ на постройката. Така е станало: отишла комисията, видѣла какво се строи, и кръстили зданието *папазъ-еви* (попска кжща), защото имало единъ *коминъ*. Комисията си заминала, зданието се почнало пакъ и се искарало, половината черква, половината училище. Това здание стои днесъ и е цѣлото черква. Когато свършили зданието, дѣдо Атанасъ вече захваналъ да работи и прѣдъ владиката Порфирий и прѣдъ пашата за да се издѣйствува царски ферманъ за черковата, та да се освети.

И това желание на Атанаса се изпълнило. Ферманътъ се издалъ и на 26 октомври 1851 год. билъ повиканъ грѣцкия владика отъ Варна; той освѣтилъ черквата въ името на *Свети Атанаси Александрийски*, при стечението на много народъ отъ околнитѣ села. На дѣда Атанаса дошло на умъ да си търсятъ вече и свещеникъ-българинъ, защото досегашниятъ имъ билъ грѣкъ и за такъвъ повикали свещеника Иванъ Громовъ (родомъ отъ Беброво).

Селото Николаевка се уредило вече и трѣбало да успѣва и да става примѣръ на околнитѣ села; обаче на всичко това побъркала Кримската война.

Слѣдъ войната¹⁾ Атанасъ искалъ да стане учителя Константинъ свещеникъ, понеже той му билъ станалъ вече и зеть;

¹⁾ Въ селото била уредена военна болница за ранени и болни арапи-войници, които били докарвани отъ къмъ Силистра. Болницата се помѣщавала въ четири селски кжщи. Селото хранило болнитѣ, та е било освободено отъ носене военни припаси и др. За охраната на болницата имало 150 души войници-арапи, на които прѣдводителъ билъ Халилъ-ага,

Прѣзъ 1850 г. въ селото квартирували 50—60 поляци отъ полската дивизия, на която началството било въ гр. Варна. Поляцитѣ служили на турцитѣ. Извѣстно е, че тѣзи поляци дигнали до с. Пашакьой паметникътъ на кралъ Владиславъ (гл. „Сражението при Варна въ 1444 г.“, Варна. 1907 г.).

Извѣстно е че водителъ на поляцитѣ билъ Садъкъ паша (М. Чайковски) и че тѣ имали знаме, на което на червено поле личалъ турскиятъ полумѣсецъ, а на синьо — православниятъ кръстъ.

Турцитѣ наричали поляшкитѣ войници „Инатъ Казакларъ“.

съ съгласието на селенитѣ, той билъ прѣпоръченъ на владиката Порфирий, който го приелъ на драго сърдце, защото го познавалъ лично. Константинъ билъ ржкоположенъ за свещеникъ на с. Николаевка. Така били въ селото двама свещеници, които обикаляли околнитѣ български села. Обаче младия попъ Константинъ не стоялъ много врѣме въ селото, защото владиката го повикалъ въ гр. Варна и му далъ енория при гръцката черква св. Богородица. Дѣдо Атанасъ намѣрилъ случай да възбуди българщината въ Варна чрѣзъ зетя си ~~Илиантъ~~ ^{Илиантъ} Атанаса. Свещеникъ Константинъ захваналъ въ църквата да се обажда по славянски, кое да каже Евангелие, кое Ектения, и това се понаправило на варненскитѣ българи, които се черкували въ гръцкитѣ черкви. Отъ друга страна не идѣло добръ на гърцитѣ, та най-сетнѣ въпроса се рѣшилъ: Константинъ си далъ оставката и станалъ български свещеникъ. Варненскитѣ българи захванали да се сгрупирватъ, съставили си община и намислили да си купятъ нѣкоя къща за да имъ служи и за училище и за параклисъ. Такъва намѣрили и купили на чуждо име (на Кюркчи Коста). Тогава вече се захванала открита борба между българи и гърци въ гр. Варна. Атанасъ вече се готвилъ да замине по черковния въпросъ за Цариградъ. Прѣди да замине, обаче, дѣдо Атанасъ рѣшилъ да се споразумѣе съ варненскитѣ първенци-българи и да направи едно събрание въ с. Николаевка.

2

Това събрание станало на 21-й мартъ 1860 г.; на него присѣдствували пратеници изъ слѣдующитѣ села: Девня, Козлуджа, Хасарджикъ, Караачъ, Ботево (Юшенли), Крумово (Кумлуджа), Суджаской, Гевреклеръ, Гюндогду, Чатма и Куюджукъ. Въ събранието прѣдседателствувалъ дѣдо Атанасъ. Държалъ се приблизително слѣдующия протоколъ: „Днесъ на двацетъ и първий мартъ 1860 г. ний долуподписанитѣ първенци и старейшини отъ селата (гл. по-долу), събрани да размислимъ по черковния въпросъ, по примѣра на нашитѣ Цариградски българи, отъ днесъ нататкъ, ний се отказваме отъ гръцката патриаршия и нейнитѣ владии. За напредъ нашитѣ свещеници да споменуватъ въ божественната служба името на българския священоначалникъ Иларионъ Макариополски въ Цариградъ и всичкитѣ черков-

ни работи, като за вѣнчавка, вула и др., да се издаватъ въ негово име. За всичко горѣказано се подчиняваме.

С. Николаевка, 21 май 1860 г.

Слѣдватъ подписитѣ:

Прѣдседателъ: *Атанасъ Георгиевъ.*

Секретаръ: *Свещ. К. А. Джновски.*

Дѣдо Дука¹⁾ отъ с. Девня.

„ *Коси и ефендито Стоянъ* отъ Козлуджа.

„ *Сърю и Димитръ* отъ с. Караачъ.

„ *Банку* отъ с. Хасарджикъ.

„ *Атанасъ и Келъ Михалъ* отъ с. Ботево.

„ *Демиръ* отъ с. Крумово.

„ *Бою* отъ с. Суджаской.

„ *Злати* отъ с. Гевреклеръ.

„ *Хаджи Дойчу* отъ с. Гюндогду.

„ *Бою* отъ с. Чатма.

„ *Димитръ* отъ с. Куюджукъ.

Атанасъ съобщилъ това рѣшение въ Цариградъ. На 24 юлий сжщата година имало друго събрание, въ което присѣствуваха първенци отъ околнитѣ градове: Провадия, Добричъ и Балчикъ, които едногласно приели държания въ с. Николаевка протоколъ и опълномощили дядо Атанаса да отиде въ Цариградъ, дѣто да говори заедно съ добришкия прѣдставителъ Хаджи Иванъ Вълковъ²⁾, отъ името на всичкитѣ българи на варненския окръгъ (санджакъ).

Въ това събрание се рѣшило още да се моли правителството за да позволи да се отвори въ Варна българско училище. Атанасъ подиръ това заминалъ за Цариградъ; по неговото настояване и съ съдѣйствието на варненския мютесарфинъ Аширъ-бей и мюфтията Кжлжчлжлж-Мемишъ Ефенди

¹⁾ Дука произхожда отъ с. Чомлекъкой (Ямболско); той има най-голяма заслуга за съграждането на девненската черква и за отварянето на тамкашното училище. Животоописанието му гл. въ „Зюмбюль-цѣвте“. Ил. Р. Блъсковъ. Варна, 1882, стр. 21 и др.

²⁾ Той е роденъ въ Ески-Джумая. Въ Добричъ билъ извѣстенъ подъ название: „Джумалъ Хаджи Чорбаджи“. Отъ Джумая се прѣселилъ въ Добричъ прѣзъ 1833 г., отдѣто неговитѣ двама сина Стоянчо и Господинъ се прѣселили въ Варна (прѣзъ 1854 г.). Х Вълковъ се поминалъ на 130 годишна възраст; въ еннерско (кърджалийско) врѣме той билъ на 18 години. Помнилъ седемъ войни.

на скоро е билъ полученъ ферманътъ за училището. Атанасъ слѣдъ толкова трудове за българската черковна независимостъ оставилъ своитѣ кости въ Цариградъ въ гробищата на Егри Капу, като прѣдалъ Богу духъ на 20-й юлий 1865 г.*).

Спомени на свещеника К. Джновски ¹⁾.

На 11-й май 1860 г. се състави за пръвъ пжтъ въ гр. Варна българска община; печата ѝ носѣше надписъ: „Българска училищна община. „Съгласие, дързостъ и устрѣхъ“ (гл. обр. 1²⁾). Общината се състояла отъ: *Хаджи Стаматъ Сидеровъ* ³⁾, *Хаджи Рали Мавродиевъ* ⁴⁾, *Никола Даскаловъ* ⁵⁾, *Сава и Никола Георгиевичъ* ⁶⁾, *Костадинъ М. Тюлевъ* ⁷⁾, *Хр. Поповичъ* ⁸⁾ и свещ. *К. Джновски*.

Обр. 1.

*) Атанасъ стоялъ въ Цариградъ четири години на свои разноски. Поминалъ се по врѣмето на холерата. Той думалъ: „Дордѣто не видя да се опжтятъ български владци за въ Българско, азъ нѣма да си отида отъ тукъ“. И наистина той си не отиде, но и не доживѣ да види свършено до край светото народно дѣло, и не дочака да се изпълни неговото пламенно желание (Зюмбюль-цвѣте, Ил. Р. Блъсковъ, Варна, 1882, стр. 36).

Роднинитѣ на Атанаса имали намѣрение да донесатъ отъ Цариградъ останкитѣ му и да ги погребатъ въ черковния дворъ въ с. Николаевка. Донесена била обаче само надгробната плоча, която е поставена върху гроба на единъ роднина на Атанаса, който билъ убитъ отъ разбойници. Плочата е мряморна 1.70 м. дълга, 0.85 м. широка и 0.20 м. дебела: по крайщата тя е украсена съ лозени вѣйки и съ розети по жгловетѣ ѝ. На горната страна на плочата сж изобразени два ангела, държащи вѣнецъ и подъ тѣхъ човѣшки черепъ и двѣ кости, положени на кръстъ. Върху плочата има надписъ: „Брате, благослови мужа именуемаго А. Г. (слѣдва извлечение отъ светото писание гл. XI и XII, стихъ 19 и др., приспособено въ смисълъ на черковна борба).

¹⁾ Роденъ въ с. Читакъ (Родопитѣ) въ 1830 г.; училъ се въ Пловдивъ и въ Т.-Пазарджикъ при даскалъ Никифоръ отъ Елена. Прѣзъ 1847 г. К. Д. дошелъ въ Варна; той разправя че имало тогава молебенъ по случай утихване на морска буря, която била толкова голѣма, че морскитѣ вълни се прѣхвърляли прѣзъ крѣпостната порта „*Скеля капусу*“ (гл. плана на гр. Варна подъ № VII въ Извѣстията на Арх. дружество Варна, 1909). Не се помни да е ставала другъ пжтъ такава ужасна буря. Молебенътъ билъ на табията „*Иени Дуна*“ (срѣщу вълнолома). Събрани сж били тука турци и християни.

Прѣзъ 1854 г. К. Д. отива въ Солунъ, посѣтява гроба на св. Димитрий Солунски, гдѣто му се случва нѣщо необикновено, разказано въ книжката „Едно откровение въ солунската черкова св. Димитрий“ (София, 1905, стр. 8).

Въ първото си засѣданіе, станало на 11-й май, общината разгледа молбата на Кою Чорбаджи отъ гр. Балчикъ за да се изпрати зетъ му Димитръ въ Цариградъ при Илариона Макариополски, който да го ржкоположи за свещеникъ въ гр. Балчикъ. Слѣдъ единъ мѣсець се върна Димитръ като свещеникъ^{*)}. Гърцитѣ въ Варна останали смаяни отъ тая рѣшителна постѣпка на българитѣ.

По покана на цариградскитѣ българи и варненци рѣшаватъ да не припознаватъ вече патриаршията съ владицитѣ ѝ заедно. Окончателното рѣшение по този въпросъ се взело въ с. Николаевка на едно събрание, по инициативата на Атанасъ Чорбаджи, подъ крушата при извора „Харлата“. Съставя се протоколъ, подписва се отъ присѣдствующитѣ и се подпечатва съ селския печатъ. Тоя протоколъ съ писмо отъ варненската община се изпраща на Илариона въ Цариградъ, като се молѣлъ при това да заобиколи варненско, гдѣто имало да се осветяватъ новопостроени черкови по селата (напр. въ с. Гюндогду) което и обѣщавалъ да изпълни, но отлагалъ, види се, поради усложнението на работитѣ въ Цариградъ.

Въ 1857 г. К. Д. се ржкополага за свещеникъ въ гръцката черква св. Богородица въ Варна, гдѣто е служилъ като енорийски свещеникъ до края на 1864 г. Отъ 1865 г. К. Д. става свещеникъ на първата българска черква св. Архангелъ Михаилъ, при която и до днесъ живѣе въ най окаяно положение.

^{*)} *Ив. Церовъ*. Отчетъ на дѣвическата гимназия. Варна, 1898, стр. 21, 22.

^{*)} Родомъ отъ Г. Орѣховица; той направи голѣми пожертвувания за българското училище (гл. „издрѣжката на българското училище“).

^{*)} Родомъ отъ гр. Шуменъ.

^{*)} Отъ гр. Самоковъ, секретаръ на руския вицеконсулъ А. Рачински.

^{*)} Родомъ отъ В. Търново — главни дѣйци по възраждане българщината.

^{*)} Отъ Казанлъкъ (отъ семейството Духиеви); К. Т. неуморимо помагалъ на дѣлото, като дългогодишенъ секретаръ при българската община.

^{*)} Отъ Калоферъ.

^{*)} Варненскиятъ владика наклѣветилъ Димитра прѣдъ правителството по внушението на цариградския патриархъ; рѣшило се да се изпроводи Димитръ подъ стража въ Цариградъ. За да избави Димитра, свещ. К. Д. се споразумѣлъ съ варненския католически свещеникъ Дамянтъ (Di Aurigo), съ когото се добръ познавалъ още отъ Пловдивъ. Последниятъ изпратилъ телеграма (шифрирана) до папския викарь г. Брюнони въ Цариградъ (въ колегията St. Vepoit на лазариститѣ) че ще пристигне свещ. Димитръ който желаялъ да стане униатинъ. Гавазитѣ на г. Брюнони го завели при него, макаръ че турцитѣ и гавазитѣ отъ гръцката патриаршия искали да го зематъ на сила отъ католическитѣ гавазии.

На 20 декември 1860 г. била отворена униатска черква въ Пера и Димитръ е служилъ въ нея като първи униатски свещеникъ; той получилъ титла: „великъ икономъ“.

Когато се развали унията, Димитръ се върналъ прѣзъ м. юни 1861 г. и е станалъ пакъ свещеникъ въ Балчикъ (до 1865 г.).

Въ Варна е билъ тогава руски консулъ Александръ Рачински, човѣкъ набоженъ и добъръ славянофилъ, който искалъ отъ грѣцкия владика да му отстъпи черковата „св. Георги“ въ която да се служи поне веднажъ въ недѣлята на славянски языкъ. Разбира се, че грѣцкия владика не е можалъ да удовлетвори искането на руския консулъ, когато страстите и гоненията между българи и гърци сж се разпалили до крайность. Консултътъ най-сетнѣ помолилъ да му се отстъпи мѣнастирътъ „св. Димитъръ“ (въ Евксиноградъ), игуменъ на който билъ българинъ отъ Търново, което и сполучилъ. На 6-й августъ 1860 г. станала голѣма служба съ петихлѣбие, на която присѣтствуваели всички разпалени българи. Слѣдъ службата консултътъ държалъ рѣчь на българитѣ, че трѣбва да се заловятъ за духовното си просвещение и имъ обѣщалъ, че на слѣдната година непременно ще сж открие славянска черкова въ гр. Варна съ издрѣжката на руското правителство. Консултътъ искалъ отъ по-виднитѣ българи да обмислятъ въпроса за откриването на българско училище. Единодушно се рѣшава да се открие училище и веднага се събрали на 6-й августъ 1860 г. помощи за издрѣжката му.

Най голѣми суми сж записали слѣднитѣ лица и еснафитѣ :
Иеромонахъ *Теодоси*, игуменъ на мѣнастиря

св. Димитръ ¹⁰⁾	2000 лв.
<i>Атанасъ Чорбаджи</i> отъ с. Николаевско	1000 лв.
<i>Стоянчо Хаджи Ивановъ</i> ¹¹⁾	1000 „
<i>Господинъ Хаджи Ивановъ</i> ¹²⁾	1000 „
<i>Хаджи Стаматъ Сидеровъ</i>	1000 „

За унията въ варненския окръгъ нека отбѣлѣжимъ слѣдното: „На 24 януарий 1861 г. варненскитъ Порфирій изпратилъ дяконътъ си Агатангела съ „емирнаме“ въ Добричъ да събере владичината по 50 гроша на вѣнчило; властѣта повикала първенцитѣ Бр. х. Икономови, Йордана, х. Васила и Бояджи Георги, които принудила въ разстояние на 24 часа да събератъ паритѣ или че ще ги хвърли въ затвора, но тѣ казали че не припознаватъ Порфирія, а „унията;“ властѣта ги оставила свободни. Повикани били нѣкои отъ селскитѣ кметове, но и тѣ отговорили същото“ (Г. Димитровъ. Княжество България. Пловдивъ. 1895, I, стр. 389).

¹⁰⁾ Родомъ отъ В. Търново (отъ семейството „Кантарджиолу“).

¹¹⁾ Отъ гр. Ески Джумая.

¹²⁾ Братъ на прѣдишния, синъ на х. Иванъ Вълковъ, народенъ прѣдставителъ отъ Добричъ въ Цариградъ (по черковния въпросъ). Господинъ е билъ единъ отъ най влиятелнитѣ българи въ Варна. Изъ селата въ Варненско говорятъ, че той „снималъ хората отъ бѣсилка“. Господинъ ималъ почетна титла „а-а (т. е. ага); той ималъ право да излиза вечеръ съ фснеръ, въ който имало запалени 5 свещи.

<i>Савва и Никола Георгиевичъ</i>	600 лв.
<i>Атанасъ и Георги Поповъ</i> ¹³⁾	400 „
<i>Костадинъ Тюлевъ</i>	200 „
<i>Христо Поповъ</i>	200 „
<i>Янаки Жековъ</i> ¹⁴⁾	200 „
<i>Хаджи Рали Маврудиевъ</i>	200 „
<i>Еснафитъ: абаджийски</i>	100 „
„ <i>кюркчийски</i>	100 „
„ <i>дюлгерски</i>	100 „
„ <i>бакърджийски</i>	100 „
„ <i>калайджийски</i>	100 „
„ <i>калбурджийски</i>	100 „

Търговци. гърци сж записали:

<i>Димитрокопуло</i>	100 „
<i>Сакалука</i>	100 „
<i>Иванисъ Чико</i>	100 „
<i>Георги Филибели</i>	100 „
<i>Мухтията Ибшиъ Ефенди</i> подари отъ вакуфитъ	400 „
<i>Единъ гражданинъ</i>	800 „

Събрали се десетъ хиляди лева и по съвѣта на благо-разумнитъ българи рѣшено било да се дадатъ на гръцката община съ условие да се издържа български учителъ при гръцкото училище, който три пжти въ седмицата да прѣпо-дава български языкъ на българскитъ дѣца. Гърцитъ отка-зали на тая българска отстъпка. Тогава българската община рѣшава да купи за три хиляди лева мѣстото, гдѣто е старата българска черква „св. Архангелъ“. Документътъ за мѣстото е билъ зетъ върху Кюркчи Коста Димитровъ, ¹⁵⁾ почтенъ и състоятеленъ българинъ.

Първото българско училище се открило на 1-й Септем-ври 1860 г. ¹⁶⁾ въ кжщата на Балтаджи Пейко ¹⁷⁾. Първиятъ

¹³⁾ Отъ с. Арбанаси (дд В. Търново).

¹⁴⁾ Отъ Ямболъ.

¹⁵⁾ Отъ В. Търново.

¹⁶⁾ Свещ. К. Д. извърши водосветъ съ позволение на гръцкия владика. Г. Димитровъ (Княжество България I. 1895, стр. 240) казва че училището било осветено на 12 августъ и Ив. Цѣровъ (Отчестъ на дѣв-та гимназия. Варна 1898 стр. 20) казва, че било отворено на 19 августъ. Отварянето на училището изненадало другитъ народности въ града. То паднало като гръмъ най-вече върху гагаузитъ, наежени срѣщу българщината. Какъвъ шумъ подигнало у тѣхъ първото българско училище се вижда отъ слѣднѣното любопитно по-казание на една гагаузка; баща ѝ приказвалъ, че „християни“ негодували, когато се отворило училището, защото споредъ него въ Варна щѣла да земе

български учителъ е билъ Константинъ Т. Арабаджиевъ; числото на ученицитѣ е било 28 ¹⁸⁾.

На слѣдната година се почва постройката на ново училище ¹⁹⁾. Като се изкарва първиятъ етажъ на зданието, варненскитѣ гагаузи почватъ да заплашватъ работницитѣ и да нападатъ върху имъ. Единъ день гагаузитѣ направили демонстрация прѣдъ турското управление (конака) и настоятелно изисквали отъ тогавашния мютесарифинъ (Аширъ Бей) да спрѣ по-нататъшното строение на училището. Властѣта удовлетворила желанието на гагаузитѣ и съ стражари спрѣла работитѣ му.

Въ това врѣме влиятелниятъ българинъ Атанасъ Чорбаджи билъ въ Цариградъ, като прѣдставителъ отъ варненско по черковния въпросъ. Свещ. Джновски писалъ на Атанасъ Чорбаджи за случката съ гагаузитѣ и му искалъ съвѣтитѣ, какъ да се постъпи за да може да се доискара започнатото училище. Отговорътъ на Атанаса билъ: да отиде при мюфтията Ибишъ ефенди, който му билъ голѣмъ приятелъ и комуто писалъ по въпроса; той ще му спомогне и нареди, каквото трѣбва да се направи прѣдъ властитѣ. Ибишъ ефенди съчинилъ една мазбата (заявление) отъ страна на българитѣ до централното правителство, далъ я на свещ. К. Джновски съ прѣпоръчителни писма до кметоветѣ на козлуджанската кааза (околия) за подписване и подпечатване. Сжщата мазбата била разнесена отъ други лица изъ каазитѣ: Добришка, Балчишка, Манкалянска и Провадийска за подписване. Съдържанието на мазбатата било, че българското население отъ 6-тѣхъ каази на варненския санджакъ (мютесарифлѣкъ) не желае да се обучаватъ дѣцата му по грѣцки езикъ и, понеже нѣмало българско училище, молѣли падишаха да издаде ферманъ за едно централно българско училище за цѣлия санджакъ въ гр. Варна. Свещ. Джновски отнесълъ мазбата въ Цариградъ на Атанасъ Чорбаджи, който я прѣдалъ гдѣто

върхъ българщината („Варна да булгарлѣкъ оладжакъ“). Съ туй се обяснява и по-нататъшното враждебно настроение на фанатизираниитѣ гагаузи спрѣмо българското дѣло въ Варна (Ив. Цѣровъ, отчетътъ стр. 20).

¹⁷⁾ Отъ с. Гюнодогу.

¹⁸⁾ Ив. Цѣровъ (отчета стр. 21) казва, че имало 25 момчета и 15 момичета. Училището имало два етажа. Горниятъ етажъ се състоялъ отъ три стаи и служилъ собствено за училищно помѣщение; двѣтъ стаи били класни, а третата служила за тургане на училищни потребности.

¹⁹⁾ За надзирателъ билъ поставенъ х. Иванъ Калиноолу (отъ В. Търново).

трѣбва. Докато се издаде фермана, изтекли се деветъ мѣсеца. Прѣзъ това врѣме училището стояло непокрито и материалътъ му били разграбени отъ гагаузитѣ. Като се получилъ ферманътъ въ Варна, мютесарифинътъ Аширъ бей го прочелъ въ двора на конака (сегашното окръжно управление). За тая цѣль сж били поканени всички подписавши мазбатата български и турски мухтари (кметове); събрало се много народъ въ двора на конака отъ разни народности и главниятъ секретаръ на бея поднася съ особенъ церемониатъ султанския ферманъ на мютесарифина, който грѣмогласно го прочита на събрания народъ. Присѣтствувалитѣ гагаузи и гърци останали въ голѣма изненада. Тѣ нищо не знаели отъ това, що се вършило съ мазбатата, нито пъкъ подозирали кждѣ ще му излѣзе края съ откриването на българското училище и косвеното припознаване отъ властѣта българска училищна община.

Училището ²⁰⁾ било доправено и тържествено осветено отъ тогавашния грѣцки митрополитъ Порфирий, въ присѣтствието на руския консулъ Рачински, прѣдставителитѣ на властѣта и на всички живущи въ гр. Варна българи. Осветяването на училището се извършило на 25 юли 1862 г.

* * *

Рускиятъ вицеконсулъ А. Рачински искаше всѣка недѣля да посѣщава черковната служба, стига само тя да се извършваше на езикъ, който той разбира — славянски. И за това често пжти искаше отъ грѣцкия владика Порфирий да му отпусне черковата „св. Георги“ въ града, за да се служи въ нея на славянски езикъ. Владиката по добротата си може би бѣше наклоненъ да удовлетвори искането на консула, но митрополититѣ-свѣтници не се съгласяваха на това. Тѣ прѣчеха всѣкакъ да не се зароди славянския езикъ въ Варна, а покрай това да се съживи и българщината. Обаче на голѣмитѣ празници, когато трѣбваше да присѣтствува консула въ черкова, владиката ми разрѣшаваше да прочита еванге-

²⁰⁾ Прѣди пристигането на фермана Сава Георгиевичъ изпросилъ позвоелително за доизкарване на зданието отъ мютесарифина Аширъ бея. Това позвоелително съ денословие 7 декември 1861 г., отъ който день се почва пакъ работата на училището, се пазило у С. Георгиевичъ. Зданието стояло цѣли 9 мѣсеца разкрито (стр. 39 на отчета).

лието на славянски езикъ. Най-сетнѣ А. Рачински прѣдложи на владиката да му отстѣпи мѣнастиря „св. Димитъръ“ вънъ отъ града (въ Евксиноградъ) и тамъ да се служи на славянски, когато имаше консултътъ свои и царски празници, напр. като възшествието на прѣстола на руския царъ и други. Владиката се съгласи на това и ме изпращаше да извършвамъ черковната служба въ мѣнастиря. За една такава тържествена служба на 6-й августъ, консултътъ повика двама руски пѣвци отъ Цариградъ и той заедно съ тѣхъ взе участие въ службата. Нѣколко пѣти подъ редъ служихъ въ мѣнастиря литургия и консултътъ съ виднитѣ българи-търговци винаги присѣдствуваше на черковната служба. Слѣдъ черковния отпущъ ставахъ срѣщи и запознанства между българитѣ и консула и главенъ въпросъ между тѣхъ бѣше, какъ да се сдобие гр. Варна съ черкова, въ която да се служи на славянски езикъ. Рачински виждаше, че на българитѣ не бѣ възможно за дълго врѣме да си построятъ черкова и взе инициативата да ходатайствува прѣдъ правителството си за откриването на единъ руски параклисъ, който ще прибере врѣменно българитѣ и чрѣзъ който може би ще се осуетятъ българскитѣ намѣрения да нападатъ и отнематъ гръцкитѣ черкови. Консултътъ сполучи въ ходатайството си и откри руски параклисъ въ кжщата на Залжмоолу Кости²¹⁾. Освещението на парак-

²¹⁾ Г-нъ Иос. Стояновъ, синъ на Стоянчо х. Ивановъ, драгоманинъ при руското посолство въ Цариградъ, съобщава ми слѣдното: „Прѣди отварянето на руския параклисъ въ Варна е билъ директора на гръцкитѣ училища Архимандритъ Филаретъ, който се училъ въ Русия и въ гръцкото духовно училище въ Цариградъ. Консултътъ Рачински се запозналъ съ него и му казалъ че трѣбва да се въведе български езикъ въ гръцкитѣ училища. Филаретъ говорилъ единъ денъ въ свѣтѣ при гръцката митрополия, че е нужно да се въведе български езикъ въ гръцкитѣ училища, защото населението въ селата е почти българско. Тогава става на крака покойния Стефанаки Теофако, и каза: По-никой начинъ не се съгласявамъ да се въведе български езикъ въ гръцкитѣ училища; прѣдпочитамъ да видя гробоветѣ на двамата ми синове, нежели да чуя български езикъ. Слѣдъ Теофако протестирали и другитѣ членове на димотерондята (митрополитския свѣтъ) противъ смѣлостта на Филарета за гдѣто прѣдложилъ да се въведе българския езикъ въ гръцкото училище. На слѣдующия денъ го уволнили отъ службата му. Тогава Филаретъ отишелъ при Рачински и му разправилъ случившето се. Филаретъ получавалъ 10,000 гроша годишна заплата отъ гърцитѣ. Рачински му казалъ, че отъ деня на уволненнето му ще получава отъ руското правителство вмѣсто 10000 гроша 1000 рубли т. е. 20000 гр. Консултътъ му обѣща още, че като отиде въ Русия, ще се старее да получи още 1000 рубли отъ св. Синодъ, както и стана. Консултътъ натѣкми тогава въ едната частъ на голѣмата си квартира въ дома на х. Кости Залжмоолу единъ хубавъ параклисъ, дѣто захванали да се черкуватъ свѣстнитѣ българи, за да слушатъ божествената служба на матерния си езикъ“.

лиса стана на 12 април 1861 г. отъ мене, свещеника Иванъ отъ с. Казълджиларе и архимандрита Филарета ²²⁾).

На 30 Ноември 1864 г. се помина гръцкия владика Порфирий, при когото служихъ като свещеникъ на митрополията.

Прѣзъ 1865 г. се събрахме българитѣ, въ кантората на Сава Георгиевичъ и рѣшихме да протестираме прѣдъ правителството и патриаршията че не можемъ вече да стоимъ безъ черкова и че нѣма да приемемъ новия владика отъ патриаршията, до като не се разрѣши черковния въпросъ.

Протестътъ ни се подписа отъ 50—60 села на варненския санджакъ. Българитѣ искаха отъ властѣта: или да имъ се разрѣши да си построятъ нова черкова или пъкъ ще взематъ на сила една отъ гръцскитѣ черкови. Българитѣ тогава рѣшиха да взематъ черковата „св. Георги“. Извѣстно стана на всички, че на 10-й февруари 1865 год. ще се отнеме на сила казаната черкова, както биде взета прѣзъ 1861 г. черковата „св. Богородица“ въ Пловдивъ; турскитѣ власти приготвиха 12 души турци, които да употребятъ и хладно оржие, въ случай че стане нужда, само да не допускатъ отнемането на черковата. За да се избѣгнатъ кръвопролитията, българитѣ се отказаха отъ намѣрението си и азъ самъ отидохъ при мюте-сарифина да му съобща рѣшението и да го помоля да не изпраща пригответнитѣ 12 души турци. Рѣши се да се приспособи долния етажъ на училището за черкова ²³⁾ и да се нарѣче „св. Архангелъ Михаилъ“. На 14 февруари 1865 год. прѣвъ пжтъ служихъ въ нея и азъ ѝ бѣхъ първия свещеникъ. На Великата сжбота, когато трѣбваше да се обикаля черковата (черковната процесия), тогавашниятъ мютесарифъ Абдулъ

Въ параклиса била турсена камбана, която по показанието на свещ. К. Джновски била намѣрена въ морето до св. Яни (Чаталъ-ташъ) между мѣнастира „св. Димитръ“ (Евксиноградъ) и „св. Костадинъ“. Камбаната произлиза отъ гръцкия корабъ (въ който имало параклисъ), който обикалялъ прѣзъ врѣмето на гръцката завѣра (1821 г.) брѣговетѣ на Черно море и др. Когато билъ обѣсенъ въ Цариградъ патриарха Григорий турското правителство заповѣдало да бжде потопенъ кораба; това стана до св. Яни. До Чаталъ-ташъ се виждатъ желѣзни части на австрийския параходъ Трапезунтъ, който билъ изхвърленъ на брѣга прѣзъ 1878 г.

²²⁾ Митрополитската гръцка църква св. Атанасъ била построена прѣзъ 1838 г. и съ помощи на българитѣ отъ града и отъ селата въ Варненско (Г. Димитровъ. Княж. България, I, стр. 241).

²³⁾ За построяване икономасата българитѣ повикали гърка Хаджи Петръ, дограмаджин, който симпатизиралъ на насъ. Той положилъ клѣтва, че нѣма да изкаже нищо (съобщено отъ Г-жа Аника Бърнева, сестра на Сава Георгиевичъ). Стѣнитѣ на черквата били покрити съ басма.

Рахманъ като се разпореди да се прѣоблѣчатъ 25 души млади Българи въ стражарска форма, за да пазятъ редъ и тишина и да прѣдотвѣрятъ възможнитѣ смутове отъ страна на разсърденитѣ гагаузи и Измирли-гърци.²⁴⁾ За новата черкова взехме икони и други черковни принадлежности отъ Николаевската черкова, съ които си служихме почти година, до като такива се набавятъ. Тия черковни вѣщи бѣха донесени отъ свещ. Ив. Димитровъ Бакърджиевъ, Петръ Анастасовъ, Курти Добревъ, Слави Стояновъ и Добри Бацовъ²⁵⁾. Слѣдъ осветяването на черковата ни пристигна въ гр. Варна, на 20 февруари, новъ гръцки владика Йоакимъ, сегашенъ гръцки патриархъ.²⁶⁾ Първитѣ епитропи на българската черкова бѣха: *Киро Патриковъ*²⁷⁾, *Спасъ Димитровъ*²⁸⁾, *Кожухаръ Коста Димитровъ*, *Конст. Димитровъ* и *Хаджи Никола Абаджита*.

Единъ отъ влиятелнитѣ българи е билъ *Ангелъ а-а* (Георгиевъ)²⁹⁾; той има голѣма заслуга за прѣвземане черква въ Провадия³⁰⁾.

Освѣнъ 20 тѣхъ българи, за които споменахъ, имаше въ Варна още слѣднитѣ (до колкого помня) 21) *Иосифъ Стояновъ* (синъ на Стоянчо Х. Ивановъ); 21) *Стойко Влаховъ* отъ Котелъ, 23) *Г. Мариновичъ* отъ Свищовъ³¹⁾, 24) *Христо Т. Груевъ*, 25) *Хаджи Стефанъ* отъ Шуменъ, 26) *Хаджи Иванъ*, 27) *Георги Табака* (Г. Ив. Караильовъ) отъ

²⁴⁾ Тѣзи гърци отъ гр. Смирна (Измиръ) били върли неприятели на българитѣ. Измирлитѣ били богати търговци, джелепи, касани и др.; тѣ носили голѣмъ фезъ съ дълъгъ пискюлъ (висящъ до раменетѣ) и въ пояса пищови и дълги ножове. Слѣдъ освобождението тѣ се изселили отъ Варна.

²⁵⁾ Иконитѣ имали да бждатъ прѣнесени прѣзъ крѣпостната порта „Ибрахамъ капусу“ (гл. въ плана на града подъ № IV), която се намирала на площада прѣдъ мъжката гимназия. Пазача на портата, по името на който е била нарѣчена портата, симпатизиралъ на българитѣ, та билъ прѣдизвѣстенъ че ще стане прѣнасянето на иконитѣ (съобщение на Стоянъ Ивановъ).

²⁶⁾ Въ сѣждството на българската черква била построена прѣзъ 1866 г. черквата св. Никола. По завѣщанието на Параскева Николаевъ тя имала да бжде построена до болницата Пар. Николаевъ. Гърцитѣ обаче я построили до българската за да попрѣчатъ на нея.

²⁷⁾ отъ с. Мжрзево (Лозенградско).

²⁸⁾ отъ Шуменъ (сминеджи).

²⁹⁾ отъ с. Бѣлица (Тръвненско). Изъ селата въ Варненско и Провадийско говорятъ че той снималъ „хората отъ бѣслика“. Ангелъ Г. се е оженилъ за дъщеря на много заслужилия дѣецъ Господинъ Хаджи Ивановъ.

³⁰⁾ гл. статията „възражданието българщината въ Провадия“.

³¹⁾ въ дома му се е крилъ прѣзъ 1860 г. свещ. К. Джновски който безъ знанието на гръцкия владика Порфирий е отишелъ да направи около 50 вѣнчавки безъ зимане вуло за владиката въ с. Хасарджикъ, Хамбарли, Караачи, Ботево, Гюндогду и др.

Панагюрище, 29) *Манолъ Мутава*, 30) *Абаджи Недѣлчо Паралиевъ* отъ с. Палицитѣ (Габровско), 31) *Папазъ Иванъ* отъ Трѣвна, 32) *Стоянъ бахчеванджи*, 33) *Драганъ Василевъ*, 34) *Стойко Жековъ* отъ с. Карахюсеинъ и синоветѣ му *Жеко*, *Коста*, *Иванъ* и *Тодоръ*. *Ст. Жековъ* произхожда отъ Одринъ, гдѣто баща му е билъ свещеникъ, 35) *Арабаджи Тодоръ* отъ Ямболъ, 36) *Антонъ Недѣлковъ Карабатакъ* отъ с. Куюджукъ, 37) *Янаки Фурнаджи* отъ Ямболъ, 38) *Терзи Никола* отъ с. Дебелецъ (В. Търновско), 39) *Арабаджи Стоянъ*, 40) *Кюркчи Генчо* отъ В. Търново, 41) *Буруджи Тодоръ*, 42) *Каменаръ* (Тасчи) *Иорданъ* отъ с. Пашаитъ, 43) *Тасчи Иванъ*, 44) *Тасчи Паунъ*, 45) *Кюркчи Закари*, 46) *Унджи Ради*, 47) *Арабаджи Недю* отъ с. Девня, 48) *Бърни М. Бърневъ* отъ Ески-Джумая, 49, 50) *Праматаръ Яни* и *Георги* отъ М. Търновско, 51) *Атанасъ Недевъ* отъ с. Климентово, 52) *Абаджи Стоянъ Ивановъ* отъ с. Търкашентъ (Еленско), 54) *Кюркчи Ради Трифоновъ* отъ с. Маренъ (Еленско), 55) *Арабаджи Петковъ* отъ М. Търновско, 56) *Д. Провадалъ* (Момовъ) отъ Прѣславъ, 57) *Калбурджи Станю*, 58) *Абаджи Иванчо* отъ дрѣновскитѣ колиби, 59) *Катранджи Георги* отъ трѣвненскитѣ колиби, 60) *Уста Кою* отъ Трѣвна, 61) *Тоналъ Хаджи Данаилъ* отъ Казанлъкъ, 62) *Иорданъ Тодоровъ*, 63) *Хаджи Иванъ Тодоровъ*, 64) *Христо Касфеджийчето*, 65) *Еминеджи Панайотъ*, 66) *Георги Чубрицата*, 67) *Стоянъ Карабатакъ*, 68) *Калайджи Белчо*, 69) *Петръ II. Димовъ* отъ В. Търново, 70) *Иванчо Давидовъ*, 71) *Дим. Бърневъ*, 72) *Янко Славчевъ* отъ В. Търново, 72) *Андрей Астарджиевъ*, 73) *Хр. Климентовъ*, 74) *Мих. Риболовъ*, 75) *Стоянъ Куюджукъ*, 76) *Н. Праматаревъ*, 77) *Ешифо-олу Христо*, 78) *Арабаджи Никола Панайотовъ* отъ с. Климентово, 79) *Гаки Тодоровъ*, 80) *Илия Папазъ Ивановъ*, 81) *Жеко* (бжчваръ), 82) *бричкаджи Г. Жековъ* отъ Ямболъ, 83) *Н. П. Корчевъ* отъ Самоковъ, 84) *Табакъ Маринъ Андрѣевъ*, 85) *Табакъ Павли*, 86) *Арабаджи Василъ Калчо-олу* отъ Ямболъ, 87, 88) *Балтаджи Киракъ* и братъ му *Драганъ*, бжчваръ отъ Ямболъ, 89) *Бони Данаилъ* отъ Казанлъкъ, 90) *Балтаджи Станевъ* отъ с. Девня, 91) *ханджи Стоянъ* отъ Ямболъ, 92) *Абаджи Трифонъ*, 93) *Г. Страшимировъ*, 94) *П. Павловъ*, 95) *Конда Кателевъ*, 96) *Ст. Сърмаджия*, 97) *Стоянъ Карапениевъ*, градинаръ отъ Еленско, 98) *Табакъ Райно* отъ Панагюрище, 99) *Арабаджи Иорданъ*

отъ Ямболъ, 100) *Кюркчи Митьо* отъ Ямболъ, 101) *Боя бѣчваръ* отъ с. Еркечъ, 102) *Ст. Ивановъ* отъ В. Търново, 103) *Дерменджи Денчо Николовъ* отъ Тръвна, 104) *Момджу Алеко* отъ Ямболъ, 105) *Пан. Лековъ* отъ Ямболъ, 106) *Т. Иг. Коларовъ*, 107) *Терзи Панайотъ*, 108) *К. Стояновъ*, 109) *Кюркчи Митьо* отъ Ямболъ и 110) *Стоянъ* отъ Тулча.

Спомени на първия български учителъ К. Т. Арабаджиевъ¹⁾.

Прѣзъ мѣсець Май 1860 г. учителитѣ Петко Славейковъ и Никола Златарски въ Търново показаха ми писмо отъ братия Георгевичъ, въ което послѣднитѣ молѣха да се намѣри и услови лице за учителъ въ Варна, гдѣто ще се отвори българско училище. Азъ склонихъ да учителствувамъ въ гр. Варна; Славейковъ и Златарски ме условиха за четири хиляди гроша годишна заплата. Като пристигнахъ въ Варна, училището не се отвори тутакси, ако и да бѣше наета за училищно помѣщение кжщата на Балтаджи Пейка, защото главно гърцитѣ и гагаузитѣ силно прѣчеха, като интригуваха прѣдъ тогавашния управителъ на града Аширъ бея съ цѣль да не даде позволение за отваряне първо българско училище въ Варна. Гърцитѣ изтъкваха прѣдъ управителя, че колкото българи сж станали варненски граждани все сж се женили за грѣкени и гагаузки. Дѣцата на тия женени българи ходятъ въ грѣцки училища и говорятъ, както дѣцата на гърцитѣ и гагаузитѣ турски езикъ; затова нѣма нужда да се отваря училище, дѣто да се води обучението на български езикъ, който не се говори въ града. За да осуетятъ отварянето на училището прѣдъ Аширъ бея изтъкнаха и тая интрига: не българитѣ, а рускиятъ консулъ Рачински настоява да се отвори българско училище, за която цѣль довелъ и условилъ учителъ. Интригата направи на Аширъ бея силно впечатление; той заповѣда на терджуманина-грѣкъ, на име Комияно да ме изслѣдва. Придруженъ

¹⁾ К. Т. Ар. е отъ с. Арбанаси (Търновско), дѣто се е родилъ прѣзъ чумавото врѣме 1837 год.; училъ се въ търновскитѣ училища и учителствувалъ осѣмъ години (петъ въ търновския окръгъ и три въ гр. Варна). Послѣ работилъ шестъ мѣсеца като писаръ въ варненската търговска банка „Звѣзда“ и слѣдъ това се е занимавалъ съ търговия чакъ до освобождението на България; послѣ е постѣпилъ на държавна служба като ковчежникъ (до 1893 г.). Живѣе сега като пенсионеръ въ В. Търново.

отъ варненския жителъ Хаджи Иванъ Калинооглу, доста добръ владѣющъ турския езикъ, азъ подготвихъ и наученъ отъ Никола Георгевичъ какво да отговарямъ прѣдъ властѣта, отидохъ въ конака при терджуманина. Послѣдниятъ ми зададе слѣднитѣ въпроси: отъ гдѣ съмъ? ходилъ ли съмъ въ странство да се уча? и кой ме е викалъ да дойда тукъ? Сжщитѣ въпроси ми зададоха и отъ гръцкия владика Порфирия въ митрополията. На горнитѣ въпроси азъ отговорихъ, че съмъ виканъ отъ варненскитѣ граждани да имъ уча дѣцата. На въпроса кой именно ме е викалъ за учителъ — отговорихъ — българитѣ! Отговорихъ така, защото Никола Георгевичъ бѣ ми казалъ да не обаждамъ имената на онѣзи българи, които ме каниха за варненски учителъ. Калинооглу който ме прѣдстави на управителя и на неговия терджуманинъ, слѣдъ свършването на слѣдствието, яви се пъкъ при управителя, комуто каза слѣднитѣ думи: „моля ви се най-покорно отъ страна на българитѣ — варненци дайте позволение за отваряне училището; здание сме наели, дѣцата се скитатъ безъ работа по улицитѣ и на учителя плашаме, безъ той да върши работата си.“

Слѣдъ туй станало дума за молбата на българитѣ въ мезлича, дѣто тѣхната страна взелъ Стоянчо Джумалооглу (Хаджи Ивановъ), който изтъкналъ плиткостѣта на гръцкитѣ интриги. Стоянчо ми приказваше, че въ мезлича (сѣвѣта) гръцкия владика настоявалъ силно да не се отвори българско училище за да се избѣгнатъ крамоли, сблъсквания, каквито сж станали въ Силистра. Въ мезлича Стоянчо се скаралъ съ владиката, комуто казалъ, че гърцитѣ ядатъ хлѣба на българитѣ и винаги правятъ-струватъ само едно да възбуждатъ срѣщу себе си тѣхното незадоволство. Порфирий, като лукавъ гръкъ, възразилъ, че той не е противъ отваряне българско училище, защото яде хлѣба на българитѣ, ала, ако изказва мнѣние, противно на Стоенчевото, то това прави отъ желание за избѣгване крамоли между гърци и българи и въ града Варна. Слѣдъ туй Аширъ бей пошушналъ на Стоенча тия думи: „*Българитѣ нека си отворятъ училище безъ да чакатъ официално разрѣшение!*“

И така гръцкитѣ интриги се осуетиха, единъ мѣстенъ свещеникъ (К. Джновски) извърши водосветъ, училището се отвори въ Балтаджи Пейковата кжща, гдѣто събрахъ около

30—40 ученици. Обучение се почна. Въ тая кжща азъ учехъ ученицитѣ до изкарването новото здание, гдѣто сетнѣ се прѣмѣсти училището. Въ новото здание, съградено съ сръдства на варненскитѣ видни българи-търговци и съ сръдства, събирани изъ околнитѣ български села и изъ други градове (Одеса, Болградъ и др.), числото на ученицитѣ достигна до сто и повече; отъ ученицитѣ бѣха много мѣстни гагаузчета, които — азъ прѣдполагамъ това — идѣха въ нашето училище за да учатъ български езикъ, защото въ града доста търговци бѣха българи и още — задѣто не имъ зимаха училищна такса. На третята година се въведе ланкастерската метода и тогазъ дойде за главенъ учителъ Слави Доброплодни, който измежду посилнитѣ ученици отбра 25 и отвори първи класъ.

Слѣдъ тригодишно учителствуване азъ доброволно напустнахъ, защото се почувствувахъ доста уморенъ.

За новото здание гърцитѣ пуснаха прѣдъ правителството интригата, че то се прави не за училище, а за свѣрталище на опасни за държавата хора и съ руски пари. Правителството спре постройката на училището.

Варненскитѣ българи-търговци на чело съ братя Георгиевичъ подадоха жалба до Високата Порта чрѣзъ Илариона Макариополски, който, несъмнѣно, хлопалъ по много капии и успѣлъ да издѣйствува отъ портата съгласието да изпрати нарочито особенъ чиновникъ, за да изучи работата на самото мѣсто. Такъвъ чиновникъ пристигна и установи че нѣкакво грамадно здание не се строи, а се гради за училище. Чиновникътъ позволи да се продължи и свърши постройката.

Въ туй здание веднажъ ето що се случи: една сжбота вечеръ училищниятъ слуга Стоянъ отъ Тулча излѣзълъ изъ махалата, да погледа хорото; имало свадба; злодѣи счупили джама на прозореца сръщу стълбата за горния катъ, запалили свѣщъ, за да нахълтатъ въ моята стая, види се, съ злонамѣрена цѣль. Тъкмо въ туй врѣме слугата се върналъ, злодѣитѣ прѣзъ сжщия прозорецъ минали върху покрива на съсѣдната кжща и избѣгали. Азъ нея вечеръ ношувахъ въ руското консулато за да помагамъ на пѣвеца другия день при извършване литургията въ руския параклисъ. Като узнахъ за случката зехъ да ношувамъ у приятели-търговци, а най-вече у Константинъ Тюлевъ (Михайловъ).

Привеждамъ едно важно обстоятелство за отварянето на българското училище: първия българинъ-търговецъ въ гр. Варна, до колкото азъ знамъ, е билъ *Никола Георгиевичъ*, който е и първиятъ инициаторъ за събуждането на българщината въ тоя градъ. Слѣдъ врѣме Никола изучилъ и довелъ брата си Сава. Освѣнъ братия Георгиевичъ, за събуждането на българщината въ сщия градъ сж работили и слѣднитѣ българи: *Рали П. Мавриду*, *Хаджи Стаматъ Сидеровъ*, *Стоянчо и Господинъ х. Ивановъ*, *Константинъ М. Тюлевъ*, *Ангелъ Георгиевъ*, *Братия х. Попови*, *Киро Патриковъ*, *Христо Поповичъ*, *Влаювъ Казанлъ* и други нѣколцина.

Тия българи, особено братия Георгиевичъ, често си приказвали помежду си, че е добръ да си отворятъ българско училище въ Варна, приказвали си, но само съ приказки-тъ се задоволявали. Единъ день братия Георгиевичъ пъкъ отворили разговоръ съ нѣкои отъ горѣпоменатитѣ българи за отваряне на училище. Тогазъ Христо Поповичъ, който билъ писаръ въ кантората на Георгиевичъ, казалъ имъ, че доста се приказвало за училище, а трѣбва да се пристъпи къмъ изпълнение намѣрението и че той, Поповичъ, е готовъ да напише писмо и да го изпрати до Славейковъ и Златарски въ Търново, стига то да се подпише отъ Георгиевичъ, за да се дири и намѣри учителъ. Братия Георгиевичъ заедно съ другитѣ българи приели прѣдложението на Христо Поповичъ. Писмото отъ послѣдния било написано, подписано отъ братия Георгиевичъ и пратено по принадлежностъ. Не трѣбва да се забравя, че българитѣ, като членове на християнската православна община въ Варна, често молили общината да отвори за дѣцата имъ българско училище. Гърцитѣ, нѣколко години наредъ казвали, че ще отдѣлятъ нѣколко чина въ една стая на гръцкото училище за ученици-българчета, които да се обучаватъ на български езикъ. Ала гърцитѣ само лъгали, като не сж помислювали за изпълняване обѣщанието. Българитѣ продължавали да настояватъ да се удовлетвори молбата имъ възъ основа на туй, че и тѣ, като членове на общината, даватъ не малко пари за издържане църкви и училища. Като видѣли, че гърцитѣ лъжатъ, ядосвали се и се заловили сами да мислятъ за отваряне народно училище. Това сж ми говорили въ Варна още тогазъ българи.

Освѣнъ виднитѣ българи-търговци, за които споменахъ по-горѣ, имаше доста българи, които, бидейки женени за гръкини или гагаузки, криеха българското си произхождение, спотайваха се; ала съ течение на врѣмето мнозина зеха да съзнаватъ народността си.

Съ българитѣ азъ живѣхъ добрѣ, сжщо и съ гагаузитѣ.

Тогазъ училищни настоятели и надзиратели бѣха: *х. Рали П. Мавриди, х. Стаматъ Сидеровъ, братия Х. П. Попови, Константинъ Тюлевъ, Христо Поповичъ и Иосифъ Стояновъ.*

Отъ тия лица е подписано удостовѣрение, издадено мене още тогава, за учителствуването ми ¹⁾.

гр. В.-Търново, 1 септември 1910 г.

Документи.

І. Свидѣтелство ²⁾.

Чрѣзъ това засвидѣтелствовами Г-ну Кон. Теодорову, родомъ Търновцу, който быде, Взаимнии Учитѣль на Българското централно тука училище, почти години три, 3, и мѣсеци 6, шесть Писарь на българскѣтж Банка *Звѣзда*.

Впрочемъ въ това разстояніе изпълняваше на вѣрно и усърдно Длъжностѣ си които налагахъ званието му — ще Добри ты тыж Повѣденія и благонравіж, дадиму сж настоящіето даму заслужи за потрѣбатж му.

Варна, 17 Януарія 1864.

(подп.) К. Михайловъ

Надзиратель училищний

(подп.) Хр. Поповичъ

(подп.) Иосифъ Стояновъ

Настоятели училищни

(подп.) Р. х. П. Мавридовъ

(подп.) х. З. ³⁾

(подп.) Брат Георгиевичъ

(подп.) Бр. Х. Поповъ.

¹⁾ Гл. документитѣ.

²⁾ Оргиналътъ се намира въ пенсионното отдѣление въ София. Прѣписътъ му получихме отъ Г-на Кр. Мирски.

³⁾ Подписътъ е неясенъ и съ гръцки букви. Г-нъ К. Т. Арабаджиевъ ни съобщилъ че подписътъ е на х. Стаматъ Сидеревъ.

II. Варненскитѣ села се отказватъ отъ грѣцката патриаршия¹⁾.

Подписанните селени утѣ селото Гюн-дооду молиме Българската черква въ Варна кождо като знай че сме сѣ отдѣлили утѣ Грѣцката патриаршия, и сме въ маразж, молиме Българското Общество да прѣдставлява селото прѣдѣ Хюкюмата за сичкити ни работи и Българската черква въ Варна е наша маика тж да ни варди въ духовните ни и черковни работи.

Оставами сѣ надѣжда, чи ще изпълните исканіето ни за което и потвърждавами сѣ мюхурите си ду Българската черква у Варна.

1865. 8/врий: 13: то:

Подписи

мехуръ	мехуръ	азаа	Маринъ
селски	селски	Дойчо	Курчювъ
перви	фтори	Бянювъ	
(печать)	(печать)	(печать)	
Стойко	Кателіж	Демиръ	Симо
Славювъ	Боювъ	Ивановъ	Танювъ
Стожнъ	Станоолу	Иорто	
Васілювъ	Жеко	Димитровъ	
Кожа	Кожа	Коджа	
Апостолъ	Недю	Душко	Стамать

Съ подобно съдържание сѣ още четири документа¹⁾ отъ с. с. В. Козлуджа, Гевлеклеръ, Кумлуджа и Чатма. Първиятъ отъ тѣхъ носи дата: 10 септемврий 1865 г.; той е подписанъ отъ: Стоянъ Чорбаджи, Радулъ Кюсо-олу, Димо Кара Нидѣлковъ, Желѣзъ Чорбаджи (Мухтаръ Сани), Никола Кара Пенювъ и Хузунъ Петръ.

Вториятъ документъ (безъ дата) е приподписанъ отъ Койчу Русювъ (Мухтаръ Евель), Желесъ Златковъ (Мухтаръ Сани), Чобанъ Кетелия и Недо Николовъ.

Третиятъ документъ (пакъ безъ дата) сѣ подписитѣ на: Дяду Стойку, Дядо Дечу (Мухтаръ Сани), Дядо Панайотъ (епитропъ), Попъ Геворчи, Конди и Дядо Стоянъ.

Четвъртиятъ е съ дата 24 септемврий 1865 г. и сѣ подписитѣ на: Иванъ Банко Чорбаджи (Мухтаръ Евело), Дядувъ

¹⁾ Първиятъ документъ е подаренъ отъ свещ. Икономъ Ив. К. Радовъ на варненския музей (за отдѣла „възраждането на българщината въ Варненско“).

Митювъ Димитръ (Мухтаръ Сани), Марко Славе, Койче Добре, Стойчу Николовъ, Стоянъ Желесъ, Стойку Розовъ и Михалъ Стойку.

Гевреклерскиятъ документъ ¹⁾ се започва така: „село Геврекъ, обаче старци и чорбаджии и сички сродници, почитаваме славно Българско общество Варна . . . да на неуставите . . . , на ли знайте че немаме освѣнъ вази и Българската черква наша майка.“

Издръжката на училището ²⁾

(отъ 1860/61 до 1865/66 уч. год.).

Разходътъ прѣзъ *първата учебна* 1860/61 г. билъ 1540, лева. Прѣзъ тази година се купило за 2720 л. едно мѣсто върху което се построило послѣ училището. Мѣстото се купило на името на Сава Георгиевичъ и Коста Михайловъ Тюлевъ; крѣпостния актъ, съ денословие 6 юлий 1861 г. се съхранява въ варненския музей ³⁾. Цѣлиятъ училищенъ разходъ за тая учебна година възлиза така на 4232 лв. Учителътъ Арабаджиевъ получавалъ годишна заплата 440 лв. За училищното здание се плащало наемъ 240 лв. на Балтаджи Топалъ Пейка.

Училището не е имало никакви приходи. На втория день слѣдъ откриване на училището се открива между българитѣ въ града подписка за доброволни помощи ⁴⁾. Между жерт-

¹⁾ Документътъ се съхранява у свещ. икономъ Ив. К. Радовъ.

²⁾ гл. Иванъ Цѣровъ. Отчетъ на Варненската Държавна Дѣвическа Гимназия за 1897/98 год.

³⁾ Акта (продавателно, ходжетъ) билъ прѣдаденъ на музея отъ Михаилъ, синъ на покойния Сава Георгиевичъ; акта е подписанъ отъ сѣдята Мехмедъ Кяамилъ и носи дата 11 мюхаремъ 1278 г. (т. е. 1860 г.). Продавателното гласи, че почтени граждани (тютджаарани мютеберанданъ) Сава Георгиевичъ и Костаки Михайловъ, настоятели на българския училищенъ вакъвъ (булгаръ мектеби вакъфанъмъ мютевелелиери) купили 310 аршина (зирза) мѣсто отъ Катерина Недова Атамова за 13600 гроша съ съсѣди: училището (мехтеби мезкюръ), Д. Недовъ Михайловъ, Симеонъ Манъковъ Атамовъ, Г. Кирдогеръ Атамовъ и пжтъ.

Въ акта се говори, че между съсѣдитѣ на купеното мѣсто е „училището“. Това показва че въпросното мѣсто не е първо, но второ (гл. забѣл. 5).

Бъл. на Ред.

⁴⁾ Споредъ счетоводната книга, която се намира въ варненската митрополия; тя съдържа пожертвуванията за българското училище отъ 1860 до 1866 г. Тя носи надсловъ: *Книга съдържаща помощъ за подържаніето на Българското общо народно училище Варненско и сътки колкото се отнасятъ за него. Варна 19-ю августа 1860 г.* Подъ този надписъ е ударенъ печата на българската училища община (гл. обр. 1).

вувателитѣ личатъ: Р. х. Мавридовъ (Шумненецъ) 100 лева, Стоянчо х. Ивановъ 100 лв., Братия Георгиевичъ 100 лв., Казанлъ Стойко Влаковъ 100 лв., Хр. Т. Груевъ 50 лв., Спасъ Димитровъ (Шумненецъ) 20 лв., Х. Стаматовъ Желѣзковъ Сидеровъ (сарафинъ) 100 лв., Д. Х. Тюлевъ и К. Михайловъ 60 лв., Ив. Хр. Поповъ 40 лв. и др.

До 1-й юли 1861 г. се събиратъ доброволни помощи отъ Варна и другадѣ на сума 2718 л. Годината сключена съ недостигъ 1553 л.

Прѣзъ *втората учебна* 1861/62 г. за учителъ остана пакъ К. Арабаджиевъ съ заплата 540 л. и училището се помѣщавало все въ кжщата на Балтаджи Пейка, взета подъ наемъ за 574 л. годишно. Купило се още едно мѣсто за 3154 л.⁵⁾ до купеното прѣди година, слѣдъ което върху тия мѣста се почнало и построяване на двуетажно училищно здание (днешната черква св. Архангелъ Михаилъ), та разхода на българската училищна община отъ началото на юлия 1861 год. до юлия 1862 г. възлиза на 18689 л. За покриване на тоя разходъ продължавало се събиране на помощи. Хр. Поповичъ билъ изпратенъ съ прѣпоръчителни писма отъ варненската училищна община до познати български търговски кжщи въ Румжния и Русия да събира помощи за варненското училище. За сжщата цѣль били отправени писма и до нѣкои градски общини въ България. Свещеникъ К. Джновски и свещ. Хр. Стефчевъ отъ Габрово събирали помощи въ храна въ селата на варненския и шуменския санджаци (окржзи).

По значителни външни помощи, забѣлѣзани въ счетоводната книга, сж слѣднитѣ: на 30-и Май 1862 г. П. Беронъ внесълъ чрѣзъ Бакалоглу въ Букурещъ 228 л., на 1-и Май

⁵⁾ Види се, че мѣстото е било купено на името на Кюркчи К. Димитровъ за който споменува свещ. К. Джновски. Прѣзъ 1874 г. (?) било купено още едно мѣсто, а именно това гдѣто е сега портата за черковния дворъ откъмъ улицата 27 юли. Това мѣсто било купено за 3600 л. отъ гагаузка Гаргеса на името на Иванъ Кехая Балабанъ (Котленецъ). Паритъ за купуването били събрани въ едно засѣданне на варненскитѣ българи, на което прѣдседателствувалъ извѣстниятъ нашъ еднородецъ Велико Христовъ (отъ с. Недѣлковци въ Еленско; заселенъ въ Варна отъ 1868 г.).

Малка часть отъ двора, гдѣто е сега камбанарията (близу до портата) е била купена слѣдъ освобождението за ок. 400 л. отъ нѣкой си Купили-олу.

внесени отъ Котелъ чрѣзъ руския консулъ А. Рачински 141 л., на 7-й Май отъ Ески Джумая 104 л., на 27-й Юни отъ Добричъ 184 л. и на 3 Априлъ е записано: *„добры людѣ: двѣсти девянтдесятъ едно бѣло, става грошей 6402“*. Тая помощъ е внесена лично отъ консула Рачински. Най-голѣма помощъ обаче за варненското българско училище е далъ варненски гражданинъ и пламененъ родолюбецъ Хаджи Стаматъ Сидеревъ. Въ счетоводната книга е записано на 30 Юли 1861 г., тѣй: *„Втори даръ на родолюбивиятъ г-нъ Хаджи Стаматъ Сидеревъ, родомъ отъ Ряховица 13750 гроша (т. е. 2750 лева)“*.

На 20 Юни 1862 г. сж записани помощи на Е. Рейзеръ, пруски консулъ 40 л., братия Дадески (Тедески), австрофренски консули 40 л. и Е. Тори, австрийски параходенъ агентъ 40 л.

За издрѣжката на училището варненскитѣ българи търговци сж давали *комисионска правдина*. Отбѣлжени сж 200 л. правдина отъ братия Георгиевичъ и 112 л. отъ Р. Х. П. Мавридовъ (отъ 1-й Януари 1862 г. до 21 Юний).

Така пожертвуванията отъ 2718 л. отъ 1-й Юли 1861 г. възлизатъ на 11126 л. отъ 1-й Септември 1862 г. Недостигъ 11827 л. срѣщу разхода до сжщото врѣме.

Прѣзъ *третята* 1862/63 учебна година за учителъ освѣнъ К. Т. Арабаджиевъ билъ условенъ съ заплата 1000 л. Сава Ил. Доброплодни отъ Сливенъ. Числото на ученицитѣ споредъ С. Георгиевичъ, било тогава около 45 момчета и 25 момичета. Нѣма положителни свѣдения каква сума е изразходвана за издържане училището прѣзъ тая учебна година. Въ счетоводната книга има само копие отъ общия балансъ на училищнитѣ приходи и разходи отъ 1860 г. до 1865 г., дѣто се споменува само, че разноскаитѣ за училището отъ 10-й Юний 1862 г. до 3-й Мартъ 1865 г. били 11712 л.; ала каква именно частъ отъ тая сума се пада за 1862/63 учебна година остава неизвѣстно.

Събирането на помощи за училището се продължавало. Тия помощи, отъ 11126 л. въ Септември 1862 г. възлѣзли на 13408 л. до Септември 1863 год.

Прѣзъ четвъртата 1863/64 уч. година останалъ за учи-

тель пакъ Доброплодни съ сжщата заплата 1000 л.¹⁾. Тая година той отворилъ и първи класъ. Данни обаче за ученицитъ и програмата на училището липсватъ.

Доброволнитъ помощи отъ 11126 л. въ септември 1864 г. отъ внесенитъ прѣзъ това врѣме помощи по-значителни сж: помощта отъ българската община въ гр. Тулча въ размѣръ 596 л. (пратена на 31 януари 1864 г.), помощта отъ цариградската българска община на 10-й юли 1864 г. — 637 л. и внесенитъ на 17 мартъ сжщата година 50 турски лири отъ майоръ Мита Анастасиевичъ ²⁾).

Прѣзъ *летата 1864/65 уч. година* учителъ билъ пакъ Доброплодни съ 1080 л. заплата. Той отворилъ и втори класъ. Въ началото на тая година билъ повиканъ отъ Ески Джумая и Славейковъ; той дошелъ и учителствувалъ въ Варна около два мѣсеца, слѣдъ което заминалъ за Цариградъ за редактиране българския прѣводъ на библията ³⁾. Къмъ края на годината се явява като помощникъ учителъ съ Доброплодни и нѣкой си Руско; за него се споменува въ счетоводната книга само толкова, че на 31 мартъ 1865 г. му се платило за учителствуване 152 л. Прѣзъ тая учебна година се взела подъ наемъ за училищното помѣщение и кжщата на Балтаджи Пейка, защото прѣзъ 1865 г. долниятъ етажъ на българското училище билъ прѣвърнатъ въ черква.

Вѣсти за уредбата на училището, за числото на ученицитъ въ основното и двукласно училище и за разхода на училището липсватъ.

¹⁾. Нѣкои гагаузи и гърци наклеветили учителя Доброплодни че учебницитъ по които прѣподавалъ имали бунтовническо съдържание, за което властта единъ день прибрала прѣподаванитъ въ училището учебници и ги изпратила въ Цариградъ (Г. Димитровъ. Княж. България I. стр. 241).

²⁾. Майорътъ билъ по народностъ сърбинъ, живѣлъ въ Румжния, гдѣто се е занимавалъ съ прѣкупуване на каменна соль и прѣпродаването ѝ въ България. Прѣзъ 1863 г. той отивалъ за Цариградъ прѣзъ Варна и по причина, че морето било силно развълнувано, останалъ нѣколко дни въ Варна. С. Георгиевитъ го завежда въ българското училище и му разправилъ за нищожнитъ срѣдства по издржката му. Майорътъ се обѣщавалъ, че като се върне въ Румжния ще прати нѣкаква помощъ за училището което с и извършилъ като е изпратилъ горната сума.

³⁾. Свещ. К. Джновски казва, че Славейковъ билъ условенъ по че не е учителствувалъ въ Варна. Вмѣсто него билъ повиканъ Петръ Попъ Димовъ отъ В. Търново.

За да може да се състави обаче едно какво-годѣ понятие за разхода на училището, ще приведемъ тука цѣлата изразходвана сума за него отъ 1860 г. до 20 юли 1865 г. споредъ общия балансъ отбѣлѣзанъ въ счетоводната книга (II).

Ето сумитѣ що сж изразходвани:

1) събраната помощъ споредъ счетоводната книга	18154 л.
2) Вzeti отъ <i>Добри Войниковъ</i> съ лихва	4000 л.
3) „ „ <i>Терзи Тодоръ</i> „ „	1600 л.
4) „ „ <i>Д. Д. Павловъ</i> безъ „	600 л.
5) „ „ <i>Господинъ х. Ивановъ</i> безъ лихва	2040 л.
6) „ „ <i>Братия Георгиевичъ</i> „ „	1224 л.
7) „ „ <i>Братия Бърневи</i> „ „	510 л.
8) „ „ <i>Братия х. Попови</i> „ „	1020 л.
9) „ „ <i>Вел. Христовъ</i> „ „	612 л.
10) „ „ <i>Р. х. П. Мавридовъ</i> „ „	408 л.
11) „ „ <i>х. Стам. Сидеровъ</i> „ „	1076 л.
12) „ „ <i>К. Димитровъ</i> „ „	408 л.
13) „ „ <i>К. Михайловъ</i> „ „	1020 л.
14) „ „ <i>Иос. Стояновъ</i> „ „	612 л.
15) „ „ <i>Стоянъ Абаджи</i> „ „	204 л.
16) „ „ <i>В. И. Поповъ</i> (Разградъ) „ „	204 л.
17) „ „ <i>Хр. Поповичъ</i> „ „ „	1000 л.
18) „ „ <i>Креспи</i> съ лихва	1205 л.
19) Вzeti сирашки пари съ лихва	180 л.
Всичко	36077 л.

Срѣщу цѣлия този разходъ единственъ приходъ е само събраната помощъ въ размѣръ 18154 л., слѣдва, че училището отъ 1860 г. до 20 юли 1865 г. е имало дългъ 17823 лева. Споредъ счетоводната книга (II) дългътъ къмъ външнитѣ заемачи и къмъ Креспи и сирачетата е издълженъ прѣзъ слѣдващитѣ години, ала къмъ повечето отъ мѣстнитѣ заемачи тоя дългъ и до днешенъ день стои отворенъ. Обаче, споредъ думитѣ на нѣкои отъ заемачитѣ, тѣ наскоро прѣстанаха да го дирятъ, като видѣли, че нѣма отъ гдѣ да имъ се изплати.

Спомени на единъ гражданинъ.

Съобщава Ц. К. Патриковъ.

Бѣхъ ученикъ въ първото българско училище, находяще се въ кжщата на Балтаджи Пейка ¹⁾, въ „Вароглу махлеси“ до Ченгене-пазаръ (сега площадъ екзархъ Иосифъ I-й). Кжщата събориха прѣзъ 1908 г. по урегулирането на площада. Учителтъ ни се казваше Костадинъ Арабаджиевъ. Четяхме старовръмененъ букваръ и урокътъ ни бѣше: оксия, исо, вария, камора, кратка, звателица, тигла, советигла, апострофъ, кавика, иерокъ, запитая, двоеточие, точка, въпросителна, удивителна и вмѣстителна. Този урокъ помня и до сега.

Прѣзъ 1862 г. се построи ново училище ²⁾, на което се тури табела съ български и френски надписъ: „*Българско Централно Училище*“. Въ долния етажъ на училището имаше двѣ стаи, въ едната отъ които учеха ученички (въ източната) и въ другата — ученици ³⁾.

Прѣзъ 1865 г. варненскитѣ българи, около 30 семѣйства, сж рѣшили да откриятъ българска черква въ долния етажъ на училището. Въ този день, когато приготвяваха училището за черква, прѣмѣстиха ни отъ долния етажъ въ горния, гдѣто се учиха класнитѣ ученици. На 14 февруари отецъ Джновски се наелъ да извърши службата на матерния ни езикъ и да изговори думитѣ „Господи помилуй“. И така българитѣ устояли на всѣкакви прѣпятствия и мжчнотии и благодарение на тогавашния управителъ Абдулъ Рахманъ Паша, който като видѣлъ оживлението на българитѣ и тѣхнитѣ законни искания, взелъ ги подъ своя защита, и не е допусналъ на никого да се подиграе съ светинята имъ.

На великата сжбота излѣзохме всички черковници съ разпятието и кръстътъ за да обиколимъ по варненския обичай нѣкои отъ улицитѣ на града. Излѣзохме прѣзъ глухата уличка ⁴⁾, що излиза къмъ сегашната улица Царъ Борисъ и

¹⁾ Гл. плана на гр. Варна подъ № 61 въ Извѣстията на археологич. дружество. II. Варна, 1909, стр. 70.

²⁾ Гл. № 1 въ сжщитѣ извѣстия.

³⁾ Въ една отъ стаятъ имаше особенъ чинъ, пѣленъ съ пѣськъ; по него дѣцата пишаха съ прѣстъ.

⁴⁾ Гл. плана на града Варна.

минахме край кжшитѣ на хаджи Стаматъ и Каржнлж къмъ улицата „Кале бою“ (сегашенъ булевардъ Фердинандъ), отсамъ Демирли Капусу⁴⁾. На калето, край което минахме, се качиха гагаузи и почнаха да викатъ: Юха!! Ибря!! *ешекъ булгарларъ* (магарета българи) и още много други неприлични думи. Слѣдъ това почнаха да хвърлятъ камъни надъ нашитѣ глави и на кръста; счупиха му едната страна (ржката на Ис. Христа). Тогава свещеникъ Константинъ Д., като се обърна къмъ насъ, дигна кръста, който бѣше на ржката му и каза: „Не бойте се благочестиви християни, вървете напредъ до като кръста е съ насъ“. Въ това врѣме майка ми взе сестра ми и я скри подъ кожуха си. Гагаузитѣ, слѣдъ като извършиха това злодѣяние казваха, че това не е грѣхъ, че тѣ счупили българския кръстъ, защото той не билъ християнски. Тѣ публично говорѣха изъ града че черквата ни е дамъ (ахъръ). Тѣзи неприлични думи тѣ говориха до освобождението ни⁵⁾.

Прѣзъ сжщата 1865 г. гагаузитѣ заблудили тогавашната турска власть, като казали, че въ едно и сжщо мѣсто черковния законъ не позволявалъ да се хвърлятъ два кръста, та затова принудиха насъ българи да хвърлимъ кръста въ най-мръсното мѣсто, а именно подъ дола, гдѣто е въ морската градина цвѣтарницата и моста. Тогава въ дола имаше скотобойна⁶⁾. Като се хвърлилъ кръста въ морето, никой не желалъ да го улови, защото идящитѣ мръсотии и кръвъ отъ скотобойната умърсили морето. Тогава азъ, С. Николовъ, Х. Николовъ и още двама-трима влѣзохме въ морето за да уловимъ кръста.

⁴⁾ Гл. плана подъ № 6 въ Извѣстията (стр. 48 и 71).

⁵⁾ Гагаузитѣ сж вършили по-голѣми безобразия и отъ самитѣ гърци. На 12 декември 1860 г. въ гагаузкото село Хасанъ Факж, облекли едно магаре съ черенъ платъ, разводжали го изъ улицитѣ, подигравали се съ него и казвали, че това билъ български влади́ка.

По примѣра на гагаузитѣ, прѣзъ 1864 г., като се връщали светогорцитѣ и жителитѣ на с. Карахюсеинъ (Варненско) облекли едно магаре съ черенъ платъ, турили на главата му калимявка, разводжали го изъ селото и викали: „будуръ булгарларжнъ патрика“. Послѣ го качили по стълби въ кафенето на Коста чорбаджи, отъ гдѣто магарето хвърлилъ долу нѣкой си Дели Стойно Геновъ, който се възмутилъ отъ тази безчестна подигравка на карахюсеинскитѣ гърци (гл. Г. Димитровъ. Княж. България, I, стр. 242 и Р. И. Блъсковъ въ „Зюмбюлъ цвѣте“. Варна, 1882, стр. 30).

⁶⁾ Гл. № 57 въ плана на гр. Варна (въ „Извѣстията на Археологическото Дружество въ Варна“, 1909. стр. 59 и 60).

Прѣзъ сжщата година умрѣ единъ българинъ роднина на Топалъ хаджи Данилъ. Тогава нѣмало гробища вънъ отъ града ⁷⁾. Гърцитѣ и гагаузитѣ погребваха своитѣ въ двороветѣ на църквитѣ. Ний бѣхме тогава принудени да погребемъ починалия въ двора на гръцката черква „св. Георги“. Щомъ пристигнахме съ свещеника на пжтнитѣ врата на тая църква яви се нѣкой си Андонъ Ивановъ Есекчили, гавазинъ на гръцкия владика, съ една дебела тояга. Той заяви, че е забранено за нехристиянски попъ да влезе въ християнската църква и не го пусна. Зеха умрѣлия въ двора на църквата и го погребяха съ гръцки попове ⁸⁾.

⁷⁾ Прѣзъ 1865 г. турцитѣ дали мѣсто на българитѣ за гробища, срѣщу гръцкитѣ (задъ морската градина). Половината отъ мѣстото за насъ, а половината за арменцитѣ.

⁸⁾ Прѣзъ 1861 г. умрѣлъ нѣкой си търновець Янко Ракджията; българитѣ го занесли въ църквата. Гагаузитѣ грабнали мъртвеца и прогонили българитѣ. (Г. Димитровъ, Княжество България, I, стр. 241).

II.

Възраждането на българщината въ Провадия.

Изъ запискитѣ ми ¹⁾.

Съобщава свещ. икономъ **Ив. К. Радовъ**.

Градътъ Провадия е малъкъ, но има своето старо и ново минало. За старото нѣма да казвамъ нищо — то е писано въ историята, но изъ областта на новото не е безинтересно да се изложи разпрята по църковния въпросъ, която разпря е сжществувала между българския и гагаузки елементъ въ този малъкъ градъ.

Това, което слушахъ отъ съврѣмени хора за споменатата разпря, азъ излагамъ по-долу, като мисля, че съ това права единъ малъкъ приносъ къмъ църковната ни история.

Въ провадийската църква „Св. Никола,“ правена прѣзъ 1844 г. на мѣстото на старата, е служилъ гръкоманина попъ Павелъ съ пѣвци-учители тоже гръкомани. Градътъ е нѣмалъ училище и за такова се приспособявала нѣкоя частна кжща. Къмъ 1847—8 год. се отнася съграждането на първо училище въ Провадия. Покойниятъ Р. И. Блъсковъ, по внушението на гръцкия владика Порфирий, е билъ изгоненъ отъ с. Черновна

¹⁾ По искането на провадийската българска община и по мое съгласие, азъ бидохъ рѣкоположенъ отъ Негово В. Прѣосвященство Варненски и Прѣславский Митрополитъ г. г. Симеона на 30 май 1876 год. въ Шуменската съборна църква „Възнесение Христово“ за енорийски свещеникъ и архирейский намѣстникъ въ гр. Провадия.

Безъ да се бавя много въ Шуменъ, още на 3 юний с. г., като ми се даде прѣпоръчителното до общината писмо, азъ заминахъ за Провадия, дѣто бѣхъ приетъ отъ гражданитѣ много любезно. Запознавайки се съ гражданитѣ, азъ се заловихъ да направя единъ списъкъ на енорията си, и на край се указа, че въ Провадия има 185 кжщи български и около 20 гагаузки. На първитѣ служеше свещ. Димо Николовъ—Мерданченинъ, а на вторитѣ свещ. Павелъ Димитровъ—гръкоманинъ, който изпълняваше религиознитѣ нужди на паството си въ една отъ стантѣ на кжщата си. Споредъ Р. И. Блъсковъ (Сборникъ София XVIII стр. 471) въ Провадия имало прѣди 60 години около 80 кжщи, отъ които 50 турски и 30 християнски (почти всички гагаузки).

(Провадийско), гдѣто учителствувалъ 7 — 8 години, дошелъ въ Провадия и се условилъ съ гражданитѣ да учи българскитѣ дѣца. Съ знанието си на грѣцки езикъ, той привлѣкълъ много грѣкомански дѣца, почналъ да чете и пѣе въ църквата на грѣцки, и слѣдъ врѣме, като се запозналъ съ първенцитѣ между които и много грѣкомани, почналъ да ги убѣждава да си построятъ училище¹⁾. Мнѣнието му било възприето, и гражданитѣ рѣшили да си построятъ въ църковния дворъ училище, което съществува до днесъ и въ настояще врѣме служи за ливница на провадийското църковно настоятелство.

Прѣзъ есенъта 1848 г. ученицитѣ били събрани въ новото училище и Блъсковъ възхитенъ, че успѣлъ да убѣди коравитѣ гагаузи да се построи училище, се заловилъ усърдно на работа, училъ дѣцата на български и грѣцки, позахваналъ въ църквата да чете и пѣе на славянски езикъ. Такова положение на работата не траяло дълго врѣме, тѣй като гагаузитѣ почнали да негодуватъ и търсятъ причина за уволнението на Блъскова.

Прѣзъ това врѣме Месемрийскитѣ грѣцки владика Никифоръ дошелъ по обиколка и въ Провадия, понеже градътъ и юго-източнитѣ села били Месемврийска епархия.

Слѣдъ като събралъ свѣдения отъ грѣкоманитѣ за учителя въ града, че е българинъ отъ кждѣ Пловдивъ, че знае грѣцки, той кипналъ и тугакси заповѣдалъ да отстранятъ Блъскова, като настанятъ на негово мѣсто бившия учитель Сава Давидовъ, който и да псалтува въ църквата.

Тѣй хубавото начинание било унищожено отъ Никифора, а Блъсковъ напусналъ Провадия и заминалъ кждѣ Силистра и се условилъ за учитель въ с. Калипетрово (въ 1850 г.). Тѣй Провадия била лишена отъ свѣстни учители прѣди и послѣ Кримската война.

Слѣдъ Сава Давидовъ дошелъ отъ Варна нѣкой си Михалаки Капсъзовъ, по-сетнѣ даскалъ Георги Карахюсеинли и така грѣкоманитѣ не допушдали учители българи. Туй всичко е накарало българитѣ да повикатъ отъ Шуменъ учителя Георги Пиперковъ, който знаейки и грѣцки езикъ да учи и гагаузки дѣца и да пѣе въ църква. Пиперковъ дошелъ, но не билъ допуснатъ въ училището отъ гагаузитѣ, поради което

¹⁾ Автобиографията на Р. И. Блъсковъ.

трѣбвало да се дири помѣщение, кждѣто да се учатъ българскитѣ дѣца отдѣлно. И тъй Пиперковъ почналъ занятията си съ дѣцата въ кжщата на фурунджи Николчо, а въ църквата сегисъ тогисъ пѣялъ, но съ много хубавия си гласъ той толкова се харесалъ на грѣкоманитѣ, че послѣднитѣ приели дѣцата имъ да учатъ по грѣцки при него и той да бжде пѣвецъ въ църквата.

По такъвъ начинъ училищнитѣ работи се уредили и е станало сближение между българи и гагаузи, както въ врѣмето на Блъскова. Като първи пѣвецъ, Пиперковъ почналъ въ църквата да пѣе по нѣкога и на славянски езикъ и не слѣдъ дълго врѣме на лѣвата страна почнали всичко да пѣятъ на славянски езикъ. Наново почнали грѣкоманитѣ да изказватъ негодуванието си, обаче не тъй смѣло, тъй като българитѣ, по причина на възбуждениятъ вече църковенъ въпросъ, почнали да работятъ по-живо още по-вече, че били насърдавани отъ Варненската българска община. Създадения църковно-училищенъ редъ траялъ двѣ-три години. Когато се работела Варненската жел. пѣтна линия, въ Провадия надошли гърци прѣдприемачи, крѣчмари и др., съ което се увеличилъ грѣкоманскиятъ елементъ въ Провадия, а заедно съ това наново се изострили отношенията между българи и грѣкомани. Това е било въ 1864—65 год., когато българскитѣ църковно-славянски книги се изгубили отъ църквата безъ да се намѣрятъ, съ което се почнала борба за първенство между гагаузи и българи. Гагаузитѣ явно говорили, че не ще допускатъ за напрѣдъ учители и пѣвци българи, на което пѣкъ българитѣ отговаряли, че като болшинство ще си взематъ и училището и църквата подъ свое вѣдение. По такъвъ начинъ цѣлото лѣто минало въ взаимни ежби и крамоли.

При все че българитѣ настоявали да остане дори стария редъ, грѣкоманитѣ категорически отхвърляли това прѣдложение, като сжщеврѣменно отказали на Пиперкова да бжде учителъ и пѣвецъ. Цѣлъ мѣсець септемврий продължавали крамолитѣ, училището било затворено. Българитѣ рѣшили да свикатъ събрание, да обмислятъ върху положението и да взематъ окончателни рѣшения. За проектираното събрание било разгласено изъ градътъ и въ първата половина на мѣсець октомврий събранитѣ граждани рѣшили: на 25 октомврий да се отнеме безвъзвратно църквата отъ ржцѣтъ на грѣкоманитѣ.

На това събрание присъствувалъ и варненскиятъ търговецъ Ангелъ-аа Георгиевъ, който билъ и ръководителъ на провадийскитѣ български работи. Този Ангелъ-аа дошелъ въ Провадия въ послѣднитѣ години, отворилъ си клонъ за търговия — манифактура, а главно прежда, която самъ ходелъ да продава изъ селата, но истинската подбудителна причина за ходенето му изъ селата била агитацията между селенитѣ противъ гръцкитѣ владици и противъ плащането на владичина ³⁾).

Деньтъ, опредѣленъ за прѣвземане на църквата настаналъ и рано на 25 октомврий се приготвили 15—20 души въ църковния дворъ: Бакалъ Ив. Стояновъ ⁴⁾, Стефанаки Георгиевъ, Райчо Георги и Николчо Димитрови Кара Иванови, Панайотъ Николовъ Дерекьолия, Коста Койчевъ, Кара Иванъ Балтаджи, Коси и Гани Петкови, Маджаръ Стоянъ Геновъ, Кърмъза Ив. Димитровъ и др. заедно съ п. Иванъ Димитровъ отъ с. Кривня и чакали на страна да дойде попъ Павелъ, да отвори църквата и тѣ да влѣзатъ слѣдъ него.

На разсъмване дошелъ п. Павелъ, отворилъ църквата и всички събрани влѣзли слѣдъ него, запалили свѣщи и прѣдложили му да излѣзе отъ църквата, че п. Иванъ ще извърши богослужението. Както се очаквало п. Павелъ отказалъ и влѣзалъ въ олтаря, а веднага слѣдъ него младежътъ Гани Петковъ, тъй като на женени не е позволено да влизатъ,

³⁾ Тукъ му е мѣстото да споменемъ за послѣдната обиколка на Месемврийския владика Никифора въ Провадия и околията.

Бѣше прѣзъ мартъ 1864 год., казва отецъ Антимъ Антоновъ грѣкъ, сега живущъ въ с. Ени-къой (Варненско), пензионеръ като български свещеникъ, когато тръгнахме отъ Месемврия за Русе до валията Мидхатъ паша да му искаме позволително „бюрултия“ за събиране владичина изъ Провадийско и Варненско край Камчията. Владиката Никифоръ говори на самъ съ пашата, а азъ, като дяконъ, чакахъ вънъ. На другия день владиката пакъ ходи при валията, който му далъ „бюрултията“, слѣдъ което ние тръгнахме за Провадия съ каруца — тогава желѣзница се работеше, а тамъ прѣкарахме празниците „Възкресение Христово.“ Понскахме отъ гражданитѣ да ни събератъ отъ тамъ владичината, но народа не дава и напразно владиката показа на каймакамина „бюрултията.“ Каймакамина отговори: *мил-деи ишлери зор-ниле олмасъ*, деспотъ ефенди (т. е. народнитѣ работи не ставатъ съ сила), и владиката си замина. На другия день потеглихме за с. Тестеджий и до като питахме за кжца, събралихъ се около каруцата ни казаха: хичъ не дирете конакъ, ами си вървете до като е рано, и ние заминахме за с. Девня. Настанахме се въ дома на свещен. Костадинъ Драгансъвъ Кумански, който бѣше ръкоположенъ отъ Никифора, но свещеника прибърза да ни прѣдуирѣди, че ако селенитѣ се научатъ, че тукъ има грѣцки владика, ще произлѣзатъ неприятности. Въ с. Девня прѣношувахме и рано сутринята заминахме за с. Гесбедже. Тамъ се правеше църква, владиката иска да направи водосвѣтъ на основния камѣкъ, събраха се нѣколко селени, направи се водосвѣтъ, поръси ги владиката, дадоха му двѣ бѣли меджидии, а за владичина и дума не стана...

сграбчилъ п. Павла и го извадилъ вѣнъ отъ олтаря, а заедно съ Панайотъ Николовъ го извлѣкли отъ църквата на вѣнъ, слѣдъ като п. Иванъ почналъ да чете богослужението и въ кѣсо врѣме църквата се изпълнила съ мъже, жени и дѣца.

Попъ Павелъ, силно ядосанъ за станалото, веднага отишелъ у грѣкоманина Димитръ Кулаксьзовъ, изложилъ случката, и казалъ: по-скоро да се отиде на хукюмата, да се оплачатъ отъ постѣпката на българитѣ, и да искатъ възвръщането на църквата. Попъ Павелъ отишелъ си у дома, облѣкалъ едно скѣсано расо, съ което ходѣлъ по селата (а такива, по нѣмане на българи свещеници, той обикалялъ 10—15) и скоро съ 5—6 души: Д. Кулаксьзовъ, Саулъ Бойолу, Андонъ Бояджи и др. отишелъ въ управлението и се оплакали на юз-башията Барутчи Мустафа, а този послѣдния съобщилъ на кадията за станалото произшествие въ църквата. Каймакамина Абдулла Ефенди отсѣгствувалъ този день, билъ въ с. Хасърджикъ за разгледване единъ споръ между селата за мѣра, за която работа билъ назначенъ и члена отъ идаре-мезлиши Коста Чорбаджи Димитровъ, но послѣдния не заминалъ заедно съ каймакамина въ петѣкъ, а въ сѣбота. Запитанъ отъ каймакамина, защо не дошелъ на опрѣдѣленото врѣме, той отговорилъ, че ималъ малко работа — *миллетъ ишлери*, която трѣбвало да се извърши утрѣ недѣля, та за туй останалъ. Хаа, казалъ му каймакамина, ти пригответи работата и сега ще чакашъ извѣстие. Ее, ефенди, отговорилъ Коста Чорбаджи, въпроса за църквата и училището между българи и гагаузи трѣбва да се уреди вече, толкова по-вече, че нашитѣ нуфузи сѣ десетъ пѣти по-вече отъ тѣхъ. Съ църквата работата вървѣла така когато се оплакали гагаузитѣ на правителството, кадията заедно съ юз-башията и 20—25 души стражари отишли въ църковния дворъ, обградили църквата и повикали Ив. Стояновъ и др. на вѣнъ и имъ заповѣдали да упразднатъ

тѣй като ни се внуши, че нищо нѣма да ни дадатъ и втори пѣтъ да не се явяваме въ тѣзи мѣста. Заминахме за Варна, дѣто заварихме новиятъ грѣцки владика Иоакимъ, дошелъ на мѣстото на починалия Порфирий. Слѣдъ като прѣстояхме два-три дена въ Варна, ние си заминахме съ каякъ за Месемврия — това бѣше послѣдната ни обиколка отвѣдъ Камчията.*

*) Споредъ Р. Ил. Блъскова (стр. 571) прѣди 60 год. въ Провавия с имало само трима българи: Кара Иваноолу Димитръ отъ с. Равна, Коста чорбаджи и Стоянъ отъ Калоферъ. Тримата сѣ спомогнали много за събуждането на заспалата българщина въ този градъ.

църквата, да я заключатъ, да прѣдадатъ ключътъ ѝ на кадията и нѣколко души да дойдатъ съ него въ хюкумането.

Ефендимъ, казалъ Ив. Стояновъ, като свършиме молитвита си, ще изпълнимъ заповѣдта Ви, и влѣзалъ въ църквата. Свършило се богуслужението, народа излѣзълъ отъ църква, клисаря Ив. Бахневъ заключилъ вратата и трѣгналъ да прѣдава ключътъ на кадията, но ключътъ билъ грабнатъ отъ ржцѣтъ на клисаря и отъ ржка на ржка се изгубилъ... Това станало по разпорежданието на Ангел-аа Георгиевъ.

Кадията поржчалъ да се намѣри ключътъ, да се донесе въ хюкумата и трѣгналъ да си отива, а слѣдъ него трѣгналъ и народа, (пакъ по разпоредбата на Ангелъ-аа), което стрѣснало кадията прѣдъ мисълта за възможно сбиване на улицата между гагаузи и българи, поради което заповѣдалъ на народа да се върне и отишелъ съ българскитѣ първенци въ конака. Кадията изслушалъ и двѣтъ страни, като ги съвѣтвалъ да се помиратъ. За уталожване на духоветѣ и за да не станатъ нѣкакви произшествия, правителството се разпоредило да обикаля патраулъ около църквата. Каймакаминътъ се върналъ отъ селата и заповѣдалъ да се разслѣдва църковноучилищниятъ споръ между българи и гагаузи. Въ туй врѣме се образувала отъ гагаузи една въоръжена съ ножове, ками и брадви тѣлпа, която отишла до църквата и почнала да сѣче църковнитѣ врата, за да влѣзе вжтрѣ и прибере всичко: книги, одѣжди и др. прибори, но патраулитѣ пристигнали и разгонили тая разярена тѣлпа, между която е имало и урумътебалиш гърци. Само въздържаността на българитѣ въ случая е отстранила проливането на човѣшка кръвъ.

А българитѣ като си послужили съ ключътъ — прибрали всичко каквото имало въ църквата: книги, одѣжди, св. съсъди и др. — отнесли го на каймакамина. Слѣдствието продължило около три недѣли и книжата изпроводици на мюте-сарифина Абдулъ-Рахманъ паша въ Варна. Въ туй врѣме дошло извѣстие, че русенскитѣ валия Мидхатъ паша ще заминава за Варна и отъ тамъ за Цариградъ, та трѣбвало да излѣзатъ на гарата за посрѣщане: каймакамина съ всичкитѣ чиновници и аазй въ мезлиша, заедно съ градскитѣ първенци българи и гагаузи.

На 24 ноември 1865 г. Мидхатъ паша минавалъ прѣзъ Провадия и горѣказанитѣ лица излѣзли на гарата на посрѣ-

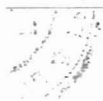
щане. Българитѣ помолили каймакамина да разкаже на Мидхатъ паша разпрята имъ съ гагаузитѣ, да му дадатъ ключътъ на църквата и най-послѣ да оставятъ той да разрѣши въпросътъ. Каймакаминътъ изпълнилъ прозбата на българитѣ и слѣдъ „Хошъ гелдинъ Ефендимъ“ вмѣкналъ въ разговора си нѣколко думи за разпрята, като сжщеврѣменно прѣдалъ ключътъ на Мидхатъ паша, който обѣщаль да уреди работитѣ, слѣдъ като се запознае съ тѣхъ по-подробно у варненския мютесарифинъ. По-рано и отъ двѣтъ страни сж ходили въ Варна да се съвѣтватъ българитѣ съ Господинъ Чорбаджи, х. Рали и др., а гагаузитѣ съ гръцкия владика Йоакимъ, сега вселенски патриархъ въ Цариградъ, като всѣка отдѣлно считала себе си въ правото да владѣе църквата. Сега, като се прѣдставили на мютесарифина, казано имъ било, че ключътъ е даденъ на хранение отъ Мидхатъ паша у Господинъ Чорбаджи, и че слѣдъ заврѣщането на Мидхатъ паша отъ Цариградъ ще се уравни въпросътъ, а до тогава църквата ще стои затворена. Пашата заминалъ за Цариградъ, провадийскитѣ първенци българи и гагаузи останали въ Варна още нѣколко деня за разслѣждане сжщия въпросъ, слѣдъ което заминали си въ Провадия и чакали врѣщането на пашата отъ Цариградъ.

До като била църквата затворена гагаузитѣ се черкували въ прѣдверието на църквата — нартиката, а българитѣ въ училището. Прѣзъ това врѣме българитѣ си приготвили кандидатъ за свещеникъ българинъ Христо Т. Ишпековъ, родомъ отъ Котелъ, който знаялъ и гръцки езикъ. Пиперковъ си заминалъ, а кандидатъ останалъ да псалтува въ училището при четенето на утрѣното и вечерно правило. Слѣдъ 5—6 мѣсеца кандидата билъ ржкоположенъ отъ месемврийския владика Никифора за свещеникъ въ Провадия и чакалъ отварянето на църквата. Народа бърза, но турцитѣ си вършатъ работата *явниъ-явниъ*. Църквата стояла затворена отъ 25 октомври 1865 г. до 6 януари 1867 година. Най-послѣ дошла заповѣдь да се отвори църквата като се раздѣли на двѣ половини: дѣсна на българитѣ съ четене на славянски езикъ и лѣва на гръкомани съ четене на гръцки езикъ. Обаче гръкоманитѣ не приели това правителствено разпореждане, и по този начинъ останали вѣнъ отъ църквата. Българитѣ отпразднували тържествено богоявленскитѣ празници, а за

справедливото разрѣшение на разпрята благодарили на правителството.

За открадването на българскитѣ църковни книги ето що се казва: книгитѣ били отнесени въ най-близката до църквата кжца у Ранко Костадиновъ, който въ туй врѣме отсѣствувалъ. Слѣдъ като му прѣдали домашнитѣ за книгитѣ, той ги изпратилъ у гагаузина Хрисостомъ Бойолу, за което се научилъ общинскиятъ писаръ Никола Панайотовъ и веднага съобщилъ на общинаритѣ и Коста Чорбаджи. Последнитѣ го повикали и поканили да даде книгитѣ, което той направилъ. Гагаузитѣ като се научили за това искали отъ Хрисостома да намѣри и прѣдаде и тѣхнитѣ книги, но той не знаелъ нищо за грѣцкитѣ книги.

Сега въ Провадия нѣма никаква слѣда отъ гагаузи и градътъ върви напредъ въ всѣко отношение. Той състои повече отъ 500—600 български кжци съ три основни училища и една прогимназия, и миналата година се захвана строеніето на нова църква срѣдъ града, на която основитѣ сж вече изкарани.

Къмъ статията „Французитѣ въ Варна въ 1854 г.“

III.

Французитѣ въ Варна въ 1854 г.

Съобщава отецъ Прива Беларъ, директоръ на французкото училище ¹⁾.

(Съ една таблица).

Прѣзъ м. май 1853 г. въпросътъ за светитѣ мѣста въ Палестина билъ заинтересувалъ руската и френската дипломация въ Цариградъ. Русия защищавала правата на православнитѣ християни, а Франция тия на католицитѣ. Князь Менчиковъ самъ билъ дошелъ въ Цариградъ и благодарение на мѣсата на Англия въпросътъ се рѣшилъ въ благоприятна смисълъ и за двѣтъ страни. Но князътъ претендиралъ и за друго нѣщо: единъ ангажементъ подъ форма на договоръ отъ страна на султана спрямо руския императоръ за нѣкакви права на православнитѣ християни.

Портата съвѣтвана отъ посланицитѣ на Франция и Англия отхвърлила претенциитѣ на князь Менчиковъ, който, щомъ напусналъ Цариградъ, рускитѣ войски навлѣзли въ Турция отъ къмъ Дунава. Това още не значило, че войната била прогласена, защото не веднажъ чужди войски сж минавали прѣзъ дунавскитѣ държавици.

На 8 октомври 1853 г. Омеръ Паша заповѣдалъ на руситѣ да се оттеглятъ, а европейскитѣ кабинети готвили енергически протести въ сжщия духъ. Руситѣ обаче отговорили на искането на турцитѣ съ изгарянето на флотата имъ (на 30-й ноември) при Синопъ. Войната била неизбежна.

На 4 февруари 1854 г. Франция и Англия като си обезпечили неутралностъ на Австрия посрѣдствомъ единъ договоръ въ Цариградъ задължили се да защитятъ съ оржие Турция до сключването на единъ договоръ, който да гаран-

¹⁾ Четено въ „Alliance Française“ (варненски клонъ). Прѣвелъ отъ френски на български Вл. Стояновъ, учителъ въ мъжката гимназия.

тира не само правата и цялостта на турската държава, но споредъ който още да се гарантира пълното равенство прѣдъ закона и сѣдилищата на всички подданици, достъпъ на всички служби и справедливо разхвърляне на данъцитѣ. Очевидно било, че сѣшитѣ резултати прислѣдвали и руситѣ. Отъ тази дата започва истинската война, въ която четири държави били заинтересувани. Тя раздвижила флотитѣ и войскитѣ, които на пѣтя си къмъ Дунава се отбили въ Варна. Безъ да губятъ врѣме руситѣ на брой 40000, осигурени въ Ромжния минаватъ Дунава подъ командата на князь Паскиевичъ и обсаждатъ Силистра, която имъ указа едно геройско съпротивление съ 10000 души. Съ една трѣскава бързина, която се лесно обяснява съюзенитѣ държави организиратъ „источната война“. Англия дава 25000 души подъ командата на лордъ Рагланъ, единъ старъ ветеранъ, участвувалъ въ войнитѣ при първата империя и осакатѣлъ съ едната рѣка въ сражението при Ватерлоо. Франция пакъ пратила 30000 души подъ командата на младия и енергиченъ маршалъ Сенъ Арнолдъ.

Воененъ планъ нѣмало още изработенъ; войницитѣ трѣгнали при смѣтната прѣдстава да защищаватъ трона на султана. Англичанитѣ слѣзли на суша при Скутари (до Цариградъ), а френцитѣ въ Галиполи, при входа на Дарданелитѣ.

Първитѣ войски слѣзли въ Галиполи на 30 мартъ и чакъ слѣдъ мѣсець се събрали всичкитѣ и четиртѣхъ дивизии били едвамъ образувани. До като войскитѣ бавно пристигали и до като се опрѣдѣлило съсрѣдоточаването имъ генерали и адмирали се питали какво ще правятъ съ тая войска. Безъ съмнѣние тя могла да спре приближаването на руситѣ до Цариградъ и това не е малко, но руситѣ съвсѣмъ не бързали толкозъ повече, като знаели че на пѣтя си имали такъвъ неприятель. Какво да се прави? Да се върнатъ обратно войницитѣ безъ да видятъ неприятеля, не значило ли да се сведе всичката тази работа до една заплашителна военна демонстрация? Не трѣбало да се върви срѣщу руситѣ и да завържатъ съ тѣхъ сражение на всѣка цѣна.

На 11 априлъ генералъ Боске, придруженъ отъ двама трима офицери трѣгва съ разузнавателна мисия къмъ театра на войната; съ него трѣгва и Сафетъ Ефенди, офицеръ отъ генералния турски щабъ; той билъ прѣводчикъ на генерала. Послѣдниятъ слиза въ Варна на 16 априлъ, разгледа укрѣп-

ленията, които той намира доста добри, послѣ изучавалъ гдѣ може да стане дебаркиране (слизание на грѣга) и намѣрилъ че тукъ е най-удобно слизание на войскитѣ и за разположението имъ на лагеръ. Имало вода въ изобилие, дърва за огънь, трѣва, слама за добитѣка и всичко отъ което се имало нужда.

Генералъ Боске отива да инспектира френската ескадра въ Балчикъ, оттамъ се отзовава въ Шуменъ при Омеръ паша, съ когото се съвѣтва, разглежда укрѣпленията и бърже се връща въ Галиполи прѣзъ Котелъ, Сливенъ и Одринъ. Понататѣкъ ще стане дума за това пѣтуване и за съприкосновението имъ съ българитѣ.

На 19 май ние намираме въ Варна, маршалъ Сенъ Арнолдъ, лордъ Рагланъ, адмиралъ Хамелиу, Димдасъ и Омеръ паша, за да обсъждатъ върху войната — туй е *варненската конференция*.

По настояването на Омеръ паша, рѣшило се щото една частъ на войскитѣ да слѣзе бърже въ Варна и слѣдъ това да се отправи на помощъ за Силистра, а пѣкъ другата частъ да прѣпрѣчи на руситѣ минаването на Балкана. Обаче генералъ Мартенирей се противопоставя на смѣлитѣ планове на началникъ на генералния щабъ и възразява, че още нищо не е готово и че да се прѣдприеме изпращането на войскитѣ къмъ Силистра би било много опасно. Тогава рѣшението се измѣняло въ смисълъ щото Варна да се укрѣпи добрѣ и да задържи една колона, която малко по-малко щѣла да се протрѣ по продължението на Балкана за да загради пѣтя на руситѣ и да се образува втори съсрѣдоточенъ пунктъ на войскитѣ въ Одринъ. Най-послѣ, по една заповѣдъ дошла отъ Парижъ, този планъ отново прѣтърпѣлъ изменение. Споредъ него Варна става главенъ сборенъ пунктъ на войскитѣ; тукъ ще се организиратъ всички войски, оттукъ щѣло да се изпраща войска за Силистра, ако е нужно и щѣло да се нападне лѣвото крило на руситѣ, ако се опитатъ да минатъ Балкана. И тъй се дала заповѣдъ на войскитѣ въ Галиполи да се отправятъ за Варна. Френската флота се подраздѣляла на 4 дивизии. Първата, дивизията на Короберъ и четвъртата на Хорей трѣбвало да слѣзатъ направо за Варна; третата на принцъ Наполеона за да ободри духоветѣ въ Цариградъ трѣбвало да слѣзе въ този градъ и оттамъ послѣ за Варна.

Втората дивизия подъ водителството на Боске, е трѣбвало да се спира на много мѣста по пътя си Одринъ—Варна. Челъ съмъ трогателния разказъ за този походъ гдѣто генералъ Боске е полагалъ голѣми грижи за войниците си и кждѣто той срѣщалъ голѣми неприятности отъ страна на населението и на мѣстноститѣ ²⁾).

Прѣзъ юни първата и четвъртата дивизии слѣзли въ Варна, послѣ дошла и третата на 20 юни; втората се била спрѣла въ Одринъ и щѣла да пристигне на 10 юни. Главниятъ щабъ, а тѣй сжщо и провизиитѣ били се настанили въ града. Маршалъ Сенъ Арнолдъ квартирувалъ въ кжщата на Тедески, тогавашенъ френски консулъ. Хамбаритѣ сж били на сегашната Царибродска улица и около пристанището, а барутнитѣ погребѣ около съборената сега крѣпость „барутъ хане“ до рибния пазаръ.

По-голѣмата частъ отъ френскитѣ войски квартирували горѣ на Франга, Еникьой и Джаферли, и една кавалерийска дивизия подъ Франга. Англичанитѣ били разположени около с. Кждикьой (то несжществува вече), Аджемлеръ, Сюнбей, Девня, Добрина и Мънастиръ ³⁾).

На 5 и 6 юлий армията на маршалъ Сенъ Арнолдъ и лордъ Рагланъ дефилирала прѣдъ Омеръ паша; тя му напра-

²⁾ Боске изминалъ пътя отъ Одринъ до с. Еникьой (Варненско), дѣто билъ лагерътъ, въ 12 дѣня (264 клм.). Той спиралъ въ Серай, Кавакли, Карабунаръ, Чифликъ, Омуръ Факи, Карабунаръ-къой, Русокастро, Айтось, Копаранъ, Айваджикъ, Камчия (дѣто билъ положенъ понтоновъ мостъ), 7 чушми (camp des six fontaines) и Еникьой (Souvenir de la guerre de Crimée. General Fay, page 18, not. 1).

Прѣдполагаме че „седемтѣхъ чушми“ сж „сара-чушми“ (т. е. чушми на редъ), находящи се край пътя отъ Варна за с. Петре (отъ Варна отдалечени около 7 клм. въ права линия).

³⁾ Всичко имало около 15000 англичани (4 пѣхотни дивизии съ една кавалерийска дивизия и 7 батареи полска артилерия) и 6000 турци. (Война Россіи съ Турціей 1853 и 1854 г., II, 1890, стр. 259). До с. Сюнбей англичанитѣ правили даже укрѣпени позиции (съ кошове, плетени отъ лѣсковѣ прѣти и пълнени съ прѣстъ). Англичанитѣ били разположени до с. Добрина на три мѣста (въ „мералѣка“, до „сминъ-чушма“ и др.). Въ с. Мънастиръ тѣ квартирували до Календжийската курия и при „Топъ Караачларж“, дѣто били топоветѣ имъ. До с. Добрина гробищата на англичанитѣ се намирали по-горѣ отъ „сминъ-чушма“. Въ лагера умрѣлъ единъ английски генералъ; той е заровенъ край пътя за с. Мънастиръ. На гроба му побили единъ камѣкъ и всѣка сутрина ходила музика да свири на гроба му. Близко до него билъ заровенъ коньтъ му. До с. Мънастиръ гробищата били до „сжтма чушме“. Между с. Добрина и Ески Арнаутларъ (Варбанаси) била скотобойна („старата салхана“). Въ Провадия имало само хилядо души турска войска (до „Соукъ су“). Тогава била направена „Илдъзъ Табия“ (Съобщение на Я. Христовъ въ Провадия).

вила отлично впечатление. Войниците били бодри. Само едно липсвало: неприятелът!

Близостта на неприятеля съживила войниците; група офицери отишли въ Шуменъ да помогнатъ на щаба на Омеръ паша, а маршалътъ като наелектризиранъ при приближаването на военнитѣ дѣйствия пригответъ съ трѣскава бързина полковетъ за Силистра, които трѣбвало да тръгнатъ на 10 юлий.

На 24 юний той писалъ на жена си, която оставилъ въ Цариградъ, така: войната най послѣ започва, азъ се измъчвамъ ужасно, каква мжка за храна и за питие въ войската! А отъ Варна до Силистра има да си патимъ, принуденъ съмъ да поржчамъ хиляди мѣхове за вода! Какви спънки, какви наказания! Първитѣ свѣдения за войната ще направятъ голѣмъ шумъ въ Франция Моли Бога само, дано руситѣ ме чакатъ!

Руситѣ не го дочекали; на 23 юни, безъ голѣмъ шумъ, но изплашени безъ съмнение отъ силитѣ на съюзенитѣ войски въ Варна отколкото намѣсата на Австрия, която заплашвала да наруши неутралността ако не изпразнятъ дунавскитѣ княжества, руситѣ оставили Силистра и пакъ минали назадъ Дунава.

Най напрѣдъ тази новина не се повѣрвала въ френския лагеръ, но мислили, че това било примка, и една рекогносцировка е била направена до Хърсова. Нѣма руси! Какво е било тогава разочарованието! Ето едно писмо на маршала до жена си, въ което ѝ се оплаква че руситѣ не го чакали: „Паскиевичъ пакъ се изплезна пакъ ми избѣга; тия руси ма много обезкуражили и азъ съжалявамъ че изгубихъ случай да ги бия и да ги издавя въ Дунава.“ А въ друго едно писмо: „Войската ни е прѣвъзходна, само че руситѣ ги нѣма, тѣ си отишли, колко жалко че нѣмаме крила!“

Да, войска ще да е била прѣвъзходна и благодарение на нея, градътъ е прѣдставлявалъ едно оживление, каквото никога не билъ ималъ.

Единъ пжтникъ д-ръ Манярдъ, който случайно билъ тогава въ града, ни описва огромнитѣ хамбари пълни съ храни, грамади бомби, гюлета, картечи и голѣмо число топове, наредени по празнитѣ мѣста. Отъ града до лагера постоянно сновѣли ескадрони да разнасятъ заповѣди и кола

съ разни провизии и други военни работи често запушвали улицитѣ⁴⁾. На пристанището (скелята) ладии постоянно прѣнасяли сандъци съ плодове, чували съ брашно, сухари, а коне и катъри отнасяли тѣзи провизии. Отдѣто тѣ минавали съобщавало се съ тржбене.

Въ града, дори по кръстопжищата войници и офицери имали палатки, а разни продавачи слѣдвали войската и си правяли дъсчени бараки и продавали на войницитѣ дреболии: четки, огледалца и пр. Цѣнитѣ на тия работи били извънмѣрно високи, та маршалъ Сенъ Арнолдъ се намѣсилъ въ това и ги намалилъ. Въ този пазаръ, както и всичкитѣ турски пазари липсвали дребни пари за размѣна и на едно меджидие се зимали 2—3 гроша сарафлѣкъ. Войницитѣ обаче се охитрили и когато си купували тютюнъ за 20 пари или пили една чашка вино или ракия, ако нѣмало дребни пари да имъ повърнатъ срѣщу петолевка, си я вземали обратно. Това накарало търговцитѣ да искатъ паритѣ напрѣдъ когато продавали стокитѣ си.

Животътъ на офицеритѣ е билъ отъ най-веселитѣ; имали си клубъ, който, разбира се, далечъ не е приличалъ на сегашния. Единъ пѣтникъ въ 1864 г. намѣрилъ на стѣнитѣ на едно кафене въ града изтъркани буквитѣ на единъ надписъ: „cercle des officiers,“ т. е. офицерски кружокъ.

Нѣма да се спирамъ да изброявамъ имената на французитѣ, ще спомена само туй, което мнозина биха познали — Хуберъ де Кастексъ, тогава капитанъ, а по-послѣ генералъ, комуто прѣзъ ума не минавало, че като построявалъ врѣменната си палатка, на сжщото мѣсто, слѣдъ 50 години, дъщеря му ще издигне едно грамадно учебно заведение (дѣвическия французки пенсионъ и училище до морската градина). Той ни оставилъ въ мемоаритѣ си⁵⁾ единъ хубавъ разказъ до сежно прѣбиванието си въ Варна. Тамъ той разправя какъ натоваренъ отъ генералния щабъ да занесе лично една за-

⁴⁾ Вжтрѣ въ вариенското укрѣпление имало лагеръ отъ двѣтъ страни на сегашната съборна улица. Голѣми лагери имало на западъ отъ града къмъ Максуда и стрѣлбището (английски и турски лагеръ). Малко палатки имало на сѣверъ отъ града между Илдъзъ Табия и морето (Споредъ английската картина отъ 1854 г. „Varna from Kafirlu Tereh“, която се намира въ варненския музей).

Бъл. на Ред.

⁵⁾ Генералъ де Кастексъ, — „Какво съмъ видѣлъ“ (Ce que j'ai vu). Парижъ 1902 г. I стр. 105.

писка на коменданта на парахода Оренокъ, който трѣбвало да отпътува за Русия; като не можалъ да се доближи до парахода, поради развълнуваното море, уловилъ се за вжжетата му, които се люлеяли отъ силния вѣтръ и билъ принуденъ пакъ да слѣзе въ лодката си съ рискъ да си строши коститѣ отъ стѣнитѣ на парахода или пъкъ да се нагълта съ горчи-во-солена вода.

Благодарение услужливостта на г. М. Тедески, чийто баща билъ тогава френски консулъ, азъ можахъ да прочета цѣла една кореспонденция до него врѣме; не че съмъ открилъ нѣкакви дипломатически тайни, не, това сж пожълтѣли отъ врѣмето записки, които сж били изпращани отъ лагера въ с. Джаферли и Еникъой до консула, когото тѣ наричали „Провидение въ Варна“ и комуто искали да имъ съхранява паритѣ, да се погрижва за конетѣ имъ и да имъ купува провизии.

Единъ офицеринъ пише да-ли параходитѣ донесли ангинари отъ Цариградъ и иска да знае цѣната на зеления бобъ. Пъкъ единъ полковникъ отъ Пазарджикъ (Добричъ) по пята си прѣзъ Добруджа се оплаква че го излѣгали като му продали развалено мѣсо и вино и моли консула да му прати други. Слѣдъ поржчката си той съобщава още и една новина: „Научаваме се, пише той, че башибозуцитѣ ги набили хубавото и че изгубили 150 човѣка; това е едно голѣмо поражение, но още по-жалко е тѣ сж се били подъ френски знамена“.

Знайно е, че живота въ лагеръ не е тъженъ, а особено въ френския лагеръ, и ако кримската войска изтърпѣ всичкитѣ незгоди: болести, гладъ, студъ, тя ни единъ моментъ не изгуби: бодростта и хубавото разположение, които сж силата на войника. Военнитѣ обучения били доста чести, но въ свободното си врѣме войниците знаели да се веселятъ. Може да си прѣдстави човѣкъ какво е ставало въ Варна отъ туй що ставало по-късно въ Кримъ. Посрѣдъ лагера е имало даже театръ, нареченъ „Воденицата“, въ който любители играли съврѣменни комедии, или други пиеси; тия измежду войниците, които не сж имали мустаци играли женски роли, като се обличали съ дрехитѣ на женитѣ на продавачитѣ около лагера. Публика е имало всякога и била доста отбрана. Дохождали даже отъ английския лагеръ.

Попадна ми въ ржцѣтѣ единъ екземпляръ отъ програ-

мата на тия прѣдставления; тя била чудесно литографирана и илюстрирана. Човѣкъ се насълзява като я разгледа по-внимателно. Тя гласи: *„Въ недѣля 10 юни 1855 год. ще се даде прѣдставление за въ полза на раненитѣ прѣзъ 7 и 8 юни.“* Слѣдъ това се изреждатъ имената на любителитѣ, които ще играятъ. Но на 10 юни имало сражение и прѣдставлението трѣбвало да се отложи за 11 юни, понедѣлникъ. Сжщитѣ обявления послужали, обаче на тѣхъ имало добавени тѣзи думи: „тѣй като двама отъ актьоритѣ загинаха и нѣколко други се раниха въ вчерашния бой, наложи се едно промѣнение на програмата. Списъка е билъ промѣненъ и нѣкои номера замѣнени съ други.

И въ Варна не се е прѣкарвало по-другояче.

Като сж се установили френскитѣ войски въ Варна, пита се какви сж били взаимнитѣ отношения между войската и населението? Какви впечатления имъ сж направили християнскитѣ имъ братя, а и жителитѣ какво сж си помислили за тѣзи нови кръстоносци? Трѣбва да се каже, че тая войска, водена отъ турци, хранена отъ чужди прѣдприемачи, твърдѣ малко се е сношавала съ мѣстното население, но щомъ се падналъ случай да се видятъ и поговорятъ войници и населението симпатиитѣ и почетѣта не закѣсняваха да се обнаружватъ. Естествено, първитѣ впечатления на това население, което добрѣ познавало башибозуци и турския „аскеръ“ било недовѣрието и скритата умраза спрямо тѣзи защитници на султана. Особено изъ околноститѣ на Варна, търговията на жителитѣ била опропастана, лозята имъ ограбени и хората били много наежени противъ тѣзи неканени гости. Разказватъ че офицеритѣ въ него врѣме се бояли да излѣзатъ вѣнъ отъ лагера, да отидатъ на ловъ и веднажъ нѣколко моряка като отишли за вода до една чушма, били нападнати, за гдѣто си позволили да си откъснатъ нѣколко череши въ едно лозе и избѣгали като оставили единъ отъ другаритѣ си съ разпранъ отъ ножъ коремъ до чушмата. Тѣй като не се намирали прѣсни зеленчици въ Варна него врѣме, обвинили населението че нарочно занемарило градинитѣ си и изкоренили всичко каквото имало тамъ.

Френскитѣ войникъ се стараялъ да докаже, че не трѣбвало да го турятъ рамо до рамо съ башибозука или дори

съ редовния турски войникъ, комуто дошелъ да помага. Французитѣ дошли тукъ да подпомагатъ турцитѣ, благодарение на тогавашната политика тѣ не измѣнили на племето си: тѣхната проникателностъ имъ скоро открила смѣшнитѣ страни и грубешкитѣ дѣла на тѣзи, за които тѣ били дошли, а добро душието имъ отгатвало страданията на угнетеното население и съ едно благородство, въпрѣки неловкото си положение, тѣ се мжчили да му помагатъ. Споменахъ за рекогносцировката на генералъ Боске отъ Шуменъ до Галиполи прѣзъ Котелъ. Отъ едно отъ писмата му до майка си, ние знаемъ за нѣкои отъ впечатленията върху духовното състояние на френскитѣ войници. Най силното впечатление му сж правила турцитѣ съ апатията и безгрижието, съ което сж ги посрѣщали. Врѣдъ кждѣто е трѣбвало да се ношува, турцитѣ особено офицеритѣ правили своя „кефъ“: изували си ботушитѣ, простирали се на рогозки безъ да продуматъ дума, запушватъ съ чибукъ, който единъ войникъ бързо запалилъ. Но генералъ Боске е трѣбвало да се увѣдомява за всичко чрѣзъ своя прѣводчикъ. Единъ день войницитѣ били се разположили близу до с. Вечерна т. е. Ичера (Котленско). Една депутация се прѣдставила на генерала и го помолила да запази селото имъ отъ башибозуцитѣ, които щѣли да го ограбятъ и разорятъ нея вечеръ. „Ние нѣма да забравимъ, казва единъ адютантъ на генерала, какъ тогава плакаха тѣзи българи и какъ слѣдъ малко чухме не далечъ отъ насъ странни пѣсни и биене на дааре и дрѣнкане на зюлюви (чампари). Прѣводчикътъ каза: башибозуци. Въ сжщото врѣме видѣхме че се бѣха наредили единъ по единъ по една стрѣмна и тѣсна пѣтека стотина души съ пѣстри пояси. Генералътъ се отправи къмъ тѣхъ, придруженъ отъ десетина души и прѣводчикъ до него. Той заповѣда да се спратъ и да се събератъ всички. Послѣ съ единъ тонъ, рѣшителенъ и строгъ той накара прѣводчика да каже на тѣзи азиатци слѣднитѣ думи: „Азъ зная за жестокоститѣ, които сте извършвали надъ мирното население, азъ държа смѣтка за това, и ще ви накажа. Слѣдъ нѣколко дни азъ ще дойда съ дивизиитѣ си въ балкана и ако вие посмѣете да влѣзете въ с. Ичера съ цѣль да грабите, азъ ще знамъ какъ да постѣпя съ васъ.“ Офицеринътъ турчинъ едвамъ можа да прѣведе съ слабъ гласъ тѣзи енергични думи на генерала. Ненавикнали на такъвъ езикъ, уплашени осо-

бенно отъ гордото държане на генерала, башибозуцитѣ се поклонили страхопочитателно и дадоха сума обѣщания. Одръжаха ли ги, кой знае? Случаятъ не ни говеде пакъ при горкитѣ Ичеренци!

Но ако тѣзи думи не сж произвели никакво дѣйствиe за състраданието и за благосклонността на френцитѣ имало е достатъчно доказателство, особено въ Варна, споредъ свѣденията ми черпени отъ кореспонденцията на лица заслужаващи пълна вѣра.

Когато избухнала въ Варна холерата, санитаритѣ наглеждали не само болнитѣ между войската, но и измежду населението. Частниятъ лѣкаръ на гарнизонния генералъ докторъ Карболъ е наредилъ хора да наглеждатъ болнитѣ. „Трѣба, казвалъ той, на събратята си да се погрижимъ еднакво за гърцитѣ, турцитѣ и евреитѣ, нашата задача е да накараме да се мисли, че Франция гледа на всички съ високо хуманни чувства“.

Но не само съ медицинскитѣ грижи, които сж били професионаленъ дългъ на санитаритѣ, се е ограничила тѣхната помощъ. Покъртенъ отъ сиромашията и отъ липсата на срѣдства на тия хора той устроилъ благотворителни дружества, които тогава били много наврѣмненни. Съ туй си дѣло той е искалъ да заинтересува не само събратията си лѣкари, но цѣлата войска въ лицето на началницитѣ ѝ. Той поискалъ двѣ милосердни сестри за да продължаватъ започнатото високо хуманно дѣло; тѣ приготвяли храна на болнитѣ. Той поелъ една кѣща за тѣзи сестри и самъ е събиралъ пари за болнитѣ и за тѣзи които били на оздравяване. Той не е скривалъ християнския си идеалъ който го вдъхновявалъ къмъ блоготворителность, а го каралъ да тича подиръ офицеритѣ и да имъ иска подкрѣпа. И дѣйствително, всички висши офицери се надпрѣдварвали въ щедрость и прашали храна отъ своята кухня на бѣднитѣ, а нѣкои ходили на пазаръ, купували сж цѣли кошници съ разни продукти за да приготвятъ дома си бульонъ, за холерицитѣ или другитѣ болни. Нека се забѣлѣжи, че това не е ставало по рѣшението на нѣкои комитети, а просто по благородната инициатива на всѣки отдѣлно.

Докторъ Карболъ, като видѣлъ че врѣмето за трѣгване къмъ Кримъ приближава поискалъ да остави започнатото блоготворително дѣло да цѣвти и слѣдъ него; той оставилъ

кжщата, всичкитѣ сждове и всичко на двѣтѣ милосердни сестри, които, до като билъ въ Кримъ достойно го замѣства-ли. За жалость той трѣбало да се върне прѣзъ м. октомври съ маршалъ Сенъ Арнолдъ и слѣдъ това и благородното дѣло заглѣхнало.

* * *

Да се върнемъ прочее къмъ войската, която се е приготвила вече за бой, но срѣщу която неприятельтъ се оттегилъ. Възможно ли е, пише маршалътъ, че двѣ силни флоти да стоятъ безъ работа и войницитѣ да мратъ отъ холера вмѣсто въ боя? Не, трѣба да заговорятъ топоветѣ.

Най-послѣ на 18 юли, слѣдъ дълги колебания, слѣдъ едно тайно съвѣщание, рѣшило се, да напжтятъ войскитѣ съ флотитѣ къмъ Кримъ и да се бомбардира Севастополъ. Но за това трѣбвало най-малко единъ мѣсецъ, а до тогава какво да се прави? „Опасно е да се оставятъ 30,000 човѣка безъ работа,“ казвалъ маршалътъ.

Здравословното състояние на войскитѣ до тогава е било доста задоволително, обаче злоупотрѣбата на зеленитѣ плодове, силнитѣ юлски горещини на голото бърдо на Франга било причинило нѣколко заболявания отъ трѣска, които не вдъхвали опасностъ. Холерата, която се била появила въ южна Франция и чиято зараза билъ донесълъ съ себе си петия корпусъ, направила голѣми опустошения въ Галиполи, но като че е искала да пощади Варна, холернитѣ заболявания били рѣдки и не твърдѣ много опасни. Отъ друга страна се забѣлѣзало присѣтствието на нѣколко групи казаки въ Добруджа. Маршалътъ помислилъ че една военна разходка къмъ това мѣсто би била хигиенична, че промѣната на въздуха и случаятъ да се срѣцнатъ съ малкото казаки би повдигнало духътъ на войницитѣ и че най-сетнѣ съ напушането Франга би се избѣгнала опасността отъ холерата. Заминаването за Добруджа било рѣшено⁹⁾. Други мотивъ сжщо натегналъ за такова едно рѣшение на маршала: може би, ис-

⁹⁾ Сенъ Арнолдъ писалъ на началника на първата французка дивизия генералъ Канроберъ: „Въ Добруджѣ вѣрно останахъ още нѣколко рускихъ. Пустите французовъ поохотитися (*donner leur la chasse*) и одержите нѣкоторые успѣхи; мы можемъ сдѣлать изъ этого побѣду и поднести ее императору къ национальному празднику“ (Война Россіи съ Турціей. 1853 и 1854 г. II. 1890, стр. 350).

калъ е прѣди да слѣзе въ Кримъ да опита да-ли дѣйстви-
телно руситѣ сж напустнали Дунава. Но 15-й августъ именния
день на императора приближавалъ и маршалътъ много му се
щѣло като изпраща поздравителната си телеграма, да добави
още че е нанесълъ побѣда надъ руситѣ, които му избѣгали
при Силистра. Това не станало. Най-послѣ той се задоволи
че можалъ да образува единъ кавалерийски полкъ отъ тукъ
и отъ тамъ и да отпътува за Кримъ. Туй сж били тѣй наре-
ченитѣ „френски башибозуци“. Неговата войска нѣмала ка-
валерия, и той билъ забѣлѣзалъ, че нѣколко чети конници,
обути и въоружени съ частни сръдства, опустошавали и ограб-
вали каквото имъ се попадне. За да отърве страната отъ тѣхъ
отъ една страна и да си създаде една лека кавалерия, отъ
която се имало нужда отъ друга, маршалътъ помисли да
прибере тѣзи необуздани азиатци. Омеръ паша по-прѣди се
е противилъ като е изтъквалъ обстоятелството, че на моха-
меданитѣ ще се зловиди да иматъ за началникъ християнинъ,
но маршалътъ силно настоявалъ на своето и пашата отстъ-
пилъ. Башибозуцитѣ трѣбало да се събератъ въ Варна; дош-
ли сж 3—4000 души съ конетѣ си и се разположили край
морето тамъ, кждѣто днесъ е приморската градина. Отъ
Африка билъ повиканъ единъ френски генералъ мохамеда-
нинъ, генералъ Юсуфъ паша и му повѣрили тия башибозуци.
Между тѣхъ обаче имало уволнени офицери, отъ които на-
значили за долни чинове, а за горнитѣ и за домакини на-
значили офицери отъ френската войска. Снабдили ги съ копия,
пушки, и съ по единъ левъ на день за храна, дали имъ и
по 4 кила на день овесъ за конетѣ и по този начинъ успѣли
да сформиратъ една кавалерия, която, може да се каже, че
допълвала една голѣма празнина. Тя бѣ кръстена съ едно
ново громко турско име „спахи“, но подъ френски знамена
и която Сенъ Арнолдъ възнамѣрвалъ да изпрати сръщу ка-
зацитѣ въ Добруджа. Туй движение щѣли да подкрѣпятъ
само тритѣ дивизии. На 21 юли първата дивизия тръгнала.
Началникътъ ѝ генералъ Канроберъ, бидейки въ рекогносци-
ровка по брѣговетѣ на Кримъ билъ замѣстенъ съ генералъ
Еспинасъ. Дивизията трѣбало да върви слѣдъ спахиитѣ прѣзъ
Балчикъ и Манкаля за Кюстендже и ако е нужно да отиде
още малко по на вжтрѣ. Втората дивизия на Боске тръгнала
два дни по-късно; тя трѣбвало да завземе Добричъ и да

разузнае пѣтя за Манкаля. Третята на князь Наполеонъ, трѣбвало да се отдалечи още по-малко, като се остави въ Козлуджа и да разузнава пѣтищата за Силистра и Рахово (въ Добруджа). Четвъртата дивизия останала на Франга; тя имала за задача да прибере всичкитѣ заболѣли на тритѣ дивизии. Единъ ескадронъ кавалеристи вървѣлъ слѣдъ всѣка дивизия.

Всичкитѣ войски трѣбало да се завърнатъ най-късно до 5-й августъ въ Варна. Първиятъ день на този походъ билъ празниченъ день за войницитѣ отъ първата дивизия. Тѣ минали гористата мѣстность между Балчикъ и Варна, кждѣто сегизъ-тогизъ се виждали буйни извори съ хубава вода. Но щомъ дошли до Балчишкия баиръ, открила имъ се една равнина прѣдъ очитѣ, кждѣто нищо друго се не виждало освѣнъ суха трѣва. Една скрита тѣга обзела войницитѣ. Нѣкои отъ тѣхъ дошли отъ Африка, си помислили тогизъ за Сахара. Тази равнина напомняла една пустиня, която трѣбало тѣ да изминатъ въ петъ дни, като срѣщатъ, по пѣтя си вонещи кладенци, тинясти мѣста, запустѣли села, чиито жители, като научили идването имъ, избѣгали, като си откарали съ себе си и добитѣка.

Горѣщината била доста задушлива и войницитѣ се поизморили; на 25 юли стигнали Манкаля, а на 28 с. м. се разположили на бивакъ близу до с. Паласъ; имало било нѣколко заболѣвания отъ холера и много войници се изморили. Башибозуцитѣ^{*)} като забѣлѣзали нѣколко отдѣления казаки, надѣждата за едно сражение ободрила отпадналитѣ духомъ. За да изненадатъ неприятеля трѣгнали нощѣмъ къмъ Хасърлѣкъ и твърдѣ късно се спрѣли да почиватъ въ мрака. Намѣрили неприятеля когото тѣ съвсѣмъ не очаквали — холерата. Болѣстѣта която още отъ трѣгването била се появила, намѣрила благоприятна почва да се засили въ изнемошелитѣ отъ горѣщини войници; не по-малко ѝ помагаше и мочорливата мѣстность. Когато се „била заря“ много войници били заспали да се не събудятъ вече; 500 души били заразени нея нощъ.

^{*)} Авангардѣтъ на Юсуфъ Паша заминалъ за Бабадагъ, който билъ взетъ отъ руситѣ; башибозуцитѣ се разположили тукъ на лагеръ, за да нападнатъ града на другия день. Но прѣзъ нощѣта умрѣли въ лагера 150 души отъ холера и 350 се разболѣли (гл. Война Россіи и др. стр. 350).

На 30 юли се разболѣли въ нѣколко часа — 150 души. Една голѣма гробница отбѣлѣзлала този лагеръ. Тогава завръщането подъ неумолимитѣ удари на неприятеля станало много плачевно. Напразно и лѣкари и болничнитѣ отряди се мжчали да помогнатъ съ нѣщо; лѣкарство, укрѣпителни пития, прѣнасянето на болнитѣ въ кола — нищо не помагало. Тогава здравитѣ войници се натоварили съ болнитѣ, нѣкои които можали още да вървятъ, водѣли ги за ржцѣ, а тѣзи които били на умирање носили ги съ носилка на рамена. Сегизъ-тогизъ нѣкои отъ носачитѣ се разболѣвали, повиквали тогава другаритѣ имъ да ги замѣстятъ или пѣкъ и тѣхъ да носятъ. Твърдѣ често единъ умирающъ съ сбрѣчкано лице, съ пристиснатъ коремъ правилъ послѣдни усилия срѣщу смъртта, но изнемогвалъ . . . Спирали се тогава и съ върха на сабитѣ и пушкитѣ изкопавали трапъ, заравяли мъртвеца съ малко прѣстъ и изсѣхнала трѣва; единъ офицеръ изчиталъ надгробна молитва и пакъ трѣгвали. Здравитѣ войници прибирали чантата и пушката на умрѣлия си другаръ за да не би казацитѣ да взематъ тѣзи нѣща като трофей. При всички тѣзи неволи, духътъ на френския войникъ не отпадалъ; „той скърбѣлъ, но се не отчайвалъ“ пише полковникъ Бурбаки.

Сжщото може да се каже и за башибозуцитѣ. Още при първитѣ заболѣвания отъ холера, тѣ се изплашили, ударили на бѣгъ кой дѣ завърне, като оставили слѣдъ себе оржжия, лагера си пѣленъ съ болни безъ да се погрижи нѣкой за тѣхъ и умрѣлитѣ безъ погребение. Отъ тритѣхъ хиляди, които трѣгнали отъ Варна, генералъ Юсуфъ едвамъ 300 е можалъ да види на връщане. Останалитѣ или измрѣли, или избѣгали. Чакъ тогава било рѣшено да се освободятъ съвсѣмъ отъ тази башибозушка войска — едничкото добро, което се направило въ тоя злочестъ походъ.

Генералъ Канроберъ, на връщане отъ Кримъ, стигналъ въ Кюстендже за да поеме командуването на дивизията си; присѣтствието му ободрило хората му. Този часъ той заповѣда да се трѣгне за Варна. Двата баталиона зуави, които най много били пострадали отъ холерата, трѣбало да трѣгнатъ първи, за храна и лѣкарства генералътъ изискалъ да му се набавятъ тамъ кждѣто щѣлъ да се спира. Той оставилъ въ Кюстендже 1150 болни и 900 души на втората станция.

Въ Манкаля, когато войницитѣ щѣли да се качватъ въ

параходитѣ, излѣзла много силна буря, та доближаването на лодкитѣ до параходитѣ било много трудно. До като чакали реда си да се качатъ умрѣли 31 войника, а 25 други умрѣли въ парахода прѣди още да се дигне котвата. Останалата частъ отъ дивизията продължила бавно пѣтя си къмъ Варна, където стигнала на 18 августъ. Отъ 10500 човѣка, що брояла тази дивизия, 1886 умрѣли, а повече отъ 2000 души не били годни за никаква работа.

Втората дивизия, която трѣбало да остане въ Добричъ т. е. вѣнъ отъ заразенитѣ мѣста, и тя била изпратена къмъ Манкаля, но прѣтърпѣла голѣми загуби отъ холерата и ед-вамъ на 8-й августъ успѣла да стигне до с. Теке, като водила слѣдъ себе си голѣмо число кола, натоварени съ холерни и болни отъ трѣска.

Вижда се, колко голѣма грѣшка сж сторили въ Варна и съ този опитъ.

Военната болница, сега помѣщението на пожарната команда, е била пълна съ болни и като нѣмало достатъчно мѣсто за други, прѣобърнали въ болници голѣмитѣ казарми що се намирали между черквата св. Богородица и дѣвическата гимназия. Наблѣскали болнитѣ въ нечиститѣ, мрачнитѣ и злѣ провѣтрени стаи, гдѣто вмѣсто да се поограничи болѣстѣта, още повече се усилила. Ето защо слѣдъ нѣколко дни е трѣбало да изпразднятъ тази болница и да построятъ около 120 палатки край укрѣпленията, дѣто болнитѣ били раздѣлени на три секции: холерици, трѣскави и тѣзи, които били на уздравяне. Забѣлѣжило се е тутакси, че голѣмо число болни били спасени.

Всѣка дивизия е трѣбало да си организира една болница отдѣлно, тѣй като холерата е била вече наврѣдъ. Четвъртата дивизия (на Форей), която била на лагеръ до с. Джаферли, направила болницата си въ мѣнастиря св. Димитръ (въ Евксиноградъ)¹⁾, друга една била направена въ с. Еникьой. Третятъ и четвъртата дивизии имали болницата въ с. Г. Франга. Близу до всѣка отъ тѣзи болници имало гробища, а до града

¹⁾ Гробищата на тази болница се намирали надъ Евксиноградското пристанище (надъ рибарницата). Тука била намѣрена прѣди 10 години братска могила съ многобройни кости, една кокарда и полуизгнили късове червѣнъ и синъ платъ.

имало нѣколко такива. Едни отъ тѣхъ задъ морската градина, наричатъ днесъ още „френскитѣ гробища“.

При първата вѣстъ за голѣмото нещастие притекли се на помощъ отъ Цариградъ. Отцитѣ лазаристи затворили колежа си и дошли да помагатъ. Милосердниѣ сестри оставили училищата, въ сиропиталищата тѣ могли да приготвятъ 50,000 торби-чанти и дошли да наглеждатъ болнитѣ; самото имъ присѣствие окуражавало и обнадѣждало болнитѣ. Тѣхната прѣданность къмъ призванието си не е била само за лице: и днесъ се четатъ имената на три отъ тѣхъ на единъ отъ надгробнитѣ камъне въ френскитѣ гробища.

Бичътъ не пощадилъ и флотата. Параходътъ „*Парижъ*“ е далъ 143 човѣка жертва, „*Монтебелло*“ ²⁾ 300 души; тѣ били заровени близу до карантината (подъ с. Галата), гдѣто и сега надгробни камъне напомнятъ голѣмото нещастие (гл. картината). Не по-малко е била и смъртността на жителитѣ въ града: слѣдъ като се напълнили черковнитѣ дворове съ гробища, почнали да заравятъ умрѣлитѣ въ укрѣплението. Мнозина избѣгали по селата край св. Костадинъ, с. Кестеричъ и др. за да се спасятъ отъ холерата.

Туй което не се знае е числото на тѣзи, които като трѣбало да трѣгнатъ съ едно твърдѣ разклатено здраве, сж си скъсили живота или пъкъ влачили единъ много мизеренъ животъ въ Франция. Тѣхното число обаче ще да е много по-голѣмо отъ това на умрѣлитѣ.

Какво голѣмо нещастие за армията! Ето що пише началника ѝ Сенъ Арно отъ 3-й августъ: „*Азъ съмъ посрѣдъ една голѣма гробница и се мъча да отстоявамъ ударитѣ на страшния бичъ, който и безъ това коси живота на добритѣ ми войници въ момента, когато азъ имамъ най-голѣма нужда отъ тѣхъ.*“ На друго мѣсто: „*ходихъ да видя болницитѣ въ всичкитѣ дивизии; една отъ друга по-ужасни гледки; умо-*

²⁾ Археологическото Дружество въ Варна, съ писмо № 14 отъ 3. II. 1906 год. (гл. първия отчетъ на дружеството стр. 32. 1906) се е отнесло до началника на Варненската флота (тогава Г-нъ Пишонъ) съ молба да се прѣнесе надгробния камъкъ подъ с. Галата въ близката флотска градина и да се постави тамъ на нѣкое лично мѣсто. Началникътъ не е направилъ обаче нищо. Подиръ 1—2 години надгробния камъкъ е билъ прѣнесенъ отъ капитанъ Елефтеровъ до пограничния постъ, дѣто се намира сега (гл. картината). Прѣди още да бже прѣнесенъ нѣкой отчупилъ единъ редъ на камъка, дѣто било написано „*Morts du cholera*“.

рата и болъстътъ сж положили дълбокъ печатъ на челата на тѣзи добри хора. Тѣ сж прѣдани, но дълбоко нажалени. Видѣхъ 1200 болни и 2000 много отслабнали; тѣ не излизатъ отъ мисльта ми. Струва ми се че да бжде човѣкъ началникъ-генералъ трѣба да бжде егоистъ, а азъ не съмъ такъвъ, азъ страдамъ заедно съ моитѣ войници.“

Варна справедливо била наречена отъ генерала *гробница*; туй име ще стои до името на Яфа, дѣто войниците на великия императоръ загинали отъ чумата.

Но патилата които изпитали французитѣ въ Варна не сж били още свършени.

Втората дивизия едва що пристигнала и се установила край с. Еникьой, останалата частъ отъ първата още не била изпразнила Добруджа ето че на 10 августъ къмъ 7 часа вечерята единъ страшенъ пожаръ избухна около пристанището въ Варна, запалила се била една крѣпча и, отъ силния вѣтръ пламъцитѣ стигнали чакъ до голѣмитѣ депозити на войската, дѣто се били трупали съ мѣсеци храни, облѣкла и други работи за цѣлата войска. Завтекли се отврѣдъ, отъ английския лагеръ, отъ височинитѣ на Франга, отъ паракодитѣ бърже снели тулумбитѣ и всичкитѣ войници-сапѣори се помжчили да прѣпрѣчатъ пѣтя на огъня, но силниятъ вѣтръ отбивалъ всичкитѣ имъ усилия: огъня се простиралъ и унищожавалъ бърже много магазини и кѣщи, разположени въ „Цариградска“ улица. Скоро една страшна мисль прѣмина прѣзъ главитѣ на всички: въ турската крѣпость „барутъхане“ подъ рибния пазаръ сж барутнитѣ погребѣ. Тамъ има много муниции и осъмъ милиона патрони. Трѣбало по какъвто и да е начинъ да се не доближи огъня до тѣхъ, инѣкъ, всичкитѣ усилия за приготвление на войната биха били отишли на вѣтъра, а и страшната експлозия би взела живота на още нѣколко души.

Огънятъ е билъ отсрѣща барутнитѣ погребѣ и дори пламъцитѣ му лизвали вече покрива. Френскитѣ погребѣ сж били най-много застрашени, защото тѣхния покривъ билъ единъ отъ най-обикновенитѣ. Тогава съ рискъ на живота си, матрози, офицери и много войници се покачили на покрива да простиратъ мокри постилки и кожи отъ скоро закланитѣ волове, които постоянно поливали съ вода. Отъ страхъ на едно ново нещастие, всичкитѣ жители избѣгали отъ града.

Борбата съ пламъцитѣ се продължила 6 часа. „Четири пжти, пише маршалътъ, щяхъ да дамъ сигналъ да бѣга кой кждѣто му видятъ очи; щелиятъ градъ би билъ унищоженъ, но се удържяхъ, борихъ се съ себе си. Най-послъ, при зори, вѣтърътъ се обърна и ние бѣхме спасени, но трѣбваше още дълго врѣме да се наглежа огъня“⁶⁾.

Организацията на войската се влошила за дълго врѣме; провизии имало само толкова колкото били останали въ лагеритѣ.

Мислило се, безъ да се твърди обаче, че жителитѣ на града, като искали да се освободятъ отъ тѣзи неканени гости, които донесли и разпространявали холерата, запалили града⁷⁾.

Опрѣдѣленото врѣме за отпътуване приближавало. Въпрѣки холерата, въпрѣки пожара, приготовленията за Кримъ се извършвали доста усилено. Поржчикитѣ въ Цариградъ, храни, припаси пристигнали. Флотата се прибрала, голѣмитѣ салове, построени нарочно въ Цариградъ пристигнали. Не била лесна работа да се качатъ и да слѣзатъ изведнажъ 70,000 човѣка, съ всичко, каквото е било нужно за да влѣзатъ тукъ въ боя.

Английскитѣ войски трѣбвало да тръгнатъ отъ Варна, тъй както и останалата частъ отъ първата дивизия, чийто войници били много изморени за единъ новъ походъ, ако ще да и по море. Другитѣ френски дивизии щѣли да тръгнатъ отъ Балчикъ. Всичкитѣ параходи чакали тамъ. Качването на войницитѣ въ параходитѣ станало при най-голѣмъ редъ. Всяка група войници имала своето мѣсто още на брѣга опрѣдѣ-

⁶⁾ При пожара изгорѣла и джамията „Емиръ ефенди“ (гл. Извѣстията II. стр. 60 и планътъ на града подъ № 18). Причината на този пожаръ, казватъ, че сж били гърци, които раздразнени отъ грабителството и злосторствата на войската, особено на Юсуфовия башибозукъ отрядъ, рѣшили да имъ отмѣстятъ. Слѣдъ пожара, башибозукитѣ се разбѣгали, възползувани отъ общото смущение въ града (Г. Димитровъ. Княж. България. II. стр. 168).

⁷⁾ „Мѣстни жители, ожесточенные тѣмъ, что французскіе мародеры отнимали у нихъ послѣднее имущество, изъ чувства мести зажгли городъ, съ цѣлю уничтожить всѣ склады и въ особенности боевые запасы, находившіе се въ Варнѣ для всей французской арміи (Война Россіи съ Турціей 1853—1854 г. II. С.-Петербургъ 1890 стр. 250).

Варненскиятъ жителъ П. Патишевъ (83 годишенъ) казва че пожарътъ избухналъ въ една къща близу до пристанищата порта (скеле капусу). Въ къщата работили дюлгери, които си готвили храна, та при това се запалилъ талашъ, отъ което се подпалила къщата.

лено. По едно мостче тѣ се качвали на салове, които били теглени до параходитѣ отъ по три голѣми лодки. Въ тѣзи лодки освѣнъ греблачитѣ имало и по 5—6 души офицери. Саловетѣ събирали 140—150 човѣка.

На 2-й септемврий всичкитѣ войски били вече готови за пжтъ, чакали само прѣносната флота, която щѣла да носи припаси отъ Варна и английската военна флота, която трѣбвало да стигне на 7-й септемврий. Най-послѣ на 8-й септемврий, въ единъ много прѣкрасенъ день френскитѣ, английскитѣ и турскитѣ параходи се събрали и образували една дълга редица, която надвишавала всѣкакво въображение. Най-напрѣдъ военнитѣ кораби, послѣ прѣносната флота. Двата края на дългата редица параходи и лодки се губили въ хоризонта. Военната флота се състояла отъ 34 голѣми броненосци, 55 крайцери и повече отъ 320 прѣносни параходи.

Не всичкитѣ французи обаче отпжтували за Кримъ. Петата дивизия била цѣла останала, а тѣй сжщо и отъ другитѣ дивизии не малко войници останали. Имало и нѣколко ескадрона кавалерия, която пазила балканитѣ между Варна и Одринъ. Всичкитѣ тѣзи войски били подъ командата на генералъ Левайанъ и трѣбвало било да се присъединятъ къмъ тѣзи, които заминали за Кримъ. Останала и артилерията и много припаси, които се считали че сж най-близко до театра на войната. Не сж могли да заминатъ холерицитѣ и другитѣ болни, които били на лѣчение въ набѣрзо нареденитѣ болници, а тѣзи, които сж се поправяли, заминавали за Цариградъ и Франция. Варненската военна болница функционирала още два мѣсеца слѣдъ опразднюването на града отъ войскитѣ. Всичкитѣ болни сж били изпратени въ Цариградъ. Прѣзъ м. мартъ 1855 г. болницата пакъ се отворила. Уредили я по-добрѣ този пжтъ за болнитѣ и раненитѣ, пристигнали отъ Севастополъ⁸⁾; тя функционирала до края на войната и дори нѣколко мѣсеца по-късно. Прѣзъ това врѣме именно сж измрѣли най-много французи въ Варна. Единъ официаленъ документъ изчислява броя на умрѣлитѣ до 10,000 души. Първитѣ удари на холерата покосили живота на 3—4000 души; останалитѣ 6—7000 се наброявали между болнитѣ, донесени

⁸⁾ Въ гръцката черква „св. Богородица“ въ Варна е погребенъ единъ английски генералъ, който билъ раненъ до Севастополъ.

отъ Кримъ⁹⁾. „Франция еднакво почита войниците, които умрѣли на болничното легло отъ холерата и други болести и тѣзи, които паднатъ на бойното поле“ казвалъ полковникъ Кафарелъ, когато осветявали френскитѣ гробища. И дѣйстви-телно, Франция не затри споменитѣ за своитѣ синове, умрѣ-ли въ Варна. Въ 1864 г. гробищата на войницитѣ били изос-тавени и осквернявани, но отпослѣ се отпуснала сумата 20,000 лева отъ френското правителство за ограда на тѣзи гробища. Донесени били и коститѣ на много умрѣли войници, изкопа-вани въ околността на града. Въ 1888 година, по инициати-вата на де Пелагрини, тогава френски консулъ въ Варна, въздигнали паметникъ въ честъ на войницитѣ отъ кримската война, измрѣли въ Варна. Донесени били отъ арсенала въ Тулонъ осемъ хубави топа, по 3000 клгр. тежки единия и дебели желѣзни вериги за ограда на паметника (гл. картината).

⁹⁾ Умрѣлитѣ били погребвани най-напрѣдъ въ гробищата, които се на-мирили до скотобойната порта (Извѣстия, II, стр. 48). При единъ пороенъ дѣждъ прѣзъ 1855 г. били изровени гробове, находящи се по склона къмъ дерето, което влиза въ морето между морската градина и аквариума. То-гава били прѣнесени изровенитѣ мъртвечи въ новоосновани „английски и френски гробища“, край пжтя за Евксиноградъ. F. Maunard въ „Impressions de voyage de Paris à Sevastopol“ (Paris 1855, стр. 215) пише: „Je vu creusser la première fosse d'un nouveau cimetière.“

IV.

Пазители на проходите.

(Съ една таблица).

Къмъ привилегиитъ на християнското население (рая) въ османската империя принадлежи между други и пазене на проходите.

Пазенето извършвали *пазители* или *дервенджии*, които се подраздѣляли на „*сѣщински дервенджии*“ и на „*кулавузъ бюлюзи*“. Послѣднитъ били длъжни да слѣдятъ и разузнаватъ движението и намѣреніята на неприятелскитъ войски въ военно врѣме ¹⁾.

Споредъ турскитъ законици отъ XVI вѣкъ (прѣведени отъ Hammer) дервенджитъ давали на всѣки 30 кѣши по една стража като били освободени отъ всички царски данъци; тѣ платили само 12 вмѣсто 25 аспри за данъка „испендже“ и освѣнъ това едно „киле“ ячмикъ. Никой пѣтникъ не смѣялъ да имъ земе нито сѣно, нито слама, нито хлѣбъ, нито пиле. Мнозина отъ дервенджитъ, както се изрично казва въ законника, притѣжавали царски фермани ²⁾.

Такъвъ ферманъ притѣжавало населението на с. с. Вакъвъ, Ново село и Бинкѡй (въ Каваклийско ³⁾) и др.

Евлиа Челеби говори за старото укрѣпление надъ селото Овчага (Провадийско), че тамъ зимали бачъ за проходящитъ търговци и ги прѣкарвали здрави и читави ⁴⁾.

Пазене проходите ставало по единъ доста примитивенъ начинъ т. е. съ удрене на малки барабани (даули) въ стра-

¹⁾ Минало. Научно списание. Ред. Г. Д. Баласчевъ. I 1909. кн. I.

²⁾ Des osman. Reiches Staatsverfassung etc. Wien 1815, 1,304 и др.

³⁾ Вл. и К. Шкорпилъ, Нѣкои бѣлѣжки върху археологическитъ и историческитъ изслѣдванія въ Тракия. 1885 стр. 86 и 87. Селото Бинкѡй не съществува вече.

⁴⁾ Д. Г. Гаджановъ. Период. списание XXI стр. 648.

жарски сламени колиби край пжтя, щомъ се появила отдалечъ нѣкоя кервѣна ⁵⁾). Селенитѣ въ с. Ваковъ разказватъ за прадѣдитѣ имъ какъ сж излизали по пжтя за Одринъ, когато минавала поща и какъ биели отъ врѣме на врѣме на едно тѣпанче за да насърдчатъ пжтниците и въ случай, че сж се появили разбойници да повикатъ помощъ съ по-силно биене ⁶⁾). Въ околността на с. Ваковъ се намира единъ врѣхъ, нарѣченъ Даулъ Баиръ (тѣпанченъ врѣхъ); тукъ стояла стража и биела барабанъ. Пжтницитѣ хвърляли на барабанчика по 5—10 пари милостиня. Въ селото има развалини на пощенски ахари (мензилъ хане). По пжтя за Одринъ минавали за Цариградъ дружини „войници“; прѣдводителътъ на тѣхъ (чаушинъ) носилъ знаме и на главата лѣсичена опашка.

За пазителитѣ на проходи притѣжава Варненския музей единъ интересенъ турски документъ, подаренъ отъ К. В. Поповъ. Ето съдържанието на документа, прѣведенъ отъ Д. Ихчиевъ:

„Селото Гидикли (Сливенска кааза) споредъ както е било записано въ правителствениятъ тефтеръ съ дата 1165 г. отъ Егифа (1751 г. слѣдъ Р. Хр.) е било населено само съ рая, отъ които четири съмейства сж били записани за Аварисъ—Ханекешлери ⁷⁾ и други 39 съмейства рая, които сж живѣли тамъ, сж били отъ тайфата „дервенджияни“. Тѣзи рая, като дервенджияни, сж били простени и не сж изплащали на правителството никакви данѣци и берши, а се считали за рая привилегиовани. Въ султански тефтеръ, съ дата 1165 год. (1751 год. слѣдъ Р. Хр.) скрепенъ съ турата на Султана — това нѣщо е било тѣй записано и тѣй се е знаело отъ властѣта.

Султански сѣици тефтеръ се съхранява и до сега въ старата султанска архива пазяща се при императорската Дефтерхана. Мѣстнитѣ сѣдебни и административни власти били доложили на правителството, че жителитѣ рая на това село не се занимавали нито съ земледѣлие, нито съ оране и посяване на земята; тѣ били крайно бѣдни хора.

⁵⁾ К. Iirecek. Cesly st. 77.

⁶⁾ Вл. и К. Шкорпилъ стр. 86.

⁷⁾ Раята Аб.-ханекешлери се считали онѣзи рая, които били обложени съ тежки данѣци, или които изпълнявали тежки служби по мореплаването.

Отъ страна на правителството тѣзи рая селени били натоварени да пазятъ както прохода, нареченъ „Ембелъ-Оглу Богази“⁸⁾ лѣжанецъ по пѣтя за гр. В. Търново, а тѣй сѣщо и проходите и дервенджитѣ които се именуваѣтъ подѣ едно име „Тузлукъ-Богази“⁹⁾. Лицата, които прѣминаватъ тѣзи боази като : пѣтници, търговци, кираджии и др. хора, ще могатъ да бждатъ напълно обезпечени за тѣхното безопасно минаване, до като трае това пѣтуване до края на границитѣ отъ тѣхното село. Дервенджитѣ сѣ задѣлжени да пазятъ тия два проходи, за да не стане нѣкоя печална загуба на минаващитѣ отъ тамъ пѣтници. Слѣдователно, пѣтующитѣ отъ тамъ ще могатъ по тоя начинъ да минаватъ безопасно тѣзи проходи, безъ никаква опасностъ за живота и имота на пѣтницитѣ. Въ случай, че по тѣзи опасни мѣста би се появили хайдути, то дервенджитѣ ще иматъ грижата да прѣслѣдватъ хайдуцитѣ и ги наказватъ най-строго. Длѣжността на дервенджитѣ ще се състои въ това, шото тѣ строго да наблюдаватъ двата горѣобозначени проходи за да бжде по тѣхъ пѣтѣтъ свободенъ и безопасенъ за всички онѣзи хора, които поради търговията си и по други причини ще минаватъ отъ тамъ. А появилитѣ се тамъ хайдуци ще ги прѣслѣдватъ по единъ най-строгъ начинъ. Службата си дервенджитѣ ще изпълняватъ честно и акуратно и тѣ като такива, се записаха на ново въ царскитѣ книги за да изпълняватъ тази служба, когато потрѣбва.

Това нѣщо като се записа въ главния царски тефтеръ, се регистрира сѣщото и въ мѣстнитѣ официални сиджилати — било за условията на тѣхната служба, па било и за тѣхната привилегия и за опрощаванието имъ на всички правителствени данъци, като за сѣщия случай имъ е билъ издаденъ Височайши царски ферманъ, съ дата 19 зилкааде 1165 г., който ферманъ е и надлежно регистриранъ.

Ето поимения списъкъ на тайфата дервенджии, живущи въ с. Раково (Сливенска кааза); Станъ, веледи (синъ) Тодоръ, Ганчо веледи Панчо, Радулъ веледи Досю, Момчилъ веледи Никола, Петко веледи Енчо, Никола веледи Стоянъ, Бано ве-

⁸⁾ Този проходъ минава отъ Сливенъ край с. Раково прѣзъ Демиръ капня за с. Стара рѣка и нататѣкъ за В. Търново.

⁹⁾ Отъ с. Раково за с. Кипилово (въ Тузлука),

леди Фильо, Станъ веледи Сжбо, Стоянъ веледи Фильо, Добри веледи Давидъ, Аврамъ веледи Доси, Драганъ веледи Киро, Стаматъ веледи Баьо, Стоянъ веледи Ионъ, Нико веледи Цено, Доди веледи Тодоръ, Кости веледи Байчо, Стефко веледи Радъ, Цено веледи Фило, Пето веледи Стоянъ, Конде веледи Тодоръ, Киро веледи Стоянъ, Бато веледи Дечо, Дончо веледи Петръ, Данко веледи Пенко, Станъ веледи Драганчо, Драганъ веледи Марко, Стоянъ веледи Иванчо, Драганъ веледи Земанъ, Станчо веледи Делчо, Алчо веледи Дамо, Стоянъ веледи Георги, Вълко веледи Пело, Георги веледи Иванъ, Вълко веледи Божинъ, Насто веледи Тодоръ, Админъ веледи Пенчо, Кицо веледи Фильо, Иорданъ веледи Марко, Добри веледи Цено, Доне веледи Сжбо, Вълко веледи Пенчо, Тиме веледи Тодоръ, Радъ веледи Пенко, Тодоръ веледи Коле, Петко веледи Бошко, Драганъ веледи Бано, Стоянъ веледи Делчо. Вълко веледи Нано, Вълчо веледи Дако, Марко веледи Божилъ, Гицо веледи Нико, Ионъ веледи Никола, Нано веледи Никола, Боди веледи Стоьо, Будимъ веледи Доси, Вълко веледи Пешо, Тодоръ веледи Гиге, Недо веледи Вълчо, Дашко веледи Боне, Тодоръ веледи Марко, Ганчо в. Бенчо.

Чифлицитъ на Кьосе, на Доси и на Симе сж били населени съ привилигированата рая, чиито сѣмейства сж слѣднитъ: Пеьо веледи Вълко, Насо веледи Никола, Тодоръ веледи Георги, Радъ веледи Пано, Доси веледи Нико, Никола веледи Стоянъ, Нано веледи Драганъ, Ненчо веледи Добре и Славчо веледи Добре.

Въ земитъ на тѣзи три чифлика, както и въ означеното с. Раково, живѣятъ отъ тайфата „дервенджияни“ 73 сѣмейства, на чело на които стои по единъ домакинъ.

Стари коренни раи отъ дервенджиитъ сж броили 45 домакинства, отъ всѣко едно отъ което се вземало по единъ човѣкъ за дервенджия. Отъ сетнѣ обаче, тамъ сж били заселени нови домакинства отъ дервенджии на брой 28 кжши (ханекетъ). Въ тритъ чифлици сж били заселени сжщо 28 раи домакинства, като въ всѣки единъ чифликъ сж живѣли по 9 и $\frac{1}{3}$ сѣмейства. Отъ сетнѣ обаче, тѣ се заселили и по други $4\frac{1}{2}$ сѣмейства и по една шеста часть на сѣмейство, споредъ както това се вижда, че е записано въ султанския ферманъ, издаденъ съ дата 18 зилхидже 1167 г. отъ Егира (1753 г. сл. Р. Хр.).

Handwritten text in Cyrillic script, likely a transcription of the original document. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be in a different script or dialect. The handwriting is cursive and somewhat difficult to decipher.

Handwritten text in Cyrillic script, arranged in a grid-like pattern. The text appears to be a list or a table of items, with each entry consisting of a small icon or symbol followed by a few words. The handwriting is consistent throughout the grid.

Handwritten text in Cyrillic script, including a large, stylized signature or name. The text is written in a cursive style, with some words being particularly prominent.

Handwritten text in Cyrillic script, including a large, stylized signature or name. The text is written in a cursive style, with some words being particularly prominent.

Handwritten text in Cyrillic script, including a large, stylized signature or name. The text is written in a cursive style, with some words being particularly prominent.

Раята селени, които сж живѣяли въ чифлика „Лангода“ (Сливенска кааза) се състояли отъ слѣднитѣ домакинства, а именно: на Нико веледи Пенко, на Радулъ веледи Добре, на Никола веледи Петко, на Дано веледи Нано. Въ всѣко сѣмейство е живѣло по 6 члена, отъ които 4 възрастни и 2 малолѣтни. Споредъ заповѣдта на султанския ферманъ, съ дата 18 зилхидже 1167 г., е трѣбвало да се взима за дервенджии по едно лице отъ всѣко тричленно сѣмейство.

Горното извлечение въ прѣписъ, споредъ както то е изложено по-горѣ, е снето направо отъ оригинала, който се намира въ мѣстнитѣ вакъвски тефтери, и то дума по дума.

26 Сеферъ 1168 г.

(м. п.) Саидъ Ислямъ

(под.) Мустафа.

Султанската тура фигурира съ името на Султанъ Махмудъ Ханъ I, синъ на Мустафа Ханъ III.

V.

Варна прѣди 260 години.

(Споредъ Евлия Челеби) ¹⁾.

I. Варненската крѣпость.

Основательтъ на Варна билъ царь Птолемей ²⁾; послѣ паднала въ ржцѣтъ на генуезцитѣ и била разширена. Понататѣкъ Варна минала подъ властѣта на разни държави и най-послѣ завладѣна отъ Гази Худавендигарь ³⁾. Крѣпостѣта е една красива стѣна, здрава направа, въ видѣ на квадратъ ⁴⁾ и се намира на черноморския брѣгъ. Цѣлата ѣ окръжностъ е три хиляди крачки. Само едната ѣ страна е суша, когато другитѣ ѣ страни сж снабдени съ валъ пѣленъ съ морска вода ⁵⁾. На западната страна има една желѣзна врата, която се отваря къмъ града ⁶⁾. Прѣдъ тази врата има мостъ, по който се минава за града. На четиртѣхъ ѣ жгли има четири здрави кули. На всичкитѣ ѣ кули и збѣци има бойници и топове отъ типа „тахане“, които сж обѣрнати къмъ пристанището. Вжтрѣ въ тази солидна крѣпость има помѣщения за

¹⁾ Турски пѣтешественикъ, който придружавалъ вуйка си Мелекъ Ахмедъ Паша при пѣтуването му прѣзъ 1656 г. въ района на силистренската областъ, защото той е билъ назначенъ за силистренски управитель съ специална мисия да защити черноморското крайбрѣжие отъ честитѣ нападения на казациѣ. Въ това пѣтуване Евлия Челеби обиколилъ Варна и други мѣста (Д. Г. Гаджановъ, Периодич. Списание, София, XXI. 1909. св. 9—10).

²⁾ Градѣтъ билъ основанъ ужъ, около 250 г. пр. Р. Хр. (т. е. прѣди 2480 г.), когато въ Мидия е царувалъ Астиагесъ (Scymnus V. 784 sq.).

³⁾ Види се, че гробницата на Гази Худ. (отъ Арсланъ бей) се намирала въ текето „фетхи боба“ до събореното укрѣпление „барутъ хане“ въ Прѣславска улица, до синагогата (гл. Извѣстия, II, стр. 63).

⁴⁾ Крѣпостѣта, която описва Ев. Челеби е, види се, укрѣплението, което завзимало до 1828 год. квартала между улицитѣ: Прѣславска, Солунска, Бѣла и пристанището (Извѣстия, II, стр. 36 и планѣтъ на гр. Варна).

⁵⁾ Не е мислимо да е имало вода въ вала.

⁶⁾ Тази порта се наричала „голѣма порта“ (буюкъ капу) (гл. въ плана въ „Извѣстията“ подъ „А“).

гарнизона, хамбари и една джамия⁷⁾; чаршия и хамамъ нѣма. Има много мунициии и топове. Всѣка нощъ редницитѣ караулятъ и викатъ: „Единъ, единъ е Богъ“. Опрѣдѣлената за войниците плата се дава отъ митницата на пристанището. Понеже послѣдното е открито отъ къмъ югъ и изтокъ, гемиитѣ не могатъ да легнатъ спокойно.

2. Варошътъ на града.

На западната страна отъ града има верига височини съ червена земя; тамъ има десетъ хиляди лозя. Източната страна е една широка, равна мѣстность, която се простира до морето. Цѣлиятъ градъ е разположенъ на равно мѣсто, съ лозя и градини. Има всичко четири хиляди едноетажни и двуетажни къщи, които сж гивгирени и покрити съ червени керемиди. Седемъ махали сж мюсулмански и петъ гръцки, еврейски и арменски.

3. Джамииѣ.

Джамията на „Емиръ ефенди“⁸⁾ до пристанището е съ минаре и се посѣщава отъ много богомолци. Послѣ идатъ джамииѣ: „Ени джамия“, „Табакханенската“,⁹⁾ „Мюстеджеибъ ефенди“ и „Шебшахъ кадънъ“¹⁰⁾. Тѣ сж голѣми джамии. Освѣнъ тѣхъ има други тридесетъ и шестъ месчиди.

Отъ хамамитѣ тоя на „Пири паша“¹¹⁾ е хубавъ и широкъ. Отъ чешмитѣ най-посѣщавана е тая на молдованския князь „Лесполь“¹²⁾, която има сладка вода и е до пристани-

⁷⁾ Тя е, види се, „Кале джами“, находяще се близу до бившата „голѣма порта“ (гл. плана на града подъ № 19 въ Извѣстията II, стр. 36 и 60), Джамията се намира въ вжтрѣшното пространство на старото укрѣпление, което било съборено прѣзъ 1828 г.

⁸⁾ Тази джамия изгорѣла въ кримската война (гл. Извѣстията стр. 60 и планътъ подъ № 18).

⁹⁾ Тази джамия трѣбва да е едната отъ двѣтѣ джамии — Теке джамия или Хайрие джамия—находящи се въ Табакханенската махала (гл. Извѣстията стр. 62 и 64).

¹⁰⁾ Види се, че джамията е „Субишахъ джами“, която изгорѣла въ 1891 г. (гл. Извѣстията стр. 60 и планътъ подъ № 40).

¹¹⁾ Може би, че старата турска баня, на жгѣла на ул. Бургастъ и родопска.

¹²⁾ „Богданова чушма“, съградена отъ молдовански (богдански) князь Василий прѣди 260 години и поправена прѣзъ 1849 г. отъ князь Гика (гл. Първия отчетъ не археологическото дружество въ Варна, стр. 14 и 15. Вториятъ отчетъ стр. 31 и 32 и Извѣстията, II, стр. 67 и планътъ подъ № 37).

щето. Търговията на пристанището е въ ржцѣтъ на гърцитѣ, арабитѣ и аджемитѣ¹³⁾. На морското крайбрѣжие има безброй цѣли стиви желѣзни прѣчки, буци отъ каменна солъ, бѣчви, човали съ пастърма и всѣкакъв видъ строителенъ материялъ. Много оживено е пристанището: хиляди кола идатъ и се връщатъ: ежегодно хиляда и петстотинъ кораби носятъ и изнасятъ стоки по всичкитѣ морета. Пристанището се отдава на митнишки управителъ съ илтизамъ отъ сто и седемдесетъ кесии. Климатътъ е приятенъ та хората сж прѣдадени на пиянството. Тѣ обличатъ сукнени фереджета и сж търговци. Бѣднитѣ носятъ седемъ вида татарски калпаци, а зимно врѣме обличатъ кожуси съ мердифонско платно. Обикновенно женитѣ носятъ фередже отъ бѣла аба и ходятъ забулени и много прилично. На много мѣста има водохранилища и мюсулмански читални за корана. Жителитѣ обичатъ сиромаситѣ и сж гостоприемни спрѣмо гоститѣ и странници-тѣ. Отъ училищата извѣстни сж онова на „Шейхъ-Мюстеджейбъ“ и училището на „Пири-паша“. Варненското грозде, ширата и „гюфтерътъ“ сж прочути. Има управителъ на митницата, командантъ на крѣпостта, еничерски сердаръ, спехийски кехая, одабашия на ризоносцитѣ, мюхтесибъ и градски субашия. Шерийски сждия е „Пачаврата кадия“, който е съвършено компрометиранъ човѣкъ...

4. Гробницитѣ въ Варна.

Въ двора на Ески-джамя¹⁴⁾ има една каменна гробница на Шейхъ Мехмедъ Татаръ ефенди родомъ отъ Кримъ и извѣстенъ дервишъ-отшелникъ.

¹³⁾ Отъ аджемитѣ (персийци) е било, види се, заселено с. Аджемлеръ (Варненско). Въ околността му се намиратъ селища на двѣ стари села, а именно: Михлизъ и Ментеше. По прѣдание двѣтъ села сж били прѣснати отъ еничеритѣ (кърджалийци). Прѣдводителътъ имъ е билъ нѣкой си „Мехмедъ еничеринъ“, който се прѣселилъ послѣ отъ разтуреното село Ментеше въ с. Пашакъой, гдѣто е имало чифликъ на единъ паша. Като се е научилъ еничерътъ че султанътъ ще го прѣслѣдва, побѣгналъ въ Гърция. За Михлизъ се споменува въ 1444 г. (гл. Сражението при Варна, стр. 52 заб. 4).

В. на Ред.

¹⁴⁾ Тази джамя е, види се, „Мехкеме джами“ (улица Гургулятъ), която се счита за най-старата (гл. Извѣстията, II, стр. 62 и планътъ подъ № 17).

Въл. на ред.

VI.

Неизвѣстно писмо и крайбрѣжни насипи.

Съобщава Х. К. Шкорпилъ.

(Съ три образа въ текста).

Край Черно море до с. Бѣла и до г. Варна сж били намѣрени два камѣка ¹⁾ върху които има издълбани знакове, за които прѣдполагаме, че тѣ прѣдставляватъ нѣкакво писмо.

Първиятъ камѣкъ (обр. 2) е четвъртитъ, горѣ 0·40 м. и долѣ 0·35 м. широкъ, 0·25 м. високъ и 0·15 м. дебелъ; той се състои отъ желтеникъвъ варовникъ. На едната страна има петъ знака, които били първобитно изпълнени съ червенъ хурусанъ, който още личи на едно мѣсто. Червенитѣ знакове личали много добръ върху желтеникавия фонъ на камѣка. Формата на камѣка показва, че той билъ зазиданъ въ сводъ (може би на нѣкаква порта).

Обр. 2.

Вториятъ камѣкъ е цилиндриченъ стълпъ отъ мряморъ, отчупенъ отъ двѣтъ му страни. Дължината на стълба е 2·15 м., горния му диаметръ е 0·42 м., а долния 0·38 м. При горния край на стълба сж издълбани три знака, каквито се намиратъ въ срѣдата на Бѣленския камѣкъ (срѣднитѣ три знака).

¹⁾ Камънитѣ се съхраняватъ въ варненския музей и сж отбѣлѣжени съ № № 218 и 240. Първиятъ е намѣренъ отъ М. Гудемановъ (с. Бѣла).

Знаковетъ сж отъ 0·11 до 0·23 м. дълги и много грубо издълани. Явно личи че тѣ сж издълбани въ по-сѣтнешни врѣмена върху стълпа.

Знаковетъ прѣдставляватъ особенъ интересъ, защото подобни на тѣхъ сж били намѣрени въ старата българска столица Абоба-Плиска. Първиятъ знакъ въ Бѣленския камъкъ е отбѣлѣженъ (обърнатъ) между 138-тѣхъ абобски знакове подъ № 22 [гл. таблица XLIX]²⁾ вториятъ, третия и четвъртия подъ № 74, и петия знакъ подъ № 89.

Сходността на Бѣленскитѣ и Варненскитѣ знакове съ Абобскитѣ показва, че тѣ сж старобългарски. Извѣстно е, че едно врѣме славянитѣ, както загатва и Храбъръ черноризецъ, книжовникъ отъ десети вѣкъ „нѣмали въ поганско врѣме книга, но съ черти и рѣзки четѣха и гатаеха“.

* * *

Интересно е, че прѣдметнитѣ камъни сж били намѣрени въ искусствени насипи (окопи), които се простиратъ край Черно море при рѣчнитѣ устия (напрѣки прѣзъ устията): Чифте дере съ Панаиръ дере, Фандѣкли дере, между р. Камчия и Яйладере, прѣзъ Варненската долина и Батовска рѣка. Морскиятъ брѣгъ отъ устието на Чифте дере чакъ до Шабленския фаръ³⁾ е високъ (съ изключение на устията).

По посоката на насипитѣ е минавалъ римския крайбрѣженъ пжтъ отъ станцията *Templum Jovis* (с. Гѣозекянъ) прѣзъ *Erite* (до устието на р. Камчия), *Odessus* (Варна) къмъ *Dionysopolis* (Балчикъ). Възможно е, каменната постилка на римския пжтъ да е била употребена за материалъ на насипитѣ. На нѣкои мѣста се съвпадатъ насипитѣ съ пжтя.

²⁾ Издание на руския археологиченъ институтъ въ Цариградъ.

³⁾ Между Шабленския фаръ и езерото Тузла, на сѣверо изтокъ отъ Шабла, се намиратъ крайбрѣжни пѣсчливи могили, „кумъ тепелеръ“. Могилитѣ сж естествени образувания (дюни). Подъ пѣска се изкопаватъ староврѣмски монети, пиринчени триржбести стрѣлички (дълги около 3 см.), счупени глинени сѣдове и ломенъ камъкъ. Забѣлѣзватъ се и основи на една сграда съ правоъгълна форма. Между монетитѣ се намѣри една бронзова (съ двѣ глави) на скитския царъ Канитесъ. Нѣма съмнѣние, че тукъ е сѣществувало едно врѣме скитско селище. Види се, че тогава нѣмало тукъ пѣсѣкъ. Въ близкото езеро била вадена соль; прѣди нѣколко години изваждали отъ него жителитѣ на с. Шабла дебели джбови дѣски, които били постлани въ езерото (сѣобщение на свещ. Н. Цицовъ).

Насипитѣ сж петъ :

I. *Първиятъ насипъ*, нареченъ „герме“ (т. е. прѣграда) се простира прѣзъ долината на р. Чифте и Панаиръ дере, между с. с. Гьозекянъ и Бѣла (гл. обр. 3). Насипътъ е около 1·5 км. дълъгъ, около 20 разкрача широкъ и до 4 м. високъ. Направлението му е почти сѣверно. До сѣверния му край е билъ намѣренъ прѣдметния камѣкъ съ „неизвѣстно“ писмо (гл. обр. 2). Близко до мѣстонахождението му се забѣлѣзватъ развалини на една малка черквица, наречена св. Яни (св. Иванъ). Недалечъ отъ тукъ се вдава въ морето мистътъ „Бѣли носъ“ (Акъ бурунъ). На миса, който се вдава въ видъ на клинъ въ морето се намиратъ развалини отъ староврѣмска крѣпостъ и до нея развалини на малка черквица „св. Атанасъ“. Крѣпостъта има видъ на равнорамененъ клинъ⁴⁾. Отъ южната страна на миса се намира заливъ ; на дъното му има зидове. Нѣма съмнѣние, че заливътъ който е пазенъ съ миса отъ опаснитѣ сѣвероизточни вѣтрове е служилъ въ старо врѣме за пристанище, като е билъ заграденъ съ стѣни въ морето подобно както Шабленското.

Кораби могатъ да спиратъ въ залива и на югъ отъ с. Гьозекянъ.

По долините на Чифте и Панаиръ дере се отива къмъ близкия балкански „Бѣлъ проходъ“ (Акъ боазъ) прѣзъ който

Обр. 3.

⁴⁾ Х. Х. Шкорпилъ (Сборникъ София VIII 1892 стр. 42).

⁵⁾ Свещ. Н. Цицовъ въ „Извѣстията на Арх. Дружество. Варна II стр. 78 и 79“.

минава шосето Варна — Бургасъ и по нататъкъ къмъ западъ се отива за „Хемскитѣ порти“, които се намиратъ на водораздѣла на р. Чифте дере и на камчийския притокъ Елешница (Делиджи дере), между с. с. Белибе и Гулица ⁶⁾. Портитѣ се намиратъ на сѣдловината която свързва Гулицката Планина съ Голѣмата Айтошка; тѣ се споменуватъ въ петия вѣкъ сл. Р. Хр. Бѣлия проходъ е отдалеченъ отъ морето около десетъ километра, а портитѣ около 40 км. (въ права линия).

II. *Вториятъ насипъ* се простира отъ двѣтѣ страни на Фандакли дере. Дължината му е около половинъ километръ, ширината около 20 разкрача и височината около 5 м. ⁷⁾. Насипътъ има почти сѣверно направление. Въ сѣверната му частъ личатъ основи на една продълговата сграда (около 80 разкрача дълга). Въ турско врѣме имало тукъ пристанище съ ханища и дюкени за износъ по море на дървения материалъ ⁸⁾.

На западъ отъ насипа, на разстояние около 9 км. минава шосето отъ Варна за Бургасъ.

III. *Третиятъ насипъ* се простира отъ окоповото укрѣпление находящо се надъ Камчийското устие (откъмъ сѣверъ) чакъ до устието на Яйла дере и отъ него до върха Палица. Устието на Яйленското дере е блатисто; то се нарича Аджи гьолъ (горчиво блато). Отъ укрѣплението се простиратъ два реда насипи (окопа) до устието на Яйленското дере, дѣто тѣ се съединяватъ. Отъ Аджи гьолъ се качва единъ насипъ и достига до Палица; тука се свършва той. Дължината на насипа е ок. два км.; той има берме между рова и насипа, както старобългарския насипъ въ Абоба-Плиска. Двата насипа сж почти успоредни и сж положени терасовидно (западниятъ надъ

⁶⁾ Между това село и с. Емине се намирало до прѣди 10 години селце Ерикли (погрѣшно забѣлѣзано на рускитѣ карти като: Ираклионъ). Жителитѣ на това село се прѣселили въ с. Гьозекянъ по причина на нездравословното положение на мѣстността. Въ турско врѣме ставалъ тукъ износъ по море на дървенъ материалъ отъ близката планина. Подъ селото се намиралъ чифликъ, който билъ съборенъ слѣдъ освобождението. Чифликътъ принадлежалъ на пенсиониранъ английски капитанъ St. Clair (Сенклеръ), който се прочулъ съ това че псувалъ заедно съ английския консулъ въ Бургасъ A. Brophy, българитѣ и възхвалявалъ турцитѣ (гл. книгата: St. Clair and A. Brophy. A Residence in Bulgaria. London 1869). Сжщия Сенклеръ, който получилъ отъ султана пашовска титла, искалъ да се постави на чело на единъ башибозушки отрядъ, който да воюва срѣщу руситѣ въ Родопитѣ, слѣдъ като е билъ вече подписанъ Санъ Стефанския договоръ (Kanitz Fr., Donau Bulgarien III стр. 174).

⁷⁾ X. К. Шкорпилъ. Сборникъ стр. 47.

⁸⁾ Vrétos P. La Bulgarie. S-t Pétersbourg 1856 стр. 220.

източния). Отбранителният фронтъ на насипитѣ е обърнатъ къмъ изтокъ т. е. къмъ морето; това показва че тѣ сж служили за защита отъ морскитѣ нападения (десанти).

На низкия морски брѣгъ, който се простира на югъ отъ камчийското устие, между морето и блатистата гориста долина Лонгусъ не се забѣлѣзватъ никакви слѣди отъ насипа. До устието на р. Камчия могатъ да приставатъ малки кораби. При похода на Владислава въ 1444 г. били заварени кораби въ р. Камчия, които били изгорени ⁹⁾. Споредъ Николао ¹⁰⁾ се казвала тази мѣстность „Терсана ери“ т. е. корабостроителница.

Евлия Челеби който пътувалъ по тѣзи мѣста прѣзъ срѣдата на XVII вѣкъ казва слѣднѣото: „вжтрѣ въ Камчията зимуватъ петстотинъ кораби, вързани съ по едно дебело вжже, тѣй като прѣзъ силната зима тѣ потъватъ въ варненското пристанище“ ¹¹⁾. Устието на р. Камчия се нарича „Боазъ“ (т. е. гърло, проходъ) ¹²⁾.

IV. *Четвъртиятъ насипъ*, нареченъ „кумъ тепелеръ“ се простира между гр. Варна и с. Галата по низкитѣ мѣста, които раздѣлятъ морето отъ езерото. Насипътъ се простиралъ първобитно отъ политѣ на галатскитѣ възвишения до височинитѣ, върху които е разположена западната частъ на града (III участъкъ). Дължината на насипа е била ок. 2 1/2 км. Сѣверната му половина е унищожена отъ разлива на езерото. Запазената частъ се простира отъ галатскитѣ възвишения до шосето Варна—Бургасъ. Тя е около 4 м. висока. Насипътъ е пѣсчливъ; отъ вѣтрове се натрупватъ по него пѣсъкъ, та основата му се разширява. По повърхността му се срѣщатъ тукъ тамъ парчета отъ строителенъ материалъ като тухли, керемиди, мряморни плочки и др. При разкопаването му прѣзъ 1908 и 1909 г. ¹³⁾ сж били намѣрени: ломенъ камъкъ, староврѣмски тухли (30×30×3·3 см., 37×17×4·5 и др.), части отъ мряморни капители, кржгли и четвъртити стълпчета и мряморни гладени плочки (дебели: 2·2, 5·5, 9·0, 10 и 11 см.). Когато насипътъ билъ прокопанъ прѣзъ 1910 г. по случай построяване на водопровода отъ близкитѣ височини за скотобой-

⁹⁾ Сражението при Варна въ 1444 г. стр. 52.

¹⁰⁾ „Одисось“ стр. 150.

¹¹⁾ Период. Списание. София. XXI. стр. 724.

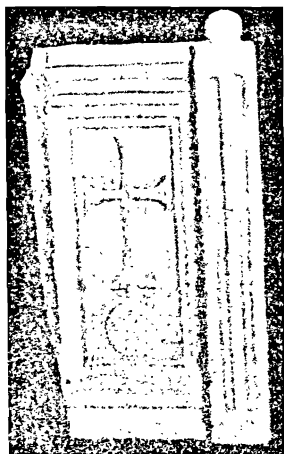
¹²⁾ Между устието и с. Петре имало въ турско врѣме село Боасъ-къой; отъ него личатъ стари гробища.

¹³⁾ Извѣстия на Варн-то Арх. Друж. 1909 II стр. 76 и III стр. 21 и 23.
6.

ната нахождаща се на морския бръгъ, забължжило се, че ядката на насипа се състои отъ сухъ зидъ (на дебелина отъ 2·5—4 м.).

Пѣсъка около зида е размѣсенъ съ глина. Между намѣренитѣ материали личи стълпътъ съ знакове (обр. 2), частъ отъ релефъ и мряморна плоча съ кръстъ. На релефа се виждатъ нозетѣ на единъ човѣкъ; едната му нога стои върху топка (земя?). Забължжватъ се гънки на дрѣха. Материалътъ на релефа е варовникъ. Релефътъ е прѣдставлявалъ види се, богинята на побѣда (Нике).

Плочата се състои отъ четвеространно стълпче и отъ самата плоча (гл. обр. 4). Стълпчето е 11·5 см. дебело и 12·5 широко; то се завършва съ една главичка (полутопка). Плочата е 83·5 см. висока, 36 см. широка и 9·5 см. дебела. Отъ едната ѝ страна се забължжва отгорѣ отчупена главичка. Прѣдната ѝ страна е украсена съ релефенъ кръстъ върху топка (земя); задната страна на плочата е гладка. Плочата произлиза отъ черковна балюстрада; подобни на нея сж били намѣрени въ Абоба-Плиска¹²⁾ и въ канала, който съединява морето съ езерото (частъ съ стълпче и главичка)¹³⁾.

Обр. 4.

Строителниятъ материалъ, намѣренъ въ насипа, напълно се схожда съ материала, който билъ намѣренъ при разкопаването на храма, който се намира близо до насипа (гл. обр. 3)¹⁴⁾. При разчистването основитѣ на храма сж били намѣрени три мѣдни монети на Константинъ Велики, Юстинъ и Юстинианъ. Бъзможно е, че храмътъ билъ ненадѣйно унищоженъ въ врѣмето на императора Юстинианъ въ 543 г., когато морето въ гр. *Одесосъ* (Варна) и гр. *Дионизополъ* (Балчикъ) е излѣзло на четири римски мили надалечъ и се е послѣ драпнало назадъ¹⁵⁾.

¹²⁾ Таблица XL фиг. 21 и 49.

¹³⁾ Извѣстията на Археолог. Дружество, Варна, 1909, III.

¹⁴⁾ Извѣстията на Археолог. Дружество, Варна, 1910, III.

¹⁵⁾ Theophanes ed. Boor, X. l 224. Това излизане на морето е било, види се, причинено отъ землетръсние. При землетръсненето въ Лисабонъ излѣзла отъ морето вълна, висока 5 м. и въ Jquique (1877 г.) 7 м. висока.

При разкопката на храма не сж били намѣрени никакви слѣди, които да показватъ че храмътъ е сществувалъ и слѣдъ Юстинияна.

V. *Петиятъ* насипъ се простира отъ лѣвия брѣгъ на Екренската рѣка до блатистото устие „Балта“ на Батовската рѣка. Насипътъ е около 500 м. дълъгъ. До устието могатъ да спиратъ кораби. Въ турско врѣме е имало тукъ пристанище за износъ на дървенъ материалъ отъ Батово. Близо до устието на Екренската рѣка, недалечъ отъ пограничния воененъ постъ, въ мѣстността „мазалакъ“¹⁵⁾ се намиратъ основи на старо-турски сгради. Прѣзъ 1908 г. тукъ сж били изкопани основи на турска баня. Въ 1828 г. една частъ отъ руситѣ е направила тука десантъ. Морскиятъ брѣгъ образува заливъ, нареченъ „къоръ лиманъ“¹⁶⁾. До селото Екрене се намира голѣмо селище, което е било, види се, подградие на голѣмото „Екренско кале“, находяще се на близкитѣ височини (Хачука)¹⁷⁾.

* * *

Изъ народа се говори, че насипитѣ (гермета) продължаватъ отъ с. Гюзекянъ чакъ къмъ устието на Дунава и по билото на Стара-Планина чакъ до Сърбия. Интересно е, че насипи и прѣградни стѣни има и въ Стара Планина, дѣто тѣ прѣграждатъ низкитѣ мѣста и проходи¹⁸⁾.

Евлия Челеби ето що казва за балканскитѣ насипи и стѣни:

„По направление къмъ западъ отъ Ченгенския балканъ до котленскитѣ, шипченскитѣ, торовскитѣ, кородонскитѣ и елевскитѣ — съ една дума до аладжа-хисарскитѣ планини, които отстоятъ на едно разстояние отъ десетъ конака, има единъ грандиозенъ валъ (крѣпостна стѣна) който билъ изкопанъ отъ добруджанския кралъ, за да не минаватъ солкатитѣ

¹⁵⁾ Отъ търговски „мази“, които имало тукъ. Военниятъ постъ е отдалеченъ около 200 м. (къмъ изтокъ).

¹⁶⁾ Batowa Bay въ картата: „The Euxine or Black sea“.

¹⁷⁾ Селището и калето сж, види се, сръбнѣвѣковниятъ „Срапеа“, за която се споменува въ XIV вѣкъ като „кастелионъ“ на цариградската патриаршия (Иречекъ, Cesty, str. 612). Прѣди нѣколко години билъ намѣренъ въ Варна надписъ, въ който се споменува „кастелионъ Руни“ (гл. „Записки Императ. Одесскаго Общества. XXI. стр. 27 и № 360 въ Antike Denkmäler Bulgariens“).

¹⁸⁾ Абоба-Плиска стр. 534. — Една частъ отъ планината, между Ришския и Върбишкия проходи се нарича „герме балканъ“.

т. е. татаритѣ. Много пѣти сме срѣщали тѣзи стѣни при прѣминаването на въпроснитѣ планини и се чудѣхме. На изтокъ отъ с. Ченге тази стѣна върви чакъ вжтрѣ въ суджуйската и копаранската планини и на черноморския брѣгъ въ Галата-бурунъ, срѣщу варненската крѣпость, се съединява съ стѣната, която отива петдесетъ мили навжтрѣ въ морето. Съ течение на врѣмето находящата се вжтрѣ въ морето стѣна се е срутила и само основитѣ се виждатъ въ морското дѣно. Минавайки отъ тамъ, моряцитѣ се прѣдпазватъ отъ тази стѣна, като плуватъ далечъ отъ брѣга ¹⁹⁾.“

Византийцитѣ укрѣпили Стара Планина срѣщу сѣверния неприятель съ прѣградни стѣни и насипи на които отбранителния фронтъ е слѣдователно обѣрнатъ къмъ сѣверъ. Когато старитѣ българи прѣвзели страната между Дунава и Стара Планина, тѣ укрѣпили планината срѣщу Византийцитѣ съ насипи на които отбранителния фронтъ (т. е. ровътъ) е обѣрнатъ къмъ югъ.

Въ най-източната частъ на планината (гл. обр. 3) се простира една стѣна отъ с. Гозекянъ чакъ до долината на Иеникѡйското дере. Този зидъ е усиленъ съ едно укрѣпление на върха на Янку Тепе; това укрѣпление, е види се, срѣдновековниятъ *Козякъ* ²⁰⁾.

Отъ друго укрѣпление, което се намира до Иеникѡйското дере излизатъ къмъ западъ два насипа (окопа) ²¹⁾, отъ които единъ сѣверенъ (гл. обр. 3 № VII) е византийски, а втори — юженъ — старобългарски (гл. № VI). Вториятъ се простира надъ южния склонъ на рѣта на възвишението, което раздѣля долината Чифте дере отъ Алчакъ дере (притока на Иеникѡйското дере). Насипътъ достига близу до шосето Варна—Бургазъ, дѣто се съединява съ укрѣплението „Градище“. На насипа има „берме“ (широко около 6 м.), каквото се срѣща у старобългарскитѣ насипи въ Абоба, до с. Кадикѡй и др. Планината е служила като силна опора на българитѣ срѣщу византийцитѣ. При похода на византийския императоръ Юстинианъ II въ 708 г. той потеглилъ съ флота къмъ Анхиаъ, дѣто направилъ десантъ, като разположилъ войската

¹⁹⁾ Период. списание. София XXI, стр. 648.

²⁰⁾ Гл. Шкорпилъ. Сборникъ. София 188 г. VII стр. 57.

²¹⁾ Наречени „земни прѣгради“ (топракъ герме).

си на близкото равнище. Българитѣ не се рѣшили да излѣзатъ срѣщу тѣхъ, а твърдо засѣднали въ планината и като причакали удобно врѣме нападнали неочаквано върху неприятеля, избили голѣмо множество и взѣли мнозина въ плѣнъ и голѣма плячка. Императорътъ едвамъ успѣлъ да се скрие въ крѣпостъта (въ Анхиалъ)²²⁾.

Турцитѣ наричатъ Стара Планина „Куру Туна“ (т. е. су-ха Дунава), като казватъ че тя е укрѣпена като р. Дунавъ, Българитѣ имали нужда да осигурятъ Дунава не само срѣщу сѣвернитѣ неприятели, но и срѣщу византийцитѣ. При похода на византийцитѣ прѣзъ 756 г. флотата се отправила отъ Цариградъ къмъ устието на Дунава, за да нападне българитѣ отъ тила. Византийцитѣ опустошили съ пожаръ придунавски области. Това е била една демонстрация направена съ цѣль да се отвлече вниманието на българитѣ отъ южната (балканска) граница, дѣто билъ дошелъ виз. императоръ Копронимъ съ сухопѣтна войска. Българитѣ се срѣщнали съ византийцитѣ при окоповата крѣпостъ Маркели (карнобадскиятъ хисаръ²³⁾).

За главна опора на българитѣ срѣщу сѣвернитѣ неприятели и византийцитѣ сж служили окоповитѣ укрѣпления „Градише“ до с. Каджкѡй (между гр. Тутраканъ и Силистра) и окоповиятъ лагеръ до с. Николицелъ (до Исакачъ)²⁴⁾.

При похода въ 766 г. византийския императоръ Константинъ Копронимъ се упѣтилъ по море и суша. Той въоръжилъ една флота отъ 2,600 транспортни кораби, които напълнилъ съ моряци и войници и ги изпратилъ покрай градоветѣ Анхиалъ и Месемврия къмъ българскитѣ брѣгове. А императорътъ се упѣтилъ съ сухопѣтна войска къмъ Берегавския проходъ (Ришкия). До като Копронимъ чакалъ при прохода, щото морскитѣ му сили да направятъ десантъ на българскитѣ брѣгове и по тоя начинъ да нападне отъ двѣтъ страни на българитѣ. На морето станала страшна катастрофа. Византийска та флота при самитѣ български брѣгове потърпѣла голѣмо корабокрушение отъ силенъ вѣтъръ²⁵⁾ и всичката почти вой-

²²⁾ В. Н. Златарски. Период. Списание, София 1902. стр. 486. LXIII.

²³⁾ Стр. 632.

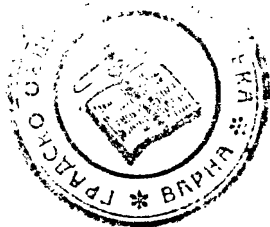
²⁴⁾ Абоба — Плиска ст. 492 и 519.

²⁵⁾ Най-опаснитѣ бури докарватъ сѣверо-източнитѣ вѣтрове (грего-леванги, 65—66°). Прѣди нѣколко години при този вѣтъръ потъналъ при Емине гръцкиятъ параходъ „Елписъ“. Прѣдъ него вървѣлъ германски параходъ (отъ Цариградъ за Варна); той билъ отъ вѣтъра хвърленъ въ морето и излѣзълъ чакъ до Батумъ.

ска потънала въ вълнитѣ на морето, така че императорътъ заповѣдалъ да ловятъ труповѣтъ на удавенитѣ съ рибарски куки и да ги погребватъ. Това нещастие, което унищожило половината отъ византийската армия, спряло по-нататъшнитѣ дѣйствия на императора. ²⁶⁾

Отъ горния походъ се вижда, че византийцитѣ изпращали много войска къмъ българскитѣ брѣгове. Българитѣ трѣбвало слѣдователно да укрѣпятъ низкиѣ мѣста на брѣга. Това е станало съ горѣописанитѣ насипи. Византийцитѣ могли по долината на р. Камчия ²⁷⁾ да се доближатъ до сърдцето на старобългарското царство: Абоба-Плиска и до Прѣславъ.

Въ бждащигѣ войни на сегашна България съ Турция черноморското крайбрѣжие, на сѣверъ отъ Еминския носъ, трѣбва да бѣде пазено отъ турскитѣ десанти на сѣщитѣ мѣста, които старитѣ българи пазили отъ византийцитѣ.

²⁶⁾ В. Н. Златарски, стр. 748.

²⁷⁾ Българитѣ могли изкуствено да наводнятъ Камчийската долина Лонгусъ, която се намира задъ ниския морски брѣгъ, на югъ отъ Камчийското устие. Съ това тѣ могли да осигурятъ тази частъ на брѣга дѣто нѣма насипи. И въ днешно врѣме, когато се запуши устието на р. Камчия съ пѣськъ отъ морето, дига се камчийската вода като залива Лонгуса. На това наводняване отпомага околното население като очистива устието.

VII.

Руско-турската война въ 1828—1829 г.

Първи походъ (1828 г.).

Съобщава Г. Димитровъ, учителъ при Варненската мъжка гимназия.

Прѣдговоръ.

Турцитѣ, съ прѣмимаването си прѣзъ Елиспонта и съ покоряването цѣлия балкански полуостровъ, поробили всички народи и племена, сродни на Русия по вѣра и кръвъ. Всички разни методи и системи на турското управление, чрѣзъ безбройни и неописуеми мъчителни срѣдства, спрѣмо подчиненитѣ се оказаха едни и сѣщи отъ начало до край.

Турция винаги се е намирала въ военно положение. За управляющата Порта вѣчно на дневенъ редъ е билъ военниятъ законъ, безъ за това да е имало страхъ или опасностъ; защото навредъ всичко, що можеше нѣкакси да ѝ противодѣйствува, било коренно разрушено и унищожено. А Кавуръ казвалъ, че чрѣзъ воененъ законъ могатъ и глупцитѣ да управляватъ една държава.

За Турция военниятъ законъ е билъ не срѣдство за постигане цѣлтъта ѝ, ала самата цѣль. А тая цѣль имала за постояненъ дневенъ редъ панисламизма т. е. потурчването на цѣлия християнски миръ чрѣзъ измъчвания и изтрѣбления.

На християнитѣ не се позволявало да иматъ училища. Черквитѣ се затваряли или се прѣобръщали на джамии. Християнитѣ — раи, като гяури (невѣрници), прѣдъ очитѣ на турцитѣ бѣха лишени отъ всѣкакво почти човѣшко достоинство и право. Портинитѣ военни власти постоянно обхождали и обикаляли по селата, ужъ за да пазятъ страната отъ грабители и разбойници, а пъкъ тѣ сами сѣ били такива, като

ту опожарявали селата, ту ги обирали, и като въ всѣко едно мѣсто пристояли по 10 деня, за да се хранятъ и угояватъ съ пити, баници и кокошки на смѣтка на мѣстното християнско население и въ края да искатъ и зиматъ тъй наречения „диш-хакж“ (право на жбитѣ) т. е. заплата за сторения трудъ при яденето¹⁾.

Това положение на работитѣ въ Турция се продължавало, до като продължавало и безсилието на Великитѣ сили, спрѣмо подданицитѣ на които не по-инакъ се отнасяли султанитѣ. Едвамъ около края на 18 столѣтието нѣкои отъ европейскитѣ държави почнали да се интересуватъ за християнитѣ въ Турция; и то, слѣдъ като турцитѣ прѣтърпѣха нѣколко вече значителни загуби. Наистина, на 1699 г. въ Карловицъ, Австрия е получила отъ Турция правото да се мѣси въ нейнитѣ работи, касателно въобще християнското население на Турция; но на 1776 г. въ Кючукъ Кайнарджа Турция е признала на руския императоръ пълно и дѣйствително опекунство надъ православното население въ Турция; (гл. чл. 7 на тоя договоръ). Затова отчаенитѣ християни очаквали спасение отъ Русия. Тя за тѣхъ е била втори Месия. Като минавали изъ градоветѣ и селата търговски кервани, всичко се стичало мало и голѣмо, за да видятъ минаващитѣ голѣми камили съ голѣмитѣ звънци и чангърдаци. А по-старитѣ се кръстѣли викайки: „Божечко! Кога ще дойде Русия да ни освободи, за да имаме черкви съ камбани?!“ Дѣцата пѣкъ, дори въ наше още врѣме, имъ се смѣли за това, подигравайки се хлапешката и мислѣйки, че се кръстѣли на камитѣ! И колкото пжти ставаше дума за Русия, по-старитѣ казваха, че въ Откровението Иоаново и въ Агатангеловата книга прѣдвидено и прѣдсказано е за *русото племе* т. е. за Русия, като единствена освободителка на поробенитѣ християни (русо племе = Русия). И не е чудно, че всички почти православни християни въ ориента очаквали спасението си отъ православна Русия. Защото, споредъ Цицерона (de off. I, 15) „a quo plurimum sperant, ei potissimum inserviunt“ т. е. на руски пословично казано: „отъ кого что нибудъ чають, того и величаютъ.“

Като резултатъ на всичко това, Русия била принудена да се опълчи противъ Турция и да се нагърби съ цѣла ре-

¹⁾ Гл. Иречекъ „Исторія Болгаръ,“ Одесса, 1878, стр. 677.

дица войни, измежду които се отличава и тая на 1828—29 година, на която Ромжния и Сърбия дължатъ много свои права и привилегии тогавашни, а Гърция освобождението си. Освобождението даже на Гърция е била главната причина на тая война.

Тогава обаче европейскитѣ държави били съставили единъ видъ коалиция, която, въ политическо отношение незаконна и въ нравствено неморална, била наречена „свещенъ съюзъ“! Тоя съюзъ, като че ли за подигравка на всичко християнско и човѣшко нареченъ „свещенъ“, ималъ за цѣль: Да се не позволява за напрѣдъ на ничия прѣди 200 години поробена народностъ или племе да мисли за освобождението си.

Наистина, въ примкитѣ на оня Метерниховъ „свещенъ“ европейски съюзъ била впаднала и се впленила и самата Русия; но тя скоро сполучи да се откопчи и отгърве и отчасти да отгърве отъ него и Франция и Англия, макаръ и врѣменно до 1854—6 година. Но и това е било достатъчно, щото Русия да може безпрѣпятствено отъ всѣкаква явна европейска намѣса, да извоюва и постигне благородната си цѣль за турене яки и здрави основи на освободителнитѣ човѣшки и християнски права на всички славянски и неславянски народи на балканския полуостровъ. Споредъ П. Каролиди, ¹⁾ „Званичната европейска или по-добрѣ австрийска Русия на Александра I и на Свещения Съюзъ се покори на християнската и православна Русия на Николая I; а австрийската политика се намѣри противъ руската и тайно приготвявала противъ нея нови съюзи: но, като не сполучи, остана уединена, унизи се и биде осждена да гледа, безъ да може да попрѣчи на конечното възтържествуване на гръцката борба (1821—1828), основанието на гръцката държава и на затвърденото още повече положение на Русия въ Изтокъ“. Въ всемирната история това обстоятелство ще вѣчно окрасява короната и вѣнеца на Велика Русия, като единственъ най-скъпоцѣненъ и най-силно блѣстящъ и сиящъ диамантъ. И ако не друго, само това е достатъчно да служи за вѣчна емблема за истинско и подлинно „Величие“ на приснопамятния императоръ Николай I.

Относително причинитѣ, Портата била пристѣпила къмъ

¹⁾ „История на XIX вѣкъ“. Прѣводъ отъ гръцки на Д. В. Македонский. София 1894—1896 г., кн. II, стр. 10—11.

една мѣрка, която даде на Русия приятния поводъ за обявление на война. Като повика въ столицата (прѣзъ декемврий 1827 г.) мнозина военни началници отъ вилаетитѣ и първенци отъ мохамедански общини и благородни спахии, за да размисли съ тѣхъ за военна защита, даде имъ и прѣписи отъ една прокламация, която трѣбало да разпрѣснатъ изъ вилаетитѣ. Тоя документъ, който ималъ за цѣль да възбуди религиозния фанатизмъ у мухамеданитѣ, билъ насоченъ противъ всички християнски държави изобщо, а особно противъ Русия, която провъзгласявала за вѣчно неприятелка на Турция и Исляма и я прѣдставлявала като виновница на всички станали до тогава смутове, като казвала, че тя прѣлъстила и другитѣ двѣ сили (Франция и Англия) и прѣдизвикала Наваринската морска битка; и най-послѣ, че тя кара гърцитѣ и другитѣ невѣрници — гяури да се бунтуватъ и да искатъ независимостъ и слѣдъ това да завладѣятъ всички азиатски и европейски области, да прѣобърнатъ джамиитѣ въ църкви съ камбани, да поробятъ мюсюлманския народъ и да унищожатъ мухамеданската религия ²⁾.

Когато съдържанието на тайно разпрѣснатъ тоя документъ стана извѣстно въ Европа, императоръ Николай I обяви война срѣщу султана на 14 априлъ 1828 г. ¹⁾. А малко прѣди почването войната, Русия съобщи на Силитѣ, че сама като прѣдставителка и органъ на тройния съюзъ (Англия, Франция и Русия), взема отгорѣ си разрѣшаването на гръцкия въпросъ чрѣзъ войната, която ще прави. Но заедно съ това съобщи, че прѣдприема войната, като прѣдизвикана отъ Турция и за накърняване права и докачение на интереси чисто руски, и обявява, че съ войната ще прѣслѣдва и руски интереси, въ които не се позволявало да се бъркатъ съюзницитѣ ²⁾.

Войната се подкачи съ прокламация на императора къмъ своя народъ, въ която за оправдание на подкачваната война, между другото, имало слѣдующето достозабѣлѣжително: „Русия, въ съгласие съ съюзницитѣ си, прѣдложи на Турция посрѣдничеството си въ гръцкия въпросъ, но тя отхвърли прѣ-

²⁾ Глд. Н. Епанчинъ „Очеркъ похода 1829 г. въ европейской Турцій“. С.-Петербургъ, 1905—1907. Часть I, Приложение № 3, стр. 7—11.

¹⁾ Каролиди „История XIX вѣкъ“, II, стр. 705—706.

²⁾ Ibid стр. 713.

дложението и продължи да се отнася най-варварски спрѣмо гърцитѣ; началниците пъкъ на турската флота унищожили даденото си обѣщание и съ това докарали битката на море при Наваринъ³⁾. На край споменува находящитѣ се въ тайното окръжно (Бейнамето) на турското правителство доказателни изразения спрѣмо Русия и посочва, че съ войната Русия негони завоевателни цѣли и разширение на пространната си държава, но желае да застави Турция да почита нейнитѣ потѣпкани права.

Има и други още причини, отъ политическо и дипломатическо гледище, които подробно и обстоятелствено ги описватъ въ историитѣ си П. Каролидисъ и Н. Епанчинъ⁴⁾.

А.

Обсада и прѣвзимане на Варна⁵⁾.

Въ края на юни 1828 г. крѣпостниятъ варненски гарнизонъ се е състоялъ отъ 10 хиляди души съ 162 крѣпостни орждия. Укрѣпленията на гр. Варна не сж били дотамъ силни но можали упорно да се бранятъ⁶⁾ защото двата фронта, източенъ и юженъ, прикрити отъ море и блата, били недостѣпни за атака, вслѣдствие на което гарнизонътъ можалъ да съсрѣдоточава силитѣ си за отбрана на останалитѣ фронтове. Освѣнъ това, Варненското езеро разрѣзвало блокадната линия на двѣ части и за пълно ограждане на крѣпостъта необходимо било да има два отдѣлни отряда, съобщението между които твърдѣ мжчно могло да се поддържа.

На 1 юли яви се прѣдъ Варна руска войска отъ 4 хиляди души подъ командата на генералъ Сухтелена. Назначението на тая войска било да наблюдава Варна откъмъ западния фронтъ и да обезпечава главнитѣ армейски сили подъ

³⁾ Ibid. стр. 641—671.

⁴⁾ Справ. и Moltke „Der russisch-türkische Feldzug 1828—1829“ стр. 3—21. Zweite Auflage Berlin, 1877.

⁵⁾ Иоанъ Николау „Одисосъ“. Варна, 1894 стр. 166—180.— Н. Епанчинъ, I, 369—378. — Moltke. *ibid.* стр. 112—116 и 137—207.

⁶⁾ Гл. Извѣстията на Археол. Д-ство Варна II стр. 34 и др.

Шуменъ, който тѣ на 8 юли заградили отъ всички страни. Съ сжщата цѣль биде прѣвзетъ и градътъ Провадия ¹⁾).

Отъ страна на Портата билъ изпратенъ маршалъ Хюсеинъ-Паша, за да защити и запази г. Шуменъ. Тамъ се концентрирала по-голѣмата частъ отъ турската армия. А Серезлията Юсуфъ-Паша и адмиралътъ Изетъ Мохаметъ-Паша били натоварени съ отбраната и защитата на гр. Варна.

На 3 юли варненскиятъ гарнизонъ се увеличи до 15 хиляди съ приходилитѣ подкрѣпления. Отъ това врѣме турцитѣ ежедневно правили излазки, нападали руситѣ и имъ причинявали голѣми пакости. Но Сухтеленъ съ малкия си отрядъ противъ тройно по-силенъ противникъ можалъ да удържи позициитѣ си до 6 юли, когато пристигна на помощъ генералъ Ушаковъ съ около 1500 души и 10 орджия.

На 8 юли турцитѣ пакъ се опитали съ всичкитѣ си сили да нападнатъ руситѣ. Упоренъ бой се продължи отъ 3 часа сутринята до 8 часа вечерята. Турцитѣ били отблъснати съ голѣми загуби — до 800 души убити и ранени.

Отъ 9—22 юли Сухтеленъ съ отряда си се разположилъ при с. Дервентъ ²⁾, отдѣто наблюдавалъ Варна и дѣто на 16 юли пристигнала още една руска бригада и на 19 юли пристигналъ и вице-адмиралътъ князь Менчиковъ, назначенъ началникъ на всичкитѣ войски на обсадния корпусъ подъ Варна.

¹⁾ Въ срѣднитѣ вѣкове византийцитѣ наричали тоя градъ *прѣбатов* (Проватъ, Провадъ) отъ *прѣбатовъ* (= проходимо мѣсто, проходъ, клисура). На грѣцки езикъ отъ прилагателни имена се образуватъ собствени съ просто повишение на ударението (глд. наша грѣцка граматика § 63, стр. 154—155). Мѣстоположението на града напълно отговаря на това значение. Но тогава още простонародието, види се, криво е разбрало думата и я прѣвело на бѣлгарски Овечъ; защото *прѣбатовъ* значи и *овца*. Послѣ като се узна истината, биде изоставена думата Овечъ. Ще рече думата Провадъ е по-стара отъ Овечъ и нѣма нищо общо между тия двѣ думи. А чистобѣлгарската дума Провадъ (и на руски Праводъ) случайно само съвпада съ грѣцката *прѣбатовъ* по произношение и значение. Ако византийцитѣ сж имали прѣдъ видъ нѣкакво си развѣждане тукъ на овци, то тѣ щѣха да нарекатъ града *прѣбатеѣа*, а не *прѣбатовъ*. Наистина, градътъ днесъ се нарича Провадия отъ Провадъ; но по значение нѣма нищо общо съ грѣцкото *прѣбатеѣа*, освѣнъ само по случайно съвпадане на произношението.

²⁾ На турски *дербенд* и *дервент* = малка погранична крѣпостъ, тѣснина между двѣ планини, клисура. Глд. турски словарь на И. Хлорось, стр. 774 и 778. Цариградъ, 1899.

На 22 юли флотата на Грейгъ (отъ 8 кораба, 5 фрегати и 13 по-малки сждове) хвърлила котва прѣдъ Варна и този часъ се установили съобщенията между флотата и сухопътната войска. А принцъ Менчиковъ съ едва 10—14 хиляди войници обсадилъ Варна отъ сушата.

На 26—27 юли, прѣзъ нощта гр. Варна биде бомбардиранъ отъ руситѣ по суша и по море, когато руската флота подъ капитанъ Менчиковъ навлѣзла нападателно въ варненското пристанище и плѣнила съ цѣлия екипажъ 13—16-тѣ кораби на турската флота ¹⁾. Отъ цѣлия турски екипажъ сполучилъ да се спаси само единъ корабоначалникъ варненецъ, като се хвърлил въ морето и плувайки излѣзе на суша спасенъ. Името му остана неизвѣстно и на И. Николау, който пропустналъ да спомене отъ каква народностъ е билъ той.

Своеврѣменно съ това руситѣ направили десантъ отъ Варненското езеро съ едно войсково отдѣление, което се настани и се разположи на южнитѣ височини на туй езеро. А, за да бжде обезпечено и прѣдпазено туй отдѣление, руситѣ въоръжили надлежно една огромна лодка въ езерото, като я прѣнесли отъ морето прѣзъ пѣсчливата низина простираща се между морето и езерото. Но и така това слабо отдѣление не е могло да противодѣйствува на турцитѣ; така щото на 6—8 августъ безпрѣпятствено дошли въ Варна 4000 турска войска съ много транспортни артилерийски запаси.

На 7 августъ руската флота е наближила на разстояние 2000 крачки до крѣпостъта и я бомбардирала цѣли три часа, като причинила много и голѣми врѣди на табиитѣ и на жилищата въ града. За отмъщение на това, сутринъта (8 августъ) турскиятъ гарнизонъ нападналъ дѣсното руско крило откъмъ западната страна на крѣпостъта, но биде отблъснатъ, слѣдъ като е причинилъ не малка врѣда на руситѣ. Въ това нападение на турцитѣ принцъ Менчиковъ билъ нараненъ отъ неприятелски куршумъ по колѣнитѣ си и биде принуденъ да се оттегли съвсѣмъ и да възложи команданта на генералъ графъ Перовскій. Послѣдниятъ прѣвзе мѣсността, дѣто приблизително днесъ е *илджъ табия*, поставилъ тукъ

¹⁾ Отъ тѣзи турски кораби произлизатъ, види се, пушки, сабли и пищови, които били намѣрени въ морето при пострѣйката на пристанището. Оржжията сж покрити съ камена кора, която се е образувала отъ дългото имъ лежене на морското дъно. *Бъл. на Ред.*

три мортиери въ разстояние 240 крачки отъ калето и принудилъ турцитѣ да оставятъ една табия, отъ която силно се защищавали и биели. Но и графъ Перовскій билъ тежко раненъ и принуденъ да се откаже отъ строевата служба.

На 17 августъ команданта на обсадата възприелъ графъ Воронцовъ. Почти всѣки день ставали упорити кръвопролитни схватки между турци и руси, безъ никакъвъ резултатъ; и така продължавала работата до пристигането на гвардийския корпусъ.

На 26 августъ се е дебаркирала на брѣга нова войска, заедно съ императорската гвардия, подъ Баиръ-Баши и се катерила по стрѣмнитѣ тамъ брѣгове прѣзъ една пжтека наричана и до день днешенъ Москов-йолу т. е. руски пжтъ; и императорската гвардия подъ командата на князь Михаилъ завзѣ околнитѣ височини. Тогава се поставиха на тъй наречения връхъ „Турна-Тепе“ ¹⁾ вѣликолѣнни палатки на великия князь.

На 27 августъ пристигналъ въ Варна и императорътъ Николай, прѣкарвайки деня на суша и нощта въ адмиралския корабъ „Парижъ“. Всичката вече войска подъ командата на Воронцовъ е възлизала на 30000 души при 118 поледи и 52 морски орждия. Въ това врѣме обсаднитѣ работи били доведени на разстояние 50 шага отъ крѣпостния ровъ.

Съ пристигането на подкрѣпленията, прѣди всичко рѣшено било да се завърши блокирането на крѣпостта отъ южната страна. Това биде възложено на генералъ Головинъ, за да завземе окончателно лѣвия брѣгъ на езерото и мѣстността между него и морето. Всичко това той доизвършилъ на 31 августъ, като прѣвзе селото Петре, затворилъ пжтя за Цариградъ и обсадилъ града откъмъ югъ.

На другия день сутринята (1 септември) турцитѣ се опитали да нападнатъ руситѣ и откъмъ двѣтѣ крайбрѣжия на езерото, но сж били отблъснати, като били принудени да оставятъ и всичкитѣ си вѣнъ отъ града табии.

На 2 септември градътъ наново е билъ бомбардиранъ по суша и по море тъй ужасно, щото крѣпостнитѣ стѣни на много мѣста се разпукули, а минираната крайбрежна табия

¹⁾ Жеравлена могила (гл. статията въ настоящитѣ Извѣстия „Прѣвзимане Варна въ 1828 г.“).

съ високата ѝ кула (Ени-куле)¹⁾ просто се разпръсна на въздуха. Тогава загинали и много християни ангажирани да работят на минитъ.

Бомбардировката е траяла 4 дня до 5-й сщия мѣсець. Слѣдъ това руситѣ се опитали да навлѣзатъ и прѣвзематъ града, но били отблъснати отъ геройски биещи се албанци. Вънъ отъ крѣпостъта останала непрѣвзета още една табия, която руситѣ сполучили най-послѣ да я прѣвзематъ на 14 с. м. и да я унищожатъ.

Между това великиятъ везиръ Мохаметъ Селимъ-паша съ 12000—16000 и Шуменскиятъ паша Омеръ Вриони съ 14000—20000 души идвали къмъ Варна прѣзъ р. Камчия²⁾ и се установили първиятъ при с. Дервишъ, отвѣдъ Камчията, а вториятъ при селото Хаджи Хасанъ (Хаджи Синанларъ) имайки лагера си на Куртъ-Тепе³⁾.

За рекогносцировка на тия идващи неприятелски сили, изпрати се единъ отрядъ отъ два баталиона на лейбгвардей-

¹⁾ Гл. плана на гр. Варна (Извѣстията, II, стр. 49, 51 и др.).

²⁾ Тая рѣка се наричала „Панисосъ“ (съ различенъ правописъ). На нѣкои мѣста тая рѣка толкова тихо тече, като че ли се *спи*ра и изглежда като неподвижна и *свършено равна*. На това отговаря гръцкото ѝ старо название *πάνισος* (отъ *πᾶν* и *ἴσος*) и новѣйшето гръцко *Σπράτσα*. Послѣдното обаче име очевидно е българско, запазено само на гръцки езикъ (гл. словарь на новогръцкия езикъ на Скарлато Византиосъ. Изд. III. Атина-Цариградъ, 1874, стр. 666). Сжщо на това отговаря и единиятъ клонъ на тая рѣка „Акжлж-Камчи“ (т. е. разумна К.) — Ала има мѣста, които *спиратъ* течението ѝ; а на това отговаря думата *Πάνυσος* или *πανυσσός* (отъ *πᾶν* и *νύσσα* = нишелка). Сжщо така отговаря и думата *Спираца*. — А пъкъ *πάννισος* (отъ *πᾶν* и *νῆξω* или *νῆσσομαι*), защото напоява доловетъ и омира политъ на Балкана; или защото се извира, обикаля и се възвръща. На това отговаря думата *Σπράτσα* (отъ *σπείρα* и лат. *spira* = извилина). *πάνυσος* пъкъ и *πάννυσις* (отъ *πᾶν* и *Νύσσα*), защото въ древно врѣме тоя Балканъ се наричалъ *Ниса* и тукъ биде възпитанъ отъ нимфитъ Дионисъ или Вакхосъ, винарски и лозарски богъ. Омиръ (Илиада, VI, 133) нарича тоя балканъ *Νυστήιον-ὄρος* = балканъ Нисийски т. е. на (мѣстността или града) Ниса. Непрѣменно тукъ трѣбва да е имало въ Омировитъ още врѣмена нѣкой прочутъ градъ на име Ниса, отъ чието име и гората и планината се е наричала *Νυστήιον ὄρος* (гл. Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch von K. E. Georges, Leipzig, 1879—1880, II, Band. s. 1097—1098). Съ това название „Ниса“ и съ сжщото значение за сщия богъ имало балкани и градове, както въ Тракия, така и въ

ския полкъ съ два ескадрона и двѣ орждия подѣ общата команда на полковника на полскитѣ войски гр. Залуски. Тоя отрядъ биде отцепенъ за тая цѣль отъ войскитѣ, които били разположени на южната страна на крѣпостѣта подѣ главната команда на принцъ Евгений. Залуски завелъ своя отрядъ далеко напредъ, въ гжстѣ лѣсъ. Тамъ той е билъ окръженъ ненадѣйно отъ несравнено по силенъ противникъ, който му е нанесълъ огромни загуби. Залуски едва успѣлъ съ една малка частъ войници да отстѣпи и се върне въ укрѣпената позиция къмъ югъ отъ Варна. Слѣдъ това южниятъ тоя отрядъ биде усиленъ още съ три гвардейски батальони подѣ начальството на храбрый и опитный генералъ Бистромъ. На 16 септемврий той е билъ атакованъ отъ Омеръ-Врионовитѣ корпуси, като едноврѣмении съ тая атака биде произведена излазка изъ варн. крѣпостъ. Слѣдъ 4-часовъ упоритъ бой турцитѣ били отблъснати на всички пунктове и понесли голѣми загуби.

Сжщия день (16 септем.) принцъ Евгений пристигналъ съ своитѣ 4 баталиона въ Хасанларъ. Рѣшено било да се нападне

Индия, Етиопия и гръцкия островъ Евия (срав. греческо-рус. словаръ на Вейсманъ, стр. 852. Петербургъ, 1879. — La Grande Encyclopédie, t. XXV, p. 157. — Ibid. XIV. 605—615). Затова и сложното Διόνυσος = синъ на Юпитера и родомъ отъ (мѣстността или града) Ниса. — У Теофилактъ Симоката пѣкъ тая рѣка се нарича παννυσία или (отъ παν и νύσσω) защото вървейки на напредъ се затвърдява и усилива или (отъ παν и νύω) защото винаги тече и все е пълна съ вода, безъ да изсъхва нѣкога. — Но възможно и отъ παν и ἄνασσα вм. πανάσσα (πόλις), като божественъ царски главенъ градъ и пр. Срв. пловдивското село, между селата Воденъ и Куклинъ, „Паная“ всецѣло на врѣме посветено да работи за малкия манастиръ или черкова на чудотворната Пресвѣтая (Паная) Богородица въ съседното село Водинъ. Думата е сложна отъ παν и ἄγια = Прѣ-светая. — Най-послѣ, W. Tomaschek (Sitz. d. K. K. Academie den Wissenschaften) сравнява думата съ санскр. *panka* = Sumpf (езеро, гѣолъ, батакъ) и старопруск. *panja* = Moog (мочорлива земя, блато) и тълкува: *Панисосъ* = рѣка въ страната на Гетитѣ и Кровизитѣ, сега = *Камчия*, на която долното течение е силно мочорливо.

*) Сега се нарича *Джанаваръ*. На турски *джанавар* и на персийски *джанвер* = звѣрь, (изключително) глиганъ, дива свиня. Думата произлиза отъ *джан* и *авер*. На персийски *джан* = душа, а на арабски = духъ (зълъ или добъръ: ангелъ, демонъ, таласъмъ). А пѣкъ на персийски *авер* = който докарва, донася, дава, привлича, внушава нѣщо. Слѣдователно: *Джанаваръ* = мѣсто на звѣрове, (особно) на гликове; или = мѣсто на демони и таласъми.

на 17 септемврий въ 2 часа укрѣпената отъ Омеръ-Паша позиция Куртъ Тепе¹⁾. Принцътъ съобщилъ на императора, че е невъзможно и крайно опасно да нападне той съ своитѣ скромни сили неприятеля, който е силно укрѣпенъ и разполага съ 15—20 хиляди войска, и поискалъ подкрѣпления, до пристигането на които молилъ да се отсрочи день-два атаката. Но въ главната квартира на императора Николая считали опасенията на Евгений за прѣувеличени, като вѣрвали, че турцитѣ въ Куртъ Тепе не сж били повече отъ 8 хиляди²⁾. Затова, на 17 септемврий вечерята му съобщили, че другия день (18 септ.) непрѣменно трѣбва да атакува Куртъ Тепе съ колкото разполага войски.

За атаката на тая позиция назначенъ билъ отрядъ на принца отъ 8,500 души при 42 орджия и 2,000 отъ отряда на Бистрома, разположенъ при носа на Галата ³⁾. Всичко около 11000 души, раздѣлени на два отряда, отдалечени единъ отъ другъ около 16 километра и безъ всѣкаква свръзка помежду имъ; а противъ тѣхъ имало 25—30 хиляди турци въ силно укрѣпена позиция съ три фронта ⁴⁾ и въ центра между два руски отряда.

Въ станалата атака руситѣ прѣтърпѣли много загуби, като паднали 1400 войника, единъ полковникъ-колонелъ, двама полковника, двама капитани и самиятъ принцъ биде раненъ. Въ края руситѣ отстѣпили и се оттеглили на позициитѣ си, като се отказали отъ понататѣшни настѣпителни дѣйствия и се ограничили на отбрана. Но храбростта на руситѣ произ-

¹⁾ Позициитѣ на руситѣ (на югоизтокъ отъ с. Звѣздица и между с. Галата и Гюндузъ чушма) сж отбѣлѣжени на картата „Варна и околността ѝ,“ която е помѣстена въ книгата „Сражението при Варна въ 1444 г. (между стр. 47 и 48). Позицията на О. Вриони е била помежду двѣтѣ руски позиции.

²⁾ Споредъ Moltke (стр. 196), Омеръ Вриони трѣгналъ отъ Шуменъ съ 14,000. Великиятъ Везиръ му изпратилъ други 12—16000. Всичко 25—30,000.

³⁾ Moltke (стр. 376, подзаб.): Галата или Калата е дума арабска. Срѣща се често въ Сицилия и Южна Испания отъ врѣмето на Сарацинитѣ. Означава възкачване по нѣкакви си стълбички.

⁴⁾ Ibid. стр. 194, подзабѣл. Въ мѣстността, въ която Омеръ Вриони се е разположилъ, мжно е да се каже, кое е било неговото дѣсно и лѣво крило, понеже той билъ направилъ фронтъ къмъ три отбрани — къмъ Варна, Галата и Хасанларъ.

вела на турцитѣ такова впечатление, щото Омерѣ Паша не се е осмѣлилѣ да нападне на рускитѣ позиции, отказалѣ се да даде помощъ на Варна и поспѣшно отстъпилѣ задѣ Камчията ¹⁾).

Несполуката се дължи на ненаврѣмненното пристигане отѣ Галата помощъ на генералѣ Бистромѣ, заплашванѣ отѣ Изетѣ Мехметѣ Капуданѣ Паша, който, за да помогне на идващия на помощъ на Варна Омерѣ Вриони, излѣзалѣ изѣ града съ войската си, прѣвзелѣ височинитѣ до Галата и заплашвалѣ изотзадѣ генерала Бистрома. Но затова пѣкъ тозѣ паша останилѣ града слабо прѣдпазванѣ.

Отѣ това положение на работитѣ ползувайки се руситѣ направили спокойно двѣ мини откъмѣ източната страна на калето, чрѣзѣ които сполучили на 21 и 22 септември да разтурятѣ крѣпостѣта на двѣ мѣста, щото прѣзѣ тѣхѣ вечерѣта на 25—26 септември да нахлуятѣ въ града нѣколко роти пѣхота, отѣ които обаче 400 души заедно съ команданта били убити отѣ турцитѣ, а останалитѣ малко едва сполучили да се спасятѣ бѣгомѣ.

Но тѣй като, Омерѣ Вриони, въпрѣки феноменалната си побѣда при нападението на Евгений, не смѣялѣ да трѣгне и

¹⁾ Наистина, извѣстниятѣ фелдмаршалѣ Молтке въ историята си на тази война говори, че тази битка при Куртѣ Тепе е била единствена изѣ всички блѣстящи военни дѣла на 1828 г. и че въ нея рускиятѣ солдатѣ се е покрилѣ съ слава (Епанчинѣ, стр. 377.—Moltke, стр. 195). Обаче въ нея атака се отличи и непрѣдвидливостѣта на руската шабна команда. Въ случая единственѣ принципѣ Евгений е, който се е показалѣ прѣдвидливѣ, но не послушанѣ, и който докаченѣ отѣ това, види се, веднага слѣдѣ падането на Варна оставилѣ армията и заминалѣ задѣ граница, дѣто и умрѣлѣ (Брокг.—Ефронѣ, 413—414). Ако слушаха принца Евгений, то сигурѣ съвършено по-другѣ щѣлѣ да бжде изходѣтъ на военнитѣ тукѣ дѣйствия, слѣдователно и на цѣлата експедиция, и повече вѣроятност отѣ сполука би имало за привеждане въ изпълнение плана на руския шабѣ. Споредѣ тоя планѣ (Гл. Каролиди, II, стр. 719), трѣбвалѣ да се завзематѣ крайморскитѣ на българския брѣгѣ крѣпости, за да е свободно съобщение по море съ Русия; да се прѣвземаѣ крайдунавскитѣ крѣпости, прѣди всичко Силистра; подирѣ това главнитѣ сили да се обѣрнатѣ противѣ укрѣпения Шуменѣ и, подирѣ прѣвзиманието на тая крѣпостѣ, *прѣзѣ есенѣта* да минатѣ Балкана, да нахлуятѣ въ Тракия и оттамѣ да напрѣднатѣ къмѣ Цариградѣ, за да може войната да се свѣрши, ако е възможно, *прѣди зимаѣта и съ единѣ само походѣ*.

дойде на време въ помощъ на града, то повечето отъ обсаденитѣ турци отчаяни рѣшили да капитулиратъ во главѣ съ Серезлията Юсуфъ Паша, който на 27 септември почналъ прѣговоритѣ за това съ руситѣ. Сжщия день вечерята поройна бомбардировка е послѣдвала отъ вситѣ страни.

На 28 септември сутринята Юсуфъ Паша съ 7000 гарнизонна армия заминалъ въ руския лагеръ и прѣдалъ града. Но героятъ Изетъ Мехметъ Капуданъ Паша съ само 300 храбри албанци не се прѣдавалъ, се затворилъ въ бастиона (Барутъ хане), и рѣшилъ да се бие до края. Царьтъ очуденъ отъ геройската му смѣлость и рѣшителность, позволилъ нему и на малката му войска да излѣзатъ свободно съ оржжията си и съ всичко друго подъ условие да се отправятъ къмъ Бургазъ, което и стана на 29-й септемврий, когато и руситѣ влѣзли въ града.¹⁾

Споредъ Епанчинъ, руситѣ зимали въ плѣнъ 6000 души и 178 орждия, а останалата турска войска била отпущната: 4000 безъ оржжие и 800 души съ оржжие.²⁾ Слѣдъ това, 6-й и 7-й пѣхотни корпуса заели Варна, Провадия, Добричъ и Мангалия. А останалата войска въ началото на ноемврий заминала да прѣзимува въ Влашко³⁾.

Така падналъ градътъ Варна, слѣдъ 3 мѣсечна (отъ 1-й юли до 29-й септември, по юлианския календаръ) храбра отбрана и защита⁴⁾.

¹⁾ И. Николау, повтаряйки писаното отъ Balleydiér, подзабѣлѣзва, че императора Николай въ тоя случай извикалъ: „За първъ пжтъ, може би, побѣдениятъ налага условията си на побѣдителя.“

²⁾ Епанчинъ, I, стр. 377—378.

³⁾ *ibid.* 380, 383.

⁴⁾ На една дъска, намѣрена въ горницата на старата отъ онуй време кжща на покойния учителъ — писателъ, И. Николау нахояща се сега въ варн. арх. музей и подарена отъ живущия въ сжщата кжща Д. Тапиносъ (гл. „Извѣстия III“ на варн. арх. др-во, стр. 37), е написано на гръцко-турски езикъ съ гръцки букви за пристигането на руситѣ въ Варна слѣдното: „Идването на Московеца юли 1 день недѣля“. Въ единъ пжкъ тефтеръ на димогеронтията, казва Николау, се чете: „1828 юли първи п. п. Недѣля като дойде русинътъ въ Варна и воюва до 29 септември, влѣзе день сжбота“ (гл. И. Николау „Одисосъ“, стр. 167, дѣто гръцкото м. м. = подиръ пладниъ, а не = день, день, както въ „Извѣстия III“ на варн. арх. д-во, стр. 38). — Баронъ пжкъ Валентинъ, който описва тая война (глд. Valentini „Die Lehre von Kriege“. Berlin 1833), вмѣ-

Въ тази война, наистина, българитѣ не дали на руситѣ нѣкаква си сериозна и важна помощъ, съ изключение помощта имъ при Провадия и околността ¹⁾. Причинитѣ се четатъ между редоветѣ на това, що Иречекъ ²⁾ и Епанчинъ ³⁾ описватъ. А най-главната причина на това, споредъ насъ, е, че почти всички по-важни възстанически млади и юнашки български сили били заминали по-отрано въ Гърция, за да се биятъ за освобождението ѝ ⁴⁾. Единствена кавалерия въ гръцкото възстание (1821—1828) е била отъ доброволци изъ България, Тракия и Македония подъ прѣдводителството на българитѣ Хаджи Михалъ, Хаджи Христо, Хаджи Петро, Семко и др. ⁵⁾. Отъ всички тия, прѣди 35 години, заварихме въ Атина още живъ Хаджи Христо на по-вече отъ 80 год. възраст, високъ бѣлокосменъ фустанелатъ старецъ. Ние, студентъ бидейки тамъ изъ България, сме имали любопитството да видимъ тоя послѣденъ останалъ още въ живота български герой, като го посѣтихме въ жилището му, срѣщу чифлика на „Михалъ Войвода“ ⁶⁾ и църквата „Св Пантелеймонъ“, дѣто близу и ние живѣхме. Цѣлунахме ржката му и се прѣпоржчихме като неговъ съотечественикъ изъ Пловдивъ. Но той

сто 1 юли казва „къмъ края на юли“, вмѣсто да каже, споредъ Николау „къмъ началото на юли“. Споредъ насъ и двамата грѣшатъ. Баронъ Валентини трѣбваше да каже „къмъ срѣдата“, а не „къмъ края“ нито „къмъ началото“ на Николау, защото руситѣ дойдоха ала грека на 1 юли (= началото на юли) и ала франга на 13 юли (къмъ срѣдата на юли). А Молтке казва „на 14 юли“ т. е. на 2 юли. — Въ другъ пѣкъ единъ тефтеръ отъ оная епоха на сжщата димогеронтия, казва И. Николау (глд. „Одисосъ“ стр. 168. срав. „Извѣстия III“ на варн. арх. д-ство, стр. 38) писано е: „Пакъ дойде русинътъ на Варна и воюва три мѣсеца и взе Варна, и сѣдя вжтрѣ въ Варна 18 мѣсеца, помириха се съ турчина и се върна обратно и християнитѣ избѣгаха едни въ Русия, други въ Молдова и малко останаха вжтрѣ въ Варна и други въ Константинополь“. Ще рече, дѣйствително руситѣ обсаждали Варна тъкмо цѣли три мѣсеци (1 юли — 29 септември).

¹⁾ Епанчинъ, II, 208.

²⁾ Иречекъ „Исторія Болгаръ“, стр. 680—681

³⁾ Епанчинъ, III, 87—91.

⁴⁾ Иречекъ. *ibid.* стр. 677—679.

⁵⁾ *Ibid.* стр. 679, подзаб.

⁶⁾ Така и сега е извѣстенъ цѣлия оня кварталъ и участъкъ на града.

веднага ни отвърналъ: „Азъ съмъ отъ Сопотъ, но билъ съмъ и въ Пловдивъ“. Той ималъ въ Сопотъ и роднини, познати и извѣстни на обозѣпочившия напоследъкъ старъ Сопотнянецъ и Пловдивски богаташъ и благодѣтель Хаджи Гйока. Това за поправка или допълнение на Иречековата подзабѣлѣжка за потеклото му отъ Сопотъ, а не „изъ Филиппополя“ ^{?)}. А нашитѣ студенти и др. учени винаги, когато отиватъ въ Атина, не е злѣ да посѣщаватъ сѣществующитѣ още сѣмейства на тия български герои, които излѣли кръвта си, пожертвували всичко и посвѣтили живота си за освобождението на Гърция.

Б.

Примеждие на императора Николай.

Отъ началото още на тая война, било е отъ голѣма важность и значение за руситѣ прѣвзимането на Варна. Мѣстоположението на тоя градъ най-много улеснявало военнитѣ въобще операции съ снабдяването чрѣзъ прѣвозъ откъмъ морето на храни и други военни провизии и провианти за една силна и многобройна руска войска, която по тоя начинъ си отваряла и осигурявала прѣзбалканския пътъ къмъ Цариградъ. Молтке, извѣстниятъ нѣмски стратегъ, казва, че Русия трѣбвало да обърне най-голѣмо внимание и усилие за прѣвзимането на Варна, че тоя градъ е билъ най-яката опора на турскитѣ владѣния по Черното море ¹⁾. Ето защо императорътъ Николай е пожелалъ лично да участвува въ опасноститѣ при обсадата на тоя градъ, отъ прѣвзимането на който зависелъ по-нататъшниятъ ходъ на цѣлата война.

Веднага, слѣдъ окончателното падане и прѣвзимане на Варна, императорътъ Николай се възвръщалъ побѣдоносно за въ Одеса. Французкий литераторъ Alphonse Balleydier (1818—1859) споменува една случка, прѣзъ която тогава на възвръщането животътъ на императора биде изложенъ въ най-голѣма опасность. Тоя пасажецъ на Алфонса, доста интересенъ за историята на нашия градъ Варна, е помѣстенъ на грѣцки

^{?)} Иречекъ. Ibid. стр. 679, подзаб.

¹⁾ Moltke, стр. 114.

въ „Одисосъ“ на И. Николау²⁾), въ прѣводъ отъ френски на гръцки направенъ отъ Никола В. Велисарий³⁾), а сега тукъ отъ гръцки на български, както слѣдва:

На 2/14 октомври императорътъ Николай съ военния корабъ „императрица Мария“ и чуждитѣ пратеници, които при-
дружавали Николая въ тоя походъ, съ военния корабъ „Пан-
телеймонъ“ тръгнали отъ Варна за Одеса. Въ началото врѣме-
то било тихо. Слѣдъ нѣколко часа, обаче, внезапно се яви
страшно морско вълнение съ буря, мжгла и студъ още по-
страшни. Всички старания на екипажа — матрозитѣ, за да
попрѣчатъ на привличането корабитѣ отъ морскитѣ таласи
и течения къмъ Босфора, се осуетили. Не малко способству-
вало за унищожение на тия старания на матроситѣ и присѣт-
ствието въ палубата на императора, който участвувалъ и се
мѣсилъ въ управлението на кораба.

Страшна била ужасия, щомъ, слѣдъ двудневна борба срѣ-
щу побѣсенелото море, се явили прѣдъ тѣхъ Босфорскитѣ брѣ-
гове. Никакво срѣдство за спасение нѣмало, освѣнъ или да
се разбиятъ и сѣкрушатъ о скалитѣ и канаритѣ или по тече-
нието на водитѣ да продължатъ плаването къмъ Босфора.
Императорътъ рѣшилъ послѣдното, като разпоредилъ на ко-
рабоначалника да изхвърли кораба на въздуха въ случай че
се откривали отъ турцитѣ.

Единъ отъ по-доленъ чинъ офицеринъ на име Папахристо
родомъ гръкъ, се прѣдстави прѣдъ императора и му свобод-
но и откровено казва: „Ваше Величество! Възприемамъ да
спася кораба отбѣгвайки тия скали и Босфора, ако ми въз-
ложите абсолютното управление на кораба.“

Тоя неустрашимъ морякъ веднага заповѣдва на импе-
ратора да остави палубата. Императорътъ се двоумѣвалъ нѣ-
какси и се колебаелъ да стори това. Ала Папахристо приба-
вилъ: „Като корабоначалникъ, по заповѣдъ на Н. В. всеро-
сийски императоръ, Ви заповѣдвамъ да слѣзете.“ Тогава импе-
раторътъ гледайки самоубѣждението и самодовѣрие на Па-
пахристо слѣзълъ и се оттеглилъ въ стаитѣ си.

Тогава Папахристо съ моряцитѣ си свърхчеловѣчно бо-
равайки срѣщу таласитѣ и вълнитѣ, той и тѣ намокрани до

²⁾ Стр. 178—176.

³⁾ Ibid., стр. 173.

кости, гладни и безсънни, слѣдъ 36 часова борба, едвамъ сполучили да се оттеглятъ и отдалечатъ отъ турскитѣ брѣгове. А слѣдъ нѣколко врѣме почна постепенно да се уталожавя вълнението. Слѣдъ два дни навечеръ на 7/19 окт. забѣлѣзалъ се отдалечъ Одеский фаръ. Папахристо повикалъ императора да дойде на палубата, за да го види, слѣдъ което императорътъ прѣгърналъ Папахристо и го цѣлуналъ наричайки го свой спасителъ.

Другиятъ корабъ „Пантелеймонъ“ до толкова билъ се увлекълъ отъ вълнението и борещитѣ три денонощия срѣщу вълнитѣ моряцитѣ до толкова били се уморили и изтощили, че корабоначалникътъ изгубилъ всѣкаква надежда за спасение и оставилъ кораба на волята на ожесточенитѣ вълни.

Тогава въ тоя корабъ яви се една сцена неожидана, необикновена, странна и рѣдка въ морскитѣ лѣтописи: Запалили се свѣщи надъ палубата и въздигна се единъ кръстъ, прѣдъ който всички, чужди пратеници, офицери и моряци, колѣнчили. А свещеникътъ на кораба се качилъ на импровизирания олтаръ, извикалъ: „Нашитѣ души ще се явятъ прѣдъ Господа Бога,“ изпѣлъ молитвата на състязаванитѣ и прѣдаващи Богу духъ и прѣчистилъ всички присѣтствующи.

Но и тоя корабъ, слѣдъ 7-дневно въ буйно бурно морескитане, пристигна съ изпочупени и изпотрошени мачти въ Севастополското пристанище. Папахристо до толкова привлекълъ любовта и симпатията на императора, щото послѣдниятъ го зималъ съ себе си въ Петроградъ, дѣто веднага го назначилъ корабоначалникъ и послѣ адмиралъ, слѣдъ едно тактично, усърдно и привързано къмъ Русия служене.

Тѣй Папахристо устарѣлъ и се поминалъ при обятията на самия императоръ въ палата му, като при свършека на една царска зимна танцувална вечеринка трѣгналъ да си отива и по стълбитѣ въ двореца падналъ отъ апоплексически ударъ¹⁾.

¹⁾ А. П. Вретосъ въ своя трудъ „La Bulgarie“ (Петроградъ 1856, стр. 213) ето що пише за Папахристо: „царъ Николай квартирувалъ въ Варна на адмиралския корабъ, командуванъ отъ капитанъ Папахристо. Баща на послѣдния билъ родомъ отъ Пелопонезъ (Мореа), а Папахристо отъ гр. Таганрокъ (Русия); той свършилъ кадетска школа при императорската marina и билъ послѣ произведенъ въ чинъ контре-адмиралъ. Поминалъ се прѣзъ 1848 г. въ Петроградъ, когато излизалъ отъ единъ балъ въ двореца.“

Папахристо билъ човѣкъ на малъкъ рѣстъ, сговорливъ и простодушенъ. Обичалъ страстно Гърция и се гордѣлъ за гръцкото си потекло. Въ край-черноморския гр. Василико има прѣдание, че тоя морякъ е билъ родомъ оттамъ. А сполучилъ той да спаси императора, защото знаелъ, както и повечето занимаващи се съ плаването по море черноморски жители, направлението на разнитѣ течения на туй море и въ бурно врѣме.

VIII.

Спомени за прѣвзимането на Варна въ 1828 г.

Съобщава свещ. Г. Антоновъ въ с. Кестричъ ¹⁾.

Руситѣ сж дошли по море съ 72 кораба; пристигането имъ стана нощно врѣме срѣшу 24 юли — Рождене Йоанна Кръстителя (св. Яни). Една часть отъ войската е излѣзла въ залива при „Яй-яни-калеси“ (чаталь-ташъ) между мѣнастира св. Димитъръ²⁾ (въ Евксиноградъ) и окръжното стопанство — св. Костадинъ; друга една часть отъ войската е излѣзла въ залива „кьоръ лиманъ“ до с. Екрене. Деньтъ на излизане руската войска чевствува населението въ с. Кестричъ, като отива срѣшу 24-й юни въ залива „Ай-яни“ и се кжпи въ морето.

Като излѣзли руситѣ на брѣга завзели още сжщата нощъ в. Турна Тепе (жеравленъ върхъ) и околнитѣ височини. Името на върха произлѣзло отъ това, че варненцитѣ като погледнали къмъ върха, съгледали на него много войска и топове, като казвали: „тюбе не бу московунъ аскерлеръ турна гиби игжмишларъ“ (т. е. руската войска ни изненадала като жеравитѣ).

Около града имало тогава гжста гора, която помогнала на руситѣ при обсадата му³⁾. Руситѣ бомбардирали града отъ

¹⁾ Споредъ дѣдо Адааме Куртешовъ.

²⁾ Между св. Яни и св. Костадинъ, гдѣто е пограничния воененъ постъ, мѣстото (мисѣтъ) се наричало св. Георги (Горговъ), Cap St. George, както е то отбѣлжано на стари руски карти и на научическата английска карта на черноморския брѣгъ.

Мѣнастирътъ св. Димитъръ билъ основанъ отъ капитанъ Герасимъ отъ Кефалония (Извѣстия III стр. 79 заб. 13) ок. 1830 год. Варненсиятъ гражданинъ П. Патисияди казва, че въ мѣнастира били прѣнесени икони отъ старата варненска черква св. Димитъръ, която се намирала на морския брѣгъ между аквариума и вълнолома (гл. Извѣстията II, стр. 59 и III стр. 79). На една икона св. Харалампи (на тъмното) въ мѣнастира св. Димитъръ е отбѣлжана съ гръцки букви година: 1726. Върху други икони личатъ години: 1829 и 1832.

³⁾ Изъ народа се говори, че едно подземие излизало откъмъ

морето и отъ сушата; гюлетата падали като градушка на всички страни и хората се криели изъ подземия. Руситѣ нападнали града отъ къмъ „дере махле“; тѣ влизали незабѣлѣзано въ града прѣзъ подземия (лахами), които тѣ сами ровили подъ земята, за да изпитатъ въ кои части на града има християни, и въ кои турци, та да знаятъ кждѣ да биятъ топоветѣ имъ“¹⁾.

Единъ руски полководецъ билъ нѣкой си татаринъ; той билъ подкупенъ отъ турцитѣ и направилъ фалшификация съ барутъ (смѣсилъ го съ прѣстъ). Полковникътъ заповѣдалъ единъ день да отстъпятъ руситѣ отъ крѣпостъта. Въ туй врѣме ги нападагъ турцитѣ, които излѣзли отъ крѣпостъта. Руситѣ почнали да се защищаватъ обаче барутътъ имъ негърмѣлъ! По тази прѣдателска постѣпка на полковника турцитѣ съсипали много руска войска. Като се научилъ за това главнокомандующия, заповѣдалъ да се налѣе въ устата на полковника разтопено сръбро, защото той билъ гладенъ за него.

Руситѣ правили снопове отъ лозени прѣчки и пълняли съ тѣхъ дълбокия ровъ около крѣпостъта, за да може да мине войската прѣзъ него.

Когато руситѣ прѣвзели Варна, турцитѣ били на позиция при моста („пода“) на р. Камчия. Руситѣ гонили турцитѣ отъ Камчията чакъ до Одринъ. Въ с. Бѣла била посрѣщната руската войска много тържествено съ свещеници, облѣчени въ църковни одежди съ кръстове, знамена и фенери. Отъ тамъ руситѣ потеглили къмъ Месемврия, гдѣто взели въ плѣнъ 40 хиляди турци²⁾. Когато се сключи примирието въ Одринъ много християни българи, гърци и гагаузи заминали за Русия.

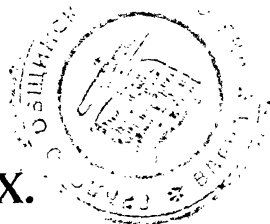
черквата св. Никола и че то е отивало чакъ до Турна тепе (гл. втория отчетъ на др-то стр. 33).

¹⁾ Една неострашима баба на име Рада минала при обсадата на града прѣзъ единъ каналъ въ руския лагеръ дѣто съобщила, че обстрѣлватъ християнската махала; бабата посочила на руситѣ кждѣ е турската махала. По името на тази баба била наречена една чушма (Баба Рада чешмеси) и една улица (Радина).

Бъл. на Ред.

²⁾ Въ 1829 год. руситѣ побѣдили Османъ Паша съ 2000 войници до с. св. Власъ и го принудили послѣ да влѣзе въ гр. Месемврия, дѣто се прѣдалъ на генерала Ротъ и адмиралъ Греигъ.

Бъл. на Ред.

Холерата въ Варна прѣзъ 1829 г.

Слѣдъ прѣвзимането Варна отъ руситѣ появила се холера въ руската армия ¹⁾. Градътъ прѣдставлявалъ много плачевно зрѣлище. Крѣпостнитѣ порти били затворени и всичкитѣ кѣщи били запусѣли. Въ крѣпостъта непушчали никого. Десетата пѣхотна дивизия, която квартирувала въ града почти цѣла измрѣла; нито въ единъ полкъ не сж останали повече отъ 150 души. Въ Витебския полкъ сж останали само 97 души.

До 14 августъ 1829 г. сж били приети въ военната болница 5509 болни, отъ които сж умрѣли 3959 т. е. 72 %. Въ единъ день, а именно на 13 августъ сж умрѣли 300 души. Отъ 41 лѣкари се заразили 28, и отъ тѣхъ сж умрѣли 20. Освѣнъ това сж умрѣли много аптекари, фелдшери и болнични служители. Въ втората половина на м. юли останалъ въ болницата само единъ лѣкаръ (Салмоновичъ).

Труповѣтъ на умрѣлитѣ сж били слагани на кола като дърва и изнасяни на гробища. Ужасно зрѣлище прѣдставлявала болницата. Покрай пѣтищата за Варна лежали умирающи хора и човѣшки трупове. Прѣзъ това лѣто владѣяла ужасна горѣщина.

Умрѣлитѣ сж били погребвани на сѣверъ отъ града вънъ отъ старата крѣпостъ отъ 1828 г. гдѣто е петия участъкъ ²⁾.

Прѣзъ м. май 1830 г. пѣтувалъ Ю. Венелинъ прѣзъ Варна; той я намѣрилъ съвсѣмъ развалена и почти обезлюдена. Въ околността на града върлувала холера и гладъ; рускитѣ войски се връщали и християнското население отивало въ Бесарабия ³⁾.

¹⁾ Епанчинъ. Руско-турская война 1828/29 г. стр. 321.

²⁾ При копане основитѣ на кѣщитѣ на Ив. Мановъ и Б. Поповъ въ улица Раковска (между улицитѣ Войнишка и М. Дриновъ) сж били намѣрени много човѣшки кости и офицерски пагони. При копането водопроводнитѣ канали въ сжщата улица прѣзъ 1910 г. сж били намѣрени сжщо много човѣшки кости и пагони на единъ руски офицеринъ; върху пагонитѣ има три звѣздички и число „10“ (т. е. десета пѣхотна дивизия).

³⁾ Kanitz. Fr Donau-Bulgarien III. 197.

Х.

Обичаи на гагаузитѣ въ Варна ¹⁾.

Съобщава А. И. Мановъ.

(Съ единъ образецъ).

3. Зияфетъ.

Всѣко едно гагауско сѣмейство прѣзъ зимния сезонъ даваше зияфетъ (вечеринка) споредъ положението си. Постѣпваше се както слѣдва: за благоврѣменно се изпращаха нарочно хора (обикновено нѣкоя стара жена, наречена *калестра*) ²⁾, които каняха опрѣдѣленитѣ да присѣдствуватъ въ вечеринката гости (обикновено роднини) съ думитѣ: „Имате много здраве отъ Х. да заповѣдате довечера на вечеринка“ (Х. махсузъ селямжнжзъ варъ, аксяма буюрасанжсъ зияфете). Вечеринката ставаше обикновено срѣщу празникъ или недѣля.

Къмъ 8 часа вечерята гоститѣ почваха да се събиратъ: моми, ергени придружени отъ родителитѣ си и облѣчени празнично.

Слѣдъ обикновенитѣ разговори гоститѣ се черпятъ съ сладко (шербетъ и други подобни). Слѣдъ това почватъ домашнитѣ игри; най-напрѣдъ обикновено *прѣстенътъ* (юзюкъ). Тази игра се играеше почти еднакво съ днешната игра (прѣстенътъ съ турата). Слѣдъ тази игра идѣше *кабакъ* (тиква), която се играеше както и днесъ; въ нея ще се опрѣдѣли

¹⁾ Продължение отъ „Извѣстията на д-ството“, III, стр. 24—30.

²⁾ Отъ грѣцкия глаголъ *καλῶ*, *καλέω* (каня).

кои ще пѣятъ и кои какви игри ще правятъ. Слѣдъ свършването на тази игра всичкитѣ лица ще изпълнятъ опрѣдѣленитѣ си въ играта роли (т. е. ще пѣятъ, ще извършатъ нѣкоя игра и пр.).

Къмъ полунощъ ще се слага софрата съ разни емиши, леблебии, точено, орѣхи и др. На трапезата обикновенно ергенитѣ сѣдатъ срѣщу момитѣ. Тукъ въ врѣме на яденето си се подметватъ разни остроумни фрази по разни адреси и се рѣшаватъ разни гатанки. По туй врѣме излизатъ на вънъ нѣколко моми съ една чиния пълна съ емиши и на срѣдата единъ портокалъ варакосанъ; на него забучватъ една китка цвѣтя (варакосани). Една отъ момитѣ взима една чаша вино, задъ нея се нарѣжда друга съ приготвената чиния, а задъ нея идатъ другитѣ излѣзли моми, които така нарѣдени пѣятъ, като влизатъ въ стаята, дѣто е сложена софрата. Всички гледатъ къмъ кого ще се отправи това шествие. Слѣдъ малко шествието се отправя съ пѣсни къмъ онова лице, което ще даде слѣдующата вечеринка и подлагатъ прѣдъ него приготвената чиния. Всички присѣтствуващи вече знаятъ, че на опрѣдѣления день ще бждатъ на вечеринка у оногози и оная прѣдъ които е била сложена чинията.

Слѣдъ това ставатъ гоститѣ и се почва хоро съ пѣсни, като отъ една страна пѣятъ мъжетѣ, а отъ друга женитѣ, като едни на други отговарятъ съ съотвѣтствуещи стихове. Слѣдъ хорото почватъ да играятъ „*каршилимаджа*“ (единъ видъ ржченица), придружена отъ биене на тжпанъ, даарета, стомни, лъжици и други подобни. Най на края почватъ пакъ хорото и си отиватъ весели.

Въ тия вечеринки става обикновенно виждане и аресване на моми.

4. Игри.

Младитѣ гагаузи обичаха да устрояватъ разни игри, които се състояха отъ тичание, борене, скачане, хвърляне на камъкъ и други подобни. Едни отъ най-любимитѣ игри бѣха: *ашжкъ*, *омада* и *чаръ*; тѣ не бѣха уморителни и опасни както първитѣ.

Въ врѣме на играта *ашжкъ*, при хвърлянето на *саката* отъ извѣстно разстояние за да се отмѣстватъ другитѣ наре-

дени ашжци, гагаузинѣтъ прѣди да хвѣрли саката извикваше : „*Кѣрсая* !“³⁾).

Въ играта *омада* (игра съ камѣкъ) сж за забѣлѣзване слѣднитѣ думи, които употрѣбываше гагаузинѣтъ за мѣрене разстоянието на отмѣстения камѣкъ: *фжлджрѣ, фжчѣ, калджрѣ, кжчѣ, кжркѣ ючѣ, кжркѣ дѣортѣ* . . . *елли, адж белли, хавручѣ, кюврјосѣ* и . . . и пр.

Въ играта *чарѣ* (двѣ редици момци на кржгѣ) задната редица, когато се качваше на гърба на първата затваряше очитѣ на момчетата отъ първата, а единия отъ покачениѣтъ момчета, ката удреше леко на главата на този на гърба на когото стоеше, викаше :

чарѣ, чарѣ, чари
чарѣ бубанѣ яри
вжжлдасжнѣ дели
чатлакѣ патлакѣ качѣ аачѣ.

Горнитѣ думи не сж турски и не ни сж понятни.

Въобще въ игритѣ си младиятъ гагаузинѣ бѣше пѣргавѣ, търпеливѣ и точенѣ.

5. Особени думи

Младиятъ гагаузинѣ хранеше особено уважение къмъ по-старитѣ и по-възрастнитѣ отъ себе си, които наричаше, *баши*; на по-голѣмия си братѣ той казваше *дадѣ*, а на по-голѣмата си сестра — *дедѣ*.

Собственитѣ имена бѣха: *Курти* (отъ тур. куртъ=вѣлкѣ), *Куртеса*, *Пафушѣ, Габиишѣ, Катели, Керкѣ* и др. Прѣдполагаме, че нѣкои отъ тѣхѣ сж чисто гагаузки. Така сжщо и думитѣ : *котарѣ* (т. е. сипѣи), *чжкжнтѣ* (въ прѣзрителна смисълъ: дребенѣ), *тархана* (единѣ видѣ чорба), *гжга* въ изречението: „*аллахѣ гжганѣ версинѣ*“⁴⁾, *шжрфжнтѣ, жшижмѣ* и др.

³⁾ Това име прилича на името на голѣмия богѣ „*Кирза*.“ който е изобразенѣ върху варненскитѣ монети, сѣчени около 200 години прѣди Р. Хр. (гл. Извѣстията на археолог. д-ство. Варна. III, стр. 4).

⁴⁾ Това изречение съотвѣтствува на турското: „*Аллахѣ белянѣ версинѣ*“.

6. Писане числа.

Още прѣди освобождението неграмотнитѣ гагаузи (мжже и жени) употрѣбляваха вмѣсто числа особени знакове (гл. обр. 5).

1	2	3	4	5	6	7	8	9
I	II	III	IIII	C	CI	CII	CIII	CIIII
10	15	20	30	40	50			
○	⊕	⊕	⊕ ○	⊕ ⊕	⊕ ⊕ ⊕			
60	70	80	90					
⊕ ⊕ ⊕	⊕ ⊕ ⊕ ⊕	⊕ ⊕ ⊕ ⊕	⊕ ⊕ ⊕ ⊕ ⊕	⊕ ⊕ ⊕ ⊕ ⊕	⊕ ⊕ ⊕ ⊕ ⊕	⊕ ⊕ ⊕ ⊕ ⊕	⊕ ⊕ ⊕ ⊕ ⊕	⊕ ⊕ ⊕ ⊕ ⊕
100	200	300	400	500				
+	++	+++	++++	+++++	+++++	+++++	+++++	+++++

Обр. 5.

Съдържание.

I. Възраждане на българщината въ Варна	стр. 5
II. Възраждане на българщината въ Провадия отъ <i>Ив. К. Радовъ</i>	41
III. Французитѣ въ Варна прѣзъ 1854 г. отъ <i>Прива Белафъ</i>	49
IV. Пазители на проходите отъ <i>Х. К. Шкорпилъ</i>	69
V. Варна прѣди 260 год.	74
VI. Неизвѣстно писмо и крайбрѣжни насипи отъ <i>Х. К. Шкорпилъ</i>	77
VII. Руско-турската война въ 1828—29 год. отъ <i>Г. Димитровъ</i>	87
VIII. Спомени за прѣвзимане Варна въ 1828 г. отъ свещ. <i>Г. Антоновъ</i>	105
IX. Холерата въ Варна въ 1829 г. отъ <i>Х. К. Шкорпилъ</i>	107
X. Обичаи на гагаузитѣ въ Варна отъ <i>Ив. А. Мановъ</i>	108

Таблицы:

- I. Първото българско училище и черква въ Варна.
 - II. Французитѣ въ Варна въ 1854 г. (два паметника).
 - III. Турски ферманъ на пазителитѣ на проходи въ с. Раково.
-